

**Jauno
vēsturnieku
zinātniskie
lasījumi**

5/2019

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS**

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
FONDS

RICHARDA | ZARINA
PIĒMINĀSIFONDS

VALMIERAS PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi V

Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē

The Scholarly Readings
of Young Historians V

LU Akadēmiskais apgāds
2020

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi V = The Scholarly Readings of Young Historians V. Zinātniskā redaktore Ilze Boldāne-Zeļenkova. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020. 164 lpp.

Izdevumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi V” publicēti 10 raksti, kuru pamatā ir referātu materiāli, kas nolasīti 2019. gada 29. novembrī Valmierā, Valmieras muzeja un Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta rīkotajā konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”. Ar Richarda Zariņa piemiņas fonda finansiālu atbalstu krājumu izdod Valmieras pilsētas pašvaldības Valmieras muzejs sadarbībā ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta, Vēstures un filozofijas fakultātes, Filozofijas un socioloģijas institūta, Daugavpils Universitātes, Latvijas Kara muzeja un Latvijas Nacionālās bibliotēkas.

Krājuma sastādītāji: **Ilze Boldāne-Zeļenkova** un **Alberts Rokpelnis**

Zinātniskā redkolēģija: *Dr. hist. Viktorija Bebre, Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova, Dr. hist. Rūdolfs Brūzis, Dr. hist. Anita Čerpinska, Dr. hist. Eva Eihmane, Dr. hist. Edvīns Evarts, Dr. hist. Uldis Neiburgs, Dr. hist. Guntis Zemītis*

Redaktore: **Ruta Puriņa** (latviešu val.) un **Andra Damberga** (angļu val.)

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizains **Baiba Lazdiņa** (LU Akadēmiskais apgāds)

© Latvijas Universitāte, 2020

© Rakstu autori, 2020

© Valmieras muzejs, 2020

© LU Latvijas vēstures institūts, 2020

<https://doi.org/10.22364/jvzl.05>

ISBN 978-9934-18-611-0

Contents

PRIEKŠVĀRDS	7
PREFACE	10
<i>Aiga Bērziņa</i>	
Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa Valmieras nozares raksturojums (1919–1927)	14
Characteristics of Latvian Women's Relief Corps Valmiera Sector, 1919–1927	31
<i>Ilona Jেকে</i>	
Fon Rozenu dzimtas sfragistika 13.–16. gadsimtā	33
Von Rosen Family Sigillography from the 13 th to the 16 th Century ...	44
<i>Zane Krūmiņa</i>	
Priekšvēlēšanu aģitācija Rīgas pilsētas domes vēlēšanās (1920–1928): vēletāju sapulces piemērs	46
Campaigns of Riga City Municipal Elections (1920–1928): An Example of Voters' Meeting	58
<i>Edgars Plētiens</i>	
Rakstītās liecības par Livonijas miestu juridisko statusu un iedzīvotājiem (14. gs. – 16. gs. vidus)	60
Written Evidence of the Legal Status and Inhabitants of Livonian Settlements (the 14 th to the Mid-16 th Century)	68
<i>Elīna Rasnace</i>	
Pašvaldību vēlēšanu process Latvijas Republikā: Valmieras apriņķa Duntē pagasta piemērs (1922–1931)	70
Municipality Election Process in the Republic of Latvia: an Example of Dunte Civil Parish, Valmiera District (1922–1931) ...	81

Viesturs Rasnācis

Latvijas Republikas Robežsardzes personālsastāvs un tā problēmas: 1. Valmieras robežsargu bataljona piemērs (1991–1997)	83
Personnel of the Border Guard Forces of the Republic of Latvia and Its Problems: Example of the 1 st Valmiera Border Guard Battalion (1991–1997)	92

Gundega Skāgale

Grīžu Velna beņķa arheoloģiskās izpētes rezultāti Latvijas kultakmeņu kontekstā	94
Results of Archaeological Exploration of Grīži Devil's Seat in the Context of Latvian Cult Stones	111

Kaspars Strods

Leona Adomaiša bandas darbības rekonstrukcija Latvijas un Lietuvas teritorijā (1920. gada jūnijs – 1922. gada aprīlis)	113
Activities of Leons Adomaitis Gang in the Territory of Latvia and Lithuania (June, 1920 – April, 1922)	128

Jānis Tomaševskis

Latviešu partizānu un pašaisardzības vienības 1941. gada vasarā: Valmieras apriņķa pilsētu piemērs	130
Latvian Partisan and Self-Defence Units in the Summer of 1941: A Case Study of Towns in Valmiera District	142

Guntis Vāveris

Starpkaru posma sporta vēsture Valmierā (20. gadsimta 20.–30. gadi): daži aspekti ārpus sacensību rezultātiem	144
Sport History of Valmiera in Interwar Period (1920s–30s): A Few Aspects Beyond Sport Statistics	159

Pielikums / Appendix

Zinātniskās konferences “Jauno vēsturnieku Zinātniskie lasījumi V” programma	161
Programme of the Conference “The Scholarly Readings of Young Historians V”	161

PRIEKŠVārds

Sadarbība starp Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu (turpmāk – LU LVI) un Valmieras muzeju, kas 2014. gadā aizsākusies kā muzeja speciālista *Mg. hist.* Alberta Rokpeļņa un LU LVI tālaika zinātniskās sekretāres *Dr. hist.* Viktorijas Bebres rosināta iniciatīva, turpinās arī šobaltdien. Tās stiprināšanai 2019. gadā starp muzeju un Latvijas Universitāti noslēgts savstarpējās sadarbības līgums. Ikgadējas konferences rīkošana, elektroniska tēžu krājuma un rakstu krājuma izdošana veiksmīgi īstenota, pateicoties gan Valmieras muzeja un pašvaldības, gan institūtā īstenoto divu valsts pētījuma programmu¹ finansiālajam atbalstam.

“Piecu gadu laikā jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi kļuvuši par stabili akadēmisku tradīciju Latvijā. Šī tiešām ir tiklošanās visplašākajā nozīmē – starp paaudzēm, LU struktūrvienībām, Valmieras muzeju un citām pētniecības un atmiņas institūcijām, centru un perifēriju. Ieguvēji ir visi. Tikpat stabila tradīcija ir rakstu krājums, kas seko konferencei. Tēmu loks kļuvis plašāks, rakstu zinātniskā kvalitāte – augstāka,” jubilejas konferencē, atskatoties uz paveikto, rezumēja LU LVI direktors Guntis Zemītis, bet Valmieras muzeja direktore Iveta Blūma atzina, ka “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” kļuvuši par gaidītu notikumu pilsētā un konferencei atvēlēta nozīmīga vieta arī muzeja nākotnes plānos.

2019. gada 29. novembrī Valmieras muzejā notikusi piektā konference “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” pulcēja 22 referentus: jaunos vēsturniekus – Latvijas Universitātes un Daugavpils Universitātes vēstures maģistra un doktora studiju programmu studentus un beidzējus, kā arī citu augstskolu – Latvijas Mākslas akadēmijas, Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas, Rīgas Tehniskās universitātes un Igaunijas starptautiskā supervīzijas un koučinga institūta – pārstāvjus. Konferences darbs bija organizēts

¹ VPP “Letonika” projekts “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” (2013–2018) un VPP “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekts “Individa, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktus” (2018–2021).

četrās sesijās, divās paralēlās darba grupās (programmu skat. krājuma pielikumā). Konferences norise Valmieras muzeja 60. jubilejas gadā veicināja vairāku referentu izvēlēto pētniecības tēmu ģeogrāfisko piesaisti pilsētai.

Desmit no konferences dalībniekiem iesniedza rakstus konferences rakstu krājumam un rūpīgi strādāja, tos uzlabojot saskaņā ar recenzentu ieteikumiem. Krājumā iekļautais LU LVI zinātniskās asistentes, doktorantes Aigas Bērziņas raksts iepazīstina lasītājus ar Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa (turpmāk – LSPK) Valmieras filiāles (1919–1927) darbību. LSPK bija Latvijas armijas pakļautībā esoša organizācija, kas dibināta Rīgā 1919. gada 22. septembrī un kam jānodarbojas ar regulārās armijas aizmugures dienestu atbalstīšanu, sekmējot Latvijas armijas uzvaru Neatkarības karā un vēlāk sniedzot atbalstu sociāli neaizsargātākajām sabiedrības grupām. Pētījums balstīts uz nopietnām Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva tēmai atbilstošo nepublicēto dokumentu studijām, ļaujot lasītājiem iepazīt šo tēmu, kas līdz šim Latvijas historiogrāfijā netika analizēta, un sniedzot pienesumu Latvijas 20. gadsimta sākuma notikumu izpratnei gan lokālā, gan valsts mērogā.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente Ilona Jekele rakstā “Fon Rozenu dzimtas sfragistika 13.–16. gadsimtā” izseko izmaiņām minētās vācbaltiešu dzimtas vaska zīmogos četrus gadsimtu garumā. Analizējot fon Rozenu dzimtas divpadsmit zīmogus, pētījums ne vien atklāj fon Rozenu dzimtas sfragistikas attīstību, bet arī liecina par dzimtas ietekmi uz Straupes pilsētas zīmoga un heraldikas attīstību.

2020. gada augustā plānoto Rīgas domes vēlēšanu gaidās aktuāls ir atskats uz priekšvēlēšanu kampaņām, reklāmām un citiem vēlēšanu piesaistei izmantotiem veidiem, kas lietoti 20. gadsimta 20. un 30. gados notikušajās domes vēlēšanās, kuras norisinājušās Latvijas galvaspilsētā. Atskatu šajā krājumā piedāvā vēsturniece Zane Krūmiņa.

LU doktorants Edgars Plētiens turpina pētīt Livonijas nelielo apdzīvotu vietu problemātiku. Šoreiz, analizējot rakstītās liecības par Livonijas miestu juridisko statusu un iedzīvotājiem laikā no 14. gs. līdz 16. gs. vidum, autors meklē atbildi uz jautājumu, vai Livonijas miestiem bija noteikti pārvaldes mehānismi. Pētījumā, izmantojot salīdzinājumu ar situāciju Livonijas pilsētās un mazpilsētās, analizēta miestu iedzīvotāju sociālā stratifikācija (pilsoņi un iedzīvotāji) un iesaiste plašākās sociālās apvienībās (ģildēs).

Latvijā šobrīd notiekošās administratīvās reformas kontekstā aktuāls ir LU doktorantes Elīnas Rasnaces raksts “Pašvaldību vēlēšanu process Latvijas Republikā: Valmieras apriņķa Dunes pagasta piemērs (1922–1931)”. Autore, sniedzot ieskatu valsts noteiktajā pašvaldību vēlēšanu tiesiskajā ietvarā, vērtē to norisi Valmieras apriņķa Dunes pagastā. Pētījumā analizēta Dunes pagasta vēlēšanu aktivitāte pašvaldības vēlēšanās un to norises atbilstība valstī noteiktajai kārtībai.

Salīdzinoši nesenas vēstures posma izvērtējumam pievērsies vēsturnieks Viesturs Rasnacis. Rakstā “Latvijas Republikas Robežsardzes personālsastāvs un tā problēmas: 1. Valmieras robežsargu bataljona piemērs (1991–1997)” autors vērtē šis nozīmīgās valsts struktūrvienības izveidi un darbību Latvijas Republikas neatkarības nosargāšanai, pievērsoties padziļinātai Valmieras (viena no astoņiem) robežsargu bataljona personālsastāva komplektēšanas un apmācību procesa izpētei.

Arheoloģijas nozari krājumā pārstāv Gundegas Skagales raksts, kas veltīts Grižu Velna beņķa arheoloģiskai izpētei. Ventspils novada Tārgales pagastā esošais kultakmens no citiem atšķiras ar tā apkaimē uzieto daudzskaitlīgo artefaktu daudzveidību, kas, lai gan tieši nepierāda Grižu Velna beņķa sakrālo nozīmi, taču ir pamats turpmākiem pētījumiem. Pētījumā par Grižu Velna beņķi sniegts tēmai atbilstošās historiogrāfijas konteksts, kas balstīts uz arheoloģisko izrakumu dokumentāciju.

Noziedzības izplatība pirmajos Latvijas valsts pastāvēšanas gados ir tēma, ko savā promocijas darbā risina Daugavpils Universitātes doktorants Kaspars Strods. Šim krājumam iesniegtajā rakstā viņš pievērsies noziedznieku grupējumam, kas laupīja un nonāvēja civiliedzīvotājus abās tābrīža Lietuvas–Latvijas robežas pusēs, un šis bandas vadonim Leonam Adomaitim. Pamatojoties uz izmeklēšanas lietu materiāliem, atveidota noziegumu hronoloģija, to raksturs un sniegts noziedzīgā grupējuma locekļu apraksts.

Raksta “Latviešu partizānu un pašaisardzības vienības 1941. gada vasarā: Valmieras apriņķa pilsētu piemērs” autors Jānis Tomaševskis, balstoties uz Latvijas atmiņu institūcijas pieejamajiem avotiem un tēmai atbilstošiem vēsturnieku pētījumiem, vērtē apstākļus, kas noteica partizānu un pašaisardzības vienību darbības īpatnības šajā reģionā, ietverot tādus kritērijus kā atšķirības starp Valmieras un Limbažu pilsētas partizānu vienību darbību, abu vienību personālsastāva iezīmes, kā arī pašaisardzības komandantūru izveide.

LU doktorants Guntis Vāveris šoreiz pievērsies sporta dzīvei Latvijas reģionos 20. gs. 20.–30. gados. Izmantojot Valmieras pilsētas piemēru, autors analizē sporta lomu pilsētas iedzīvotāju ikdienā un pilsētas identitātes un atpazīstamības veidošanā un izseko attieksmes maiņai pret šo nodarbi, kas kļūst par instrumentu sabiedrības disciplinēšanā un kopības sajūtas radīšanā.

Noslēgumā vēlos pateikties autoriem par sadarbību, visiem recenzentiem, kas veltīja laiku darbam ar krājumam iesniegtajiem tekstiem un sniedza ieteikumus autoriem, Ērikam Jēkabsonam un Richarda Zariņa piemiņas fondam, bez kura finansiālā atbalsta šī izdevuma sagatavošana nebūtu iespējama.

Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova
LU Latvijas vēstures institūts

PREFACE

Cooperation between the Institute of Latvian History, University of Latvia (hereinafter – LU LVI) and the Valmiera Museum, which started in 2014 as a shared initiative of museum specialist Alberts Rokpelnis and LU LVI academic secretary Viktorija Bebre, continues to this day. In 2019, the cooperation was strengthened by the mutual collaboration agreement among the Valmiera Museum and the University of Latvia. The organization of the annual conference, the preparing of the electronic abstracts' books and publishing the conference proceedings have been successfully implemented thanks to the financial support of Valmiera Museum, Valmiera municipality, and the two state research programmes implemented at the institute.

“Within five years, “The Scholarly Readings of Young Historians” have become an academic tradition in Latvia. This is truly a networking in the broadest sense – across generations, University of Latvia structural units, Valmiera Museum, as well as other research and memory institutions representing both centre and regions. Here, everyone benefits. An equally solid tradition is the collection of articles that follows the conference. The range of topics has expanded, the quality of articles has advanced”, thus at the anniversary conference the work done over five years was summed up by the director of the LU LVI Guntis Zemītis, while Valmiera Museum director Iveta Blūma admitted that conference “The Scholarly Readings of Young Historians” had become an upcoming event in the city, and taken an important place in the museum’s future plans.

The fifth conference “Scientific Readings of Young Historians” held at the Valmiera Museum on November 29, 2019 brought together 22 speakers: young historians – master’s and doctoral students, graduates of the University of Latvia and Daugavpils University, as well as representatives of other universities – Art Academy of Latvia, Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music, Riga Technical University and Estonian International Supervision and Coaching Institute. Its work was organized in four sessions, in two parallel working groups (see the programme in the appendix). The conference on the occasion of the 60th anniversary of

Valmiera Museum defined the choice of several speakers to link the topic of their presentations with history of Valmiera region.

Ten of the conference participants submitted articles to conference proceedings and worked diligently to improve them in accordance with the recommendations of the reviewers and the editor of the collection. The article of Aiga Bērziņa, a research assistant and doctoral student at the University of Latvia introduces readers to the activities of the Valmiera sector of the Latvian Women's Relief Corps (hereinafter – LSPK) (1919–1927). LSPK was an organization subordinated to the Latvian Army, founded in Riga on September 22, 1919, aimed at supporting the back services of the regular army, promoting the victory of the Latvian Army in the War of Independence and later providing support to the most vulnerable groups. The research is based on the studies of unpublished documents, stored in the Latvian State Historical Archives of the National Archives of Latvia, allowing readers to get acquainted with this topic, which has not yet been analysed in Latvian historiography, and contributing to improved understanding of the events at both local and national levels in the history of Latvia during the first decades of the 20th century.

Iлона Jekele, research assistant at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, in the article “Von Rosen family sigillography from the 13th to the 16th century” traces the changes in the wax seals of the German–Baltic family over the course of four centuries. Analysing the twelve seals of the von Rozen family, the study not only reveals the development of the von Rozen family sigillography, but also points to the influence of the family on the development of the Straupe city seal and heraldry.

In the light of the elections to the Riga City Council scheduled for August 2020, a review of election campaigns, advertisements and other means to attract voters used in the same events held in Latvian capital in the 1920s and 1930s, given by historian Zane Krūmiņa, is a current topic.

Edgars Plētiens, a doctoral student at the University of Latvia, continues to study the problems of small settlements in Livonia. This time, analysing the written sources about the legal status of the Livonian settlements (*miesti*) and the inhabitants from the 14th to the 16th century, the author seeks an answer to the question – did the Livonian settlements have certain governance mechanisms? The study explores the social stratification of settlement population (citizens and residents) and their involvement in wider social associations (guilds), using a comparison with the situation in Livonian cities and towns.

In the context of the latest administrative reform in Latvia, the article “Municipality election process in the Republic of Latvia: An example of Dunte civil parish, Valmiera district (1922–1931)” is particularly topical. It

is written by a doctoral student of the University of Latvia Elīna Rasnace. The author, providing an insight into the legal framework of municipal elections set by the state, evaluates their course in Dunte civil parish, Valmiera district. The study analyses the activity of voters in Dunte civil parish in local government elections and the compliance of their conduct with the procedures established in the state.

Historian Viesturs Rasnācis has focused on the research of a period in relatively recent history. In the article “Personnel of the Border Guard Forces of the Republic of Latvia and its problems: Example of the 1st Valmiera’s Border Guard Battalion (1991–1997)”, the author investigates the establishment and operation of this important state unit for protection of the independence of the Republic of Latvia, focusing on an in-depth study of the staffing and training process of the Valmiera (one of eight) Border Guard Battalion, which took place in the conditions of a significant lack of resources and qualified personnel.

The archaeological field is represented here by Gundega Skagale’s article dedicated to the archaeological research of Griži Devil’s Seat. The cult stone in Tārgale civil parish of Ventpils region differs from the others by the diversity of numerous artifacts found in its vicinity, which, although not directly proving the sacred significance of Griži Devil’s Seat, provides the basis for further research. The study of Griži Devil’s Seat is carried out in a wider context supported by the analysis of the relevant historiography and archaeological excavation documentation.

Prevalence of crime in the first years of the Latvian state is the subject of the doctoral thesis of Daugavpils University doctoral student Kaspars Strods. In the article submitted to this collection, he focused on a group of criminals who robbed and killed civilians on both sides of the then Lithuanian–Latvian border, and on the leader of this gang, Leon Adamaitis. Based on the materials of the investigation files, the chronology of crimes, their nature and the description of the members of the criminal group are restored.

Jānis Tomaševskis, the author of the article “Latvian partisan and self-defense units in the summer of 1941: A case study of towns in Valmiera district”, evaluates the conditions that determined the distinctive traits of partisan and self-defense units located in this region, for instance, the differences between the activities of the partisan units of Valmiera and Limbaži, the characteristics of the personnel of both units, as well as the way of the formation of the units.

In this volume, the University of Latvia doctoral student Guntis Vāveris has focused on sport history in the regions of Latvia in the 1920s–1930s. Using the example of Valmiera, the author analyses the role of sports activities in the daily life of the population and in shaping the city’s identity

and recognizability, simultaneously tracing the change in attitudes towards the sport, which was becoming a tool for disciplining society and creation a sense of community.

In conclusion, I would like to express my gratitude to the authors for their cooperation, to all the reviewers who took their time to work with the texts submitted to the collection and provided recommendations to the authors, and to Ēriks Jēkabsons and the Richards Zariņš Memorial Foundation, without whose financial support publication of the volume would not have been possible.

Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova
Institute of Latvian History, University of Latvia

LATVIJAS SIEVIEŠU PALĪDZĪBAS KORPUSA VALMIERAS NOZARES RAKSTUROJUMS (1919–1927)¹

AIGA BĒRZIŅA

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante

E-pasts: aigaberzina91@gmail.com

ANOTĀCIJA

Latvijas Sieviešu palīdzības korpuss bija pirmā sieviešu organizācija Latvijas Republikā, kas aptvēra visu Latvijas teritoriju. Raksta mērķis ir raksturot Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa Valmieras nozari un, balstoties uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētajiem dokumentiem, sniegt ieskatu tās darbībā. Historiogrāfijā nav atrodami pētījumi ne par Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa Valmieras nozari, ne par kādu no tās pakļautībā esošajām nodaļām, lai gan tām bija būtiska nozīme gan lokālās dzīves kontekstā, gan plašākā mērā – valstiskā līmenī, sekmējot Latvijas armijas uzvaru Neatkarības karā un vēlāk sniedzot atbalstu sociāli neaizsargātākajām sabiedrības grupām.

Atslēgas vārdi: Latvijas Sieviešu palīdzības korpuss, Neatkarības karš, sieviešu organizācijas, biedrības, Valmiera.

KAS IR LATVIJAS SIEVIEŠU PALĪDZĪBAS KORPUSS?

Neatkarības kara laikā, Latvijas teritorijā turpinoties karadarbībai un aktivizējoties sieviešu līdzdalībai sabiedriskos procesos, pēc līdzīgu ārzemju organizāciju parauga 1919. gada 22. septembrī Rīgā dibināts Latvijas Sieviešu palīdzības korpuss (turpmāk – LSPK). Korpuss bija Latvijas armijas

¹ Raksts sagatavots Latvijas Universitātes snieguma finansējuma projekta Nr. AAP2016/B060 ietvaros.

pakļautībā esoša organizācija, kam jānodarbojas ar regulārās armijas aizmugures dienestu atbalstīšanu. Aktīva darbība Rīgā tika uzsākta līdz ar Pāvēla Bermonta armijas uzbrukumu un pakāpeniski izvēsta visā Latvijas teritorijā. LSPK armijas palīdzības darbs aptvēra plašu darbības loku, iekļaujot apgādes, ēdināšanas, sanitārās, karavīru apbedīšanas organizēšanas, izklaides un citas funkcijas. Ne mazāk nozīmīgs bija LSPK veiktais sociālās palīdzības darbs, kas ietvēra atbalstu karavīru ģimenēm, bāreņiem, kara invalīdiem, bēgļiem, kuri atgriezās dzimtenē, un citām sociāli visneaizsargātākajām sabiedrības grupām. LSPK sociālo darbu lielā mērā noteica plašais Amerikas Sarkanā Krusta humanitārās palīdzības darbs Latvijā un tā sadarbība ar LSPK. Karadarbībai norimstot, tieši sociālās palīdzības darbs un vēlāk arī kulturālās dzīves popularizēšana bija LSPK prioritāte. Korpusa dibināšanai svarīga nozīme bija arī sieviešu sabiedriskā stāvokļa izmaiņā – tā bija pirmā Latvijas sieviešu organizācija (Bērziņa 2013, 155; Ciganovs 2007, 57).

LSPK darbību izvērsa ārpus Rīgas, dibinot atsevišķas, pēc teritoriālā principa veidotas korpusa nodaļas, bet lielākajās pilsētās – nozares, kas ietvēra vairākas pēc darbības virziena vai teritoriālā principa veidotas nodaļas. Korpusa darbību popularizēja, izmantojot dažādus paņēmienus – publicējot ziņas laikrakstos, sūtot korpusa pārstāves komandējumos ārpus Rīgas, kā arī nosūtot uzaicinājumus pievienoties korpusam dažādām organizācijām. Presē, aicinot iesaistīties LSPK darbībā un tai ziedot, 1919. gada oktobrī rakstīja: “Rīga devusi visu, kas tai bijis. Tagad lauciniekiem reize ziedot naudā un graudā, lai mūsu kareivjiem, kas cīnās par brīvo, neatkarīgo Latviju un mums nebūtu jācieš trūkums!” (Vidzemnieks, 21.10.1919.) Uzaicinājumu Valmierā veidot korpusa struktūru, ko parakstījis LSPK priekšnieks Arturs Galindoms¹, 1919. gada rudenī saņēma arī Sarkanā Krusta Valmieras Dāmu komiteja, un tas bija kā ierosinājums šajā pilsētā dibināt korpusa struktūrvienību (LVVA, 2498–1–400, 22. lpp.).

Neatkarības kara laikā LSPK nodaļu tīkls aptvēra visu Latvijas teritoriju – 1919. gada nogalē darbojās jau deviņas nozares Rīgā, četras nozares (Cēsu, Valmieras, Limbažu un Jelgavas) un 96 nodaļas ārpus Rīgas², kā arī divas korpusa nodaļas ārzemēs – Tallinā un Helsinkos (LVVA, 2498–1–23, 71.–77. lpp.). Ārpus Rīgas korpusa darbinieces nodarbojās galvenokārt ar ziedojumu vākšanu armijas vajadzībām. Kopumā LSPK brīvprātīgi pieteicās un darbojās vairāki tūkstoši Latvijas sieviešu, un tieši Neatkarības karš uzskatāms par LSPK ziedu laikiem, kad tas gan dalībnieču skaita, gan aktivitāšu ziņā sasniedza savu kulmināciju. Korpusa eksistence un darbība šajā laikā apliecina, ka Latvijas sievietes sniedza būtisku un neaizvietojamu ieguldījumu Latvijas neatkarības izcīnīšanā, veltot brīvprātīgam un plašam armijas un sabiedrības palīdzības darbam savu brīvo laiku un nereti riskējot arī ar dzīvību. Tas pozitīvi ietekmēja ne tikai situāciju armijā, bet valstī kopumā (Bērziņa 2013, bakalaura darbs, 67).

Iestājoties miera laikam, organizācijas nozīme ievērojami samazinājās, tomēr darbību korpuss beidza tikai 1940. gadā, līdz tam oficiāli ieņemot biedrības statusu. LSPK izvērta sociālo darbību, arī dibinot un uzturot sanatoriju bērniem, kas bija slimi ar kaulu tuberkulozi, patversmi karā kritušo bāreņiem un citas nozīmīgas iestādes, kā arī nodrošināja darba vietas trūcīgām sievietēm (Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa piecpadsmit gadu darbības pārskats, 22). Lielākā daļa korpusa nodaļu, karadarbībai norimstot un situācijai valstī normalizējoties, darbību pakāpeniski izbeidza. 1934. gadā, kad K. Ulmaņa autoritārā režīma apstākļos tika pārskatīta Latvijas biedrību darbība, LSPK pievienoja biedrību “Latvijas dzelzceļniece” un pārstrādāja organizācijas statūtus, saglabājot pamata aktivitātes. 1939. gadā darbojās vairs tikai Rīgas nozare un septiņas nodaļas ārpus Rīgas, bet pārējās pakāpeniski bija likvidētas (Latviešu konversācijas vārdnīca 1939, 38588. šķirklis).

VALMIERAS NOZARES DIBINĀŠANA UN DARBĪBA PILSĒTĀ NEATKARĪBAS KARA LAIKĀ

LSPK Valmieras organizācijas dibināšanas sēde notika 1919. gada 17. oktobrī Valmieras I pamatskolas telpās³. Sēdē piedalījās aptuveni 200 “visu šķiru sievietes, gan iz inteliģences, gan strādnieku šķiras, kā arī vecāko klašu skolnieces”.⁴ Dibināšanas sēdi atklāja Latvijas Sarkanā Krusta Valmieras Dāmu komitejas pārstāve Marta Rimša. Ievērojot LSPK demokrātijas principus, par sapulces vadītāju klātesošie ievēlēja skolas vadītāju Martu Dauguli⁵ (1. attēls). Tad sekoja skolotājas Annas Pommeres⁶ (2. attēls) ziņojums par LSPK uzdevumiem un darbību Rīgā, pēc kura tika izdarīts ieraksts dibināšanas sapulces protokolā: “vienbalsīgi pieņem tādu organizāciju dibināt” (LVVA, 2498–1–400, 9. lp.; Vidzemnieks, 21.10.1919.).

1. attēls. Valmieras nozares sekretāre Marta Daugule. Foto no 1937. gada ārzemju pases. LVVA, 3234–33–75345

Fig. 1. Secretary of Valmiera sector Marta Daugule. Picture from foreign passport of 1937. LVVA, 3234–33–75345

2. attēls. Ziedojumu vākšanas nodaļas vadītāja Anna Ruģēna (dz. Pommere).

Foto no 1937. gada ārzemju pasēs.

LVVA, 3234-33-75333

Fig. 2. Head of Department of Collection of Donations Anna Ruģēna (Pommere).

Picture from foreign passport of 1937.

LVVA, 3234-33-75333

3. attēls. Valmieras nozares priekšniece Berta Stakle. Foto no 1933. gada ārzemju pasēs.

LVVA, 3234-33-42515

Fig. 3. Head of Valmiera sector Berta Stakle.

Picture from foreign passport of 1933.

LVVA, 3234-33-42515

Dibināšanas sēdē ievēlēja nodaļas valdi. Par priekšnieci vienbalsīgi ievēlēja Valmieras ģimnāzijas vadītāju Bertu Stakli⁷ (3. attēls), par priekšnieces vietnieci – skolotāju Liliju Adamoviču⁸, sekretāri – Martu Dauguli, sekretāres vietniecēm – Martu Rimšu un kasieri Mariju Kaķi⁹. 1920. gadā L. Adamoviču nomainīja Margarēta Pinkule, pārējās valdes locekles visu Neatkarības kara laiku palika nemainīgas (LVVA, 2498-1-400, 8., 87. lp.).

Valmieras darbinieces bija informētas par visiem LSPK darba veidiem, un Rīgas nozaru darbība tika ņemta par pamatu darbības organizēšanai Valmierā, atzīmējot: “kā pirmais un svarīgākais darbs tiek minēta ziedojumu vākšana” (LVVA, 2498-1-400, 9. lp.). Tāpēc jau dibināšanas sapulcē nodaļas darbinieces pašas saziedoja vairāk nekā 1000 marku korpusa darbam (Vidzemnieks, 21.10.1919.). Sākotnēji paredzēja dibināt piecas darba komisijas, kuras vēlāk, sekojot Rīgas piemēram, pārsauca par nodaļām. Tās bija Ziedojumu vākšanas nodaļa, Darba, Izrikojumu, Karavīru atpūtas vietu un Sanitārā nodaļa. Turklāt neilgi pēc dibināšanas, 1919. gada 25. oktobrī, Valmieras organizācija no LSPK vadības Rīgā saņēma ziņu, ka tā apstiprināta nevis kā korpusa nodaļa, bet gan kā nozare, kas legītimēja pēc darba veidiem organizētu nodaļu dibināšanu un darbības izvēšanu ārpus

Valmieras. Darbībai attīstoties, klāt nāca jauni uzdevumi, un rezultātā dibināja vēl citas Valmieras nozares nodaļas. Sākotnēji tās bija Bibliotēku, 18. novembra un Redakcijas komisija, bet vēlāk arī Zelta fonda un Sociālās apgādāšanas nodaļa. Jau 1919. gada novembrī LSPK priekšnieks A. Galindoms Valmieras nozarei izteica atzinību par tās “rosīgo darbību” (LVVA, 2498–1–400, 10., 23., 30. lp.).

Nozares personālsastāvs lielā mērā veidojās no sabiedriski aktīvām un izglītotām vietējām dāmām (skolotājas, mediķes, sabiedrisko darbinieku sievas u. c.). Lai piesaistītu plašāku darbinieču skaitu, tika izvēsta korpusa reklāma, galvenokārt publicējoties laikrakstā “Vidzemnieks”. Pirmais uzsaukums “Latvju sievietes!”, kurā izmantoja LSPK vadības sagatavotu tekstu, tika publicēts jau 1919. gada 18. oktobrī (Vidzemnieks, 18.10.1919.). 1919. gada 1. novembrī LSPK Valmieras nozarē bija ap 50 darbinieču, bet gada nogalē to skaits sasniedza 90. 1920. gadā pakāpeniski darbinieču skaits saruka un aprīlī Valmieras nozarē bija 60 darbinieces¹⁰. Tāpat pie korpusa darbojās t. s. skolnieču rota (1919. gada 25. novembrī pavisam 118 skolnieces) no Valmieras ģimnāzijas, 1. pamatskolas un komercskolas audzēknēm, kas aktīvi iesaistījās ziedojumu vākšanā un Darba nodaļas uzdevumu izpildē (LVVA, 2498–1–400, 51., 81., 87., 277. lp.).

Darba organizēšana notika saskaņā ar stingriem savstarpējās pakļautības principiem, kur priekšniece saziņā ar militārajām iestādēm pieņēma lēmumus un izvirzīja atbildīgās personas uzdevumu veikšanai. Otrajā korpusa sēdē tika secināts: “Disciplīna korpusā kareiviska; neviens nedrīkst atrauties no savu uzdevumu izpildīšanas.” (LVVA, 2498–1–400, 52. lp.) 1920. gadā darbu uzsāka arī Revīzijas komisija (LVVA, 2498–1–400, 87. lp.).

Bez tiešajiem nodaļu uzdevumiem Valmieras nozare piedalījās kritišu apglabāšanā apkārtnes kapos, un līdz 1920. gada nogalei ar korpusa palīdzību bija sarīkotas jau septiņas karavīru bēres. Korpusā līdzdarbojās arī citos aktuālos pilsētas notikumos, piemēram, piedalījās Ministru prezidenta K. Ulmaņa sagaidīšanā Valmierā 1920. gada 9. janvārī¹¹ (LVVA, 2498–1–400, 88., 293. lp.). Turpmāk īsumā raksturota Valmieras nozares nodaļu darbība pilsētā.

Ziedojumu vākšanas nodaļa. Vadītāja Anna Pommere. Ziedojumu vākšana tika uzsākta nekavējoties, un Valmieras nozares priekšniece B. Stakle ziņoja, ka jau divas dienas pēc nozares dibināšanas ziedojumu vākšanas akcijai, kas notikusi 19. oktobrī, bijuši lieli panākumi, viņa rakstīja, ka “tauta ir bijusi ļoti pretimnākoša un ziedojumi ienākuši i naudā, i graudā” (LVVA, 2498–1–400, 52. lp. o. p.). Piemēram, saziēdota daudz ābolu, no kuriem korpusa darbinieces nolēmušas vārit marmelādi (ievārijumu). Nākamajā dienā, 20. oktobrī, ziedojumu vācējas ar listēm pirmo reizi izbrauca ārpus pilsētas. Tāpat nozare sagatavoja uzsaukumus dažādām vietējām organizācijām (Strādnieku un Tirgotāju savienībām, Kultūras biedrībai,

Konzumam¹², Skolotāju biedrībai u. c.), rīkoja ziedojumu vākšanas akcijas “ar bundžām un listēm” un vairākkārt publicēja uzsaukumus presē (LVVA, 2498–1–400, 51. lp.). Viņas rakstīja: “Mums ir zināms visiem, cik daudz atkarājas mūsu dzimtenes likten[i]s no tā, kā būs apgādāti mūsu varonīgie brāļi un dēli frontē, it sevišķi tuvojoties aukstam rudenim. Tādēļ ziedojiēt it bagāti. Visi mēs esam devuši, neesam nekad atteikušies, neatteiksimies arī tagad, kaut būtu jāatdod pēdējo.” (Vidzemnieks, 23.10.1919.)

Valmieras nozares sapulču Neatkarības kara laika protokolos lasāms par ziedojumu vākšanas panākumiem, ļaujot secināt, ka daudzas ziedojumu vākšanas akcijas bija mērķtiecīgi vērstas uz korpusa darbības attīstību, turklāt 1919. gada decembra sākumā norādīts, ka “pilsētnieki ir nākuši vairāk pretī, nekā laucinieki” (LVVA, 2498–1–400, 280. lp.). Lielāko daļu savākto līdzekļu atbilstoši LSPK noteikumiem nodeva kopīgajai korpusa kasei Rīgā. Ik nedēļu nozare nosūtīja uz Rīgu naudu, mantas, pagatavotos apģērbus, pārtiku un citas lietas. Savukārt daļu ziedojumu (pārtiku, tabaku, apģērbu) nosūtīja karavīriem uz fronti. Pārējos – izmantoja uz vietas Valmierā (LVVA, 2498–1–400, 30., 63. lp.).

Tomēr presē atrodamas arī norādes, ka ne vienmēr LSPK savāktie ziedojumi bijuši drošībā. Tā 1920. gadā Valmierā aizturēta kāda zagļu banda, kura cita starpā apzagusi arī LSPK Valmieras nozari (Valdības Vēstnesis, 16.06.1920.).

Sanitārā nodaļa. Vadītāja Anna Ziediņa¹³. Sākotnēji par nodaļas uzdevumu izvirzīja “ievainoto karavīru saņemšanu un aprūpi”, bet praksē nodaļa strādāja ciešā kontaktā ar Sarkano Krustu, palīdzēja tam veikt dažādus darbus un rūpējās par sanitāro stāvokli Valmieras garnizona lazaretē, Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē u. c. (LVVA, 2498–1–400, 292. lp.).

Darba (arī šūšanas un adīšanas) nodaļa. Vadītāja Marta Rimša. Nodaļas darbinieces nodarbojās ar veļas un apģērbu pagatavošanu (nereti par materiālu izmantoja miltu maisus), cimdu un zeķu adīšanu, salmiem pildītu segu un kaņepju matraču izgatavošanu un citiem līdzīgiem darbiem. Jau 1919. gada novembrī nodaļā bija pieteikušās vairāk nekā 100 adītājas (LVVA, 2498–1–400, 55. lp.). Daļu izejvielu korpusam ieguva no Armijas saimniecības pārvaldes, daļu no ārvalstu (galvenokārt britu un ASV) misijām, bet daļu dabūja ziedojumu ceļā vai iepirka par savāktajiem ziedojumiem. Piemēram, korpusam ieguva skārda bundžas no amerikāņu ēdināšanas punkta, tās pārstrādāja karavīru katliņos un nosūtīja uz fronti. Tāpat nodaļa nodarbojās ar karavīru veļas mazgāšanu un lāpīšanu (LVVA, 2498–1–400, 81. lp. o. p., 124. lp.). Sagatavotās mantas nosūtīja uz fronti karavīriem vai LSPK vadībai Rīgā.

Tiesa, ne vienmēr korpusa nozares un tās nodaļu darbs ritēja bez sarežģījumiem. Viens no lielākajiem triecieniem Darba nodaļai (un Valmieras nozarei kopumā) bija kādu dzirnavu ugunsgrēks 1919. gada novembrī. Tajā

sadega žāvēšanai novietotie pieci pudī (aptuveni 81,9 kg) vilnas, ko nodaļa bija saņēmusi no Apgādības ministrijas “priekš pastrādāšanas cimdos, zeķēs un siltās jakās” (LVVA, 2498–1–400, 55. lp.). Pēc ugunsgrēka Apgādības ministrija atteicās atkārtoti izsniegt vilnu LSPK Valmieras nozarei (“vaino šinīs lietās korpusu”), tāpēc Valmieras nozares darbinieces vērsās pēc palīdzības pie LSPK vadības Rīgā, rakstot, ka nozares adītājas paliek bez darba – ziedošanu ceļā pietiekamu daudzumu vilnas neesot iespējams iegūt, jo tā lielākoties no iedzīvotājiem ir rekvizēta, kamēr Valmieras apgādības apgabala rīcībā atrodoties daudz neizmantojama materiāla (LVVA, 2498–1–400, 55. lp.).

Izrikojumu nodaļa. Vadītāja Vera Pauliņa. Korpusā dažādus pasākumus rīkoja, lai iegūtu līdzekļus karavīru atbalstam. Līdz ar Valmieras nozares darba sākšanu tika plānota pirmo pasākumu organizēšana. Pirmie plānotie pasākumi bija Ādolfa Alunāna lugas “Mūsu senči” uzvedums (ar bezmaksas ieeju karavīriem), Annas Rūmanes-Ķeniņas¹⁴ priekšlasījums un Rīgas kinematogrāfa filmu par Sieviešu palīdzības korpusa darbību Anglijā demonstrēšana. Tomēr šie pasākumi praktisku iemeslu dēļ tika atlikti. Pirmais pasākums, kurš notika jau 1919. gada oktobra beigās, bija 4. Valmieras kājnieku pulka karavīru pašdarbnieku uzvedums, kura organizēšanā aktīvi piedalījās Izrikojuma nodaļas darbinieces, un visus pasākuma ieņēmumus ieguva tieši 4. Valmieras kājnieku pulks. Citi sarīkoti pasākumi bija dažādi koncerti, teātra izrādes, priekšlasījumi u. c. Piemēram, liels koncerts notika 1919. gada 3. novembrī. Tajā uzstājās vairāki Latvijas Nacionālās operas mākslinieki – Olga Pļavniece (1893–1943), Rūdolfs Tuncē (1892–1963), Jānis Niedra (1887–1956) un Verners Rihards Taube (1894–1974). LSPK rīkoti pasākumi bija atbrīvoti no nodokļiem, jo tie sekmēja iestādes darbību (LVVA, 2498–1–400, 53. lp. o. p., 263. lp.).

Karavīru atpūtas vieta (arī karavīru klubs; ēdināšanas punkts). Vadītāja Velta Bulle¹⁵, vēlāk V. Bulles slimības dēļ viņu nomainīja Kristīne Loske¹⁶. Ideja organizēt atpūtas vietu karavīriem, kuriem nācās braukt cauri pilsētai, bija aktuāla jau no nozares darbības sākuma, tomēr akūta telpu trūkuma dēļ to izdevās ierīkot tikai 1920. gada janvārī, kad pie Valmieras dzelzceļa LSPK šim mērķim ieguva telpu, kurā plānoja ierīkot tējnīcu ar lasāmo galdu. Mēbeles, traukus un citas nepieciešamās lietas tējnīcas ierīkošanai nozare ieguva no pilsētas valdes un vietējiem tirgotājiem. Tējnīcā karavīri par lētu samaksu varēja iegādāties kafiju, sviestmaizes, cepumus, tēju, augļus, papirosus un tabaku. Samazinoties Valmierā esošo karavīru skaitam, tējnīca 1920. gada 12. jūnijā likvidēta (LVVA, 2498–1–400, 9. lp. o. p., 124. lp.).

Bibliotēku nodaļa, vēlāk – Kulturālās attīstības nodaļa. Vadītāja skolotāja Mirdza Emma Kuple¹⁷. Nodaļas dibināšanas nepieciešamība pirmo reizi minēta 1919. gada 22. oktobrī nozares sēdē, bet līdz pat decembra sākumam darbības uzsākšana kavējās, jo darbinieces bija aizņemtas

citos darbos. Nodaļas galvenais uzdevums bija lasāmā materiāla vākšana. 1919. gada beigās bija savākts jau ap 200 grāmatu latviešu, krievu un vācu valodā. Grāmatas LSPK ieguva galvenokārt kā ziedojumus no dažādām vietējām privātpersonām. Tāpat nodaļa ik dienas no redakcijām saņēma laikrakstus (“Jaunākās Ziņas”, “Brīvā Zeme”, “Baltijas Vēstnesis”). Tos korpusa darbinieces izdalīja Valmieras garnizonā izvietotiem un cauri braucošiem karavīriem. Vēlāk, paplašinoties uzdevumu lokam, nodaļu pārsauca par Kulturālās attīstības nodaļu, un tās mērķis bija ne tikai organizēt bibliotēkas, bet arī rīkot dažādas lekcijas un citus “kulturāli izglītojošus pasākumus” (LVVA, 2498–1–400, 52. lp. o. p., 83., 273. lp.).

18. novembra nodaļa. Vadītāja Lilija Adamoviča. Nodaļas dibināšanas nepieciešamība pirmo reizi minēta 1919. gada 22. oktobrī nozares sēdē. Tās uzdevums bija gādāt par dāvanu sūtīšanu karavīriem uz fronti valsts svētkos un Ziemassvētkos. 1919. gada Ziemassvētkos Valmieras nozare un tās lauku nodaļas sagatavoja un uz fronti nosūtīja 2037 paciņas, bet 1920. gada Lieldienās – 300. Tāpat nodaļas plānos ietilpa valsts svētkos rīkot teātra izrādi, kurā karavīriem būtu bezmaksas ieeja un pēc izrādes – bezmaksas vakariņas, bet 1919. gada 23. decembrī sarīkot svētku eglīti Valmieras aprīņa lazaretē un 1920. gada sākumā arī nabadzīgajiem pilsētas bērniem (LVVA, 2498–1–400, 9., 87., 116. lp.).

Redakcijas komisija. Vadītāja Velta Bulle, vēlāk – skolotāja Karlīne Ūdere¹⁸. Redakcijas komisiju nolemj dibināt 1919. gada 1. novembrī “uzsaukumu izstrādāšanai un korpusa idejas propagandēšanai”. Tās sastāvā bija galvenokārt dažādas vietējā apkārtnē labi zināmas sievietes – vietējo mācītāju, ārstu un citu sabiedrisko darbinieku sievas – piemēram, mācītāja, vēlākā izglītības ministra Kārļa Beldava sieva Marija Beldava¹⁹, Lilija Adamoviča, Anna Pommera. Tāpat Redakcijas komisijā darbojās mācītājs Ludvigs Adamovičs. Redakcijas komisijas plānos ietilpa arī vienreizēja nedēļas ziņotāja izdošana (kā laikraksta “Vidzemnieks” pielikums), tomēr lielo izmaksu dēļ tas netika īstenots (LVVA, 2498–1–400, 269. lp. o. p., 285. lp.).

Zelta fonda nodaļa. Vadītāja Anna Ziediņa. Valmierā Zelta fonda nodaļu dibināja 1919. gada 24. novembrī, sekojot Zelta fonda dibināšanai Rīgā. Rīgā fonds dibināts 1919. gada 5. novembrī pēc rakstnieces Ivandes Kaijas²⁰ iniciatīvas. Fonda mērķis bija vākt līdzekļus Latvijas valsts labā. Savāktos līdzekļus nodeva Valsts zelta fondam (Bērziņa 2013, 137). Valmierā darbība izpaudās galvenokārt dažādu uzsaukumu sagatavošanā, lai piesaistītu ziedojumu, un jau 1919. gada nogalē tika saņemtas pirmās zelta un sudraba vērtslietas (rokassprādzes, piespraudes, gredzeni, briļļu rāmis u. c.) un zelta nauda, ko nodeva Rīgai (LVVA, 2498–1–400, 124. lp. o. p.).

Sociālās apgādāšanas nodaļa. Vadītāja Velta Bulle. Kara darbībai norimstot, LSPK pārorientējās uz sociālo darbību. Arī Valmieras nozare jau 1919. gada decembrī lēma “ņemt dalību kara invalidu, iesaukto un

kritušo kareivju apgādāšanā” (LVVA, 2498–1–400, 83. lp. o. p.). Tāpēc 1920. gada 13. janvārī dibināja Sociālās apgādāšanas nodaļu, kas nodarbojās arī ar pilsētas trūcīgo iedzīvotāju reģistrēšanu, un jau darbības sākumā (līdz 1920. gada aprīlim) no Amerikas Sarkanā Krusta tika izdalītas drēbes 1716 trūcīgajām personām, nodrošināta bezmaksas ārsta palīdzība 24 mazturīgiem iedzīvotājiem un 10 reizes izsniegti pabalsti trūcīgām Latvijas armijas karavīru ģimenēm (LVVA, 2498–1–400, 124. lp. o. p., 298. lp.).

VALMIERAS NOZARES DARBĪBA ĀRPUS VALMIERAS UN LAUKU NODAĻAS

Valmieras struktūru apstiprinot kā nozari, tai tika piešķirtas “tiesības un pienākums dibināt Valmieras apriņķī savas nodaļas” (LVVA, 2498–1–400, 23. lp.). Tas arī tika darīts, turklāt šāds lēmums pieņemts jau 1919. gada 18. oktobrī nozares sēdē. Sākotnēji paredzēja dibināt 20 nodaļas ārpus Valmieras, pie katras potenciālās nodaļas norādot atbildīgās personas. Lai to īstenotu, apkārtnes pagastiem tika sagatavoti un izsūtīti uzsaukumi, kā arī 31. oktobrī uz pagastiem izbrauca Valmieras nozares darbinieces. No 20 plānotajām nodaļām Valmieras pakļautībā izdevās nodibināt 11 lauku nodaļas (sk. tabulu). Pārējās plānotās nodaļas bija Limbažos (atbildīgā par nodaļas dibināšanu – Bērziņa), Rūjienā (Elīza Duņēna²¹), Alojā (Marija Lamstere²²), Staicelē (Erna Daugule²³), Pālē (Melnalksne un A. Rulle), Rubenē (A. Bērziņa), Mārsnēnos (Bulle), Raunā (Bulle) un Smiltēnē (Šarlote Kundziņa²⁴) (LVVA, 2498–1–400, 51., 85. lp.).

Lauku nodaļu dibināšanu raksturo šādi piemēri. Ne visas sākotnēji plānotās nodaļas dažādu apstākļu dēļ izdevās nodibināt, piemēram, nav ziņu par Rubenes nodaļas darbību. Citas nodaļas, kā Smiltēnē²⁵ un Rūjienā²⁶, organizēja bez Valmieras iesaistes, un tās bija pakļautas Rīgai. Vēl citas, kā Mārsnēnos²⁷, darbojās Cēsu nozares pakļautībā. Savukārt citās vietās nereti radās dažādi sarežģījumi. Piemēram, Kocēnos par nodaļas dibinātāju un vadītāju bija izvirzīta Kuzņecova, kura no šī pienākuma atteicās “pagastā ārkārtīgu apstākļu dēļ” (LVVA, 2498–1–400, 53. lp.), bet nodaļa tomēr tika izveidota. Savukārt citas nodaļas atvēra tur, kur sākotnēji nebija plānots. 1919. gada novembrī bija nodibinātas jau 13 Valmieras nozares lauku nodaļas, bet 1919. gada decembrī darbojās jau 22 lauku nodaļas, aptverot plašu teritoriju Vidzemē (sk. tabulu).

Katra nozares lauku nodaļa rīkojās zināmā mērā patstāvīgi, tomēr koordinējošais centrs atradās Valmierā. To darbības lauks lielākoties aptvēra ziedojumu vākšanas darbu. Piemēram, Matīšu nodaļa nodarbojās ar ziedojumu vākšanu, paciņu sagatavošanu karavīriem un teātra izrāžu un citu pasākumu organizēšanu (LVVA, 2498–1–354, 9. lp.).

Tabula. Valmieras nozares lauku nodaļas
Table. Country departments of Valmiera Sector

Nr. p. k.	Nodaļa	Vadītāja	Darbinieču skaits Neatkarības kara laikā	Dibināšanas laiks	Likvidēšanas laiks	Prašāka informācija atrodama	Vai bija paredzēts nodāju dibināt 18. oktobra sēdē. Atbildīgā persona
1.	Burtnieku	Marija Broža	27	23.11.1919.	21.03.1921.	LVVA, 2498–1–278	Kuplis ²⁸
2.	Dauguļu	Anna Moora, vēlāk Anna Blumberga	19	23.11.1919.	29.03.1921.	LVVA, 2498–1–287	Nebija paredzēts
3.	Dikļu	Marija Brastiņa	16	23.11.1919.	29.07.1921.	LVVA, 2498–1–288	A. Brastiņa un V. Pauliņa ²⁹
4.	Jaunvāles	Anna Lapiņa	Nav zināms	07.11.1919.	Pēc 1921. gada maija	LVVA, 2498–1–307	Nebija paredzēts
5.	Jērcēnu	Matilde Kalniņa	Nav zināms	14.12.1919.	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Nebija paredzēts
6.	Kauguru	Anna Čukura	8	07.12.1919.	Pēc 1921. gada 18. jūnija	LVVA, 2498–1–313	Emma Zaķis
7.	Kocēnu (Koku)	Nav zināma	Nav zināms	Nav zināms	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Kuzņecova
8.	Matišu	Lilija Āboliņa	30	02.11.1919.	Pēc 1920. gada maija	LVVA, 2498–1–354	Daugule ³⁰
9.	Mazsalacas	Ella Sēja ³¹	40	06.11.1919.	Pēc 1920. gada februāra	LVVA, 2498–1–355	Daugule ³²
10.	Mazstraupes	M. Ādamsonē	Nav zināms	1919. gada decembris	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Nebija paredzēts
11.	Mūru	K. Sūbere	18	11.12.1919.	Pēc 1921. gada 1. novembra	LVVA, 2498–1–357	Nebija paredzēts
12.	Rencēnu	Antonija Ozoliņa	50	02.11.1919.	Pēc 1921. gada janvāra	LVVA, 2498–1–374	Anna Pommere
13.	Rozbeķu (Rozulas)	Nav zināma	Nav zināms	10.12.1919.	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Nebija paredzēts
14.	Salacas	Karlina Štelca	59	02.11.1919.	Pēc 1921. gada marta	LVVA, 2498–1–383	Nebija paredzēts
15.	Stalbes	Irma Pētersone	Nav zināms	Nav zināms	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Nebija paredzēts
16.	Straupes (Lielstraupes)	Kristīne Andersone	Nav zināms	23.11.1919.	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Murite
17.	Strenču	Anna Briede	Nav zināms	06.11.1919.	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Nebija paredzēts
18.	Trikātas	Adele Amsonē	35	02.11.1919.	Pēc 1922. gada	LVVA, 2498–1–393	Pauliņa
19.	Valmieras pagasta	Hermine Rozenberga	25	04.11.1919.	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Berta Stakle
20.	Vaidavas	Nav zināma	Nav zināms	1919. gada decembris	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Nebija paredzēts
21.	Vāles (Vecvāles)	Irma Pētersone	Nav zināms	Nav zināms	Nav zināms	Atsevišķas lietas nav	Vītola
22.	Viļķenes	Minna Mikaina	42	16.11.1919.	Pēc 1922. gada oktobra	LVVA, 2498–1–408	Nebija paredzēts

Autores sastādīta pēc LVVA, 2498–1–400 un tabulā norādītajām lietām.

Ziedošanu vākšana arī laukos notika, organizējot dažādus pasākumus, kas ne tikai deva organizācijai peļņu, bet arī palīdzēja uzturēt kultūras dzīvi un sabiedrības noskaņojumu smagajos kara apstākļos. Piemēram, Salacas nodaļa 1919. gada 13. decembrī sarīkoja teātra izrādi (tika uzvesta Aspazijas drāma “Zeltīte”) ar tai sekojošu saviesīgu vakaru. Ar šo pasākumu nodaļa nopelnīja 2772,57 rubļus. Bet kā nākamo 1920. gada 14. martā nodaļa plānoja uzvest R. Blaumaņa lugu “Skroderdienas Silmačos” (LVVA, 2498–1–383, 9. lp.).

Savāktos ziedojumus lauku nodaļas nodeva Valmieras nozarei vai tieši LSPK birojam Rīgā. Piemēram, Salacas nodaļa 1919. gada 10. decembrī daļu ziedošanu nosūtīja Valmierai, lai tā veidotu Ziemassvētku paciņas un nosūtītu uz fronti. Paciņās bija kafija, ziepes, sērkokociņi, trauki, apģērbs un veļa, ēdampiederumi, tabaka un citas lietas. Par to, ka ziedojumi bija daudzveidīgi, liecina kaut vai tas, ka novembrī Salacas nodaļa Valmierai nosūtīja divas dzīvas vistas (LVVA, 2498–1–383, 5. lp.).

Tiesa, arī Valmieras nozares pakļautībā esošo nodaļu darbā vērojamas dažādas problēmas un kuriozi, ko nereti izraisīja pašu darbinieču savstarpējās intrigas. Piemēram, Jērcēnu nodaļas darbinieces jau 1920. gada februārī, “sajuzdamas sirsniņu līdzjūtību un pateicību pret mūsu dzimtenes atbrīvotājiem”, nolēma sarīkot teātra izrādi, novirzot ieņēmumus palīdzības korpusa darbam. Izrādes iestudēšanas laikā radušās nesaskaņas ar vietējās skolas skolotājām, kuras bija algotas, lai veidotu uzveduma režiju. Minētās skolotājas ne tikai atteikušās darbu turpināt, bet arī mudinājušas aktierus atsāties izrādē spēlēt un veltījušas korpusam tādus epitetus kā “blēžu korpus”, “čības” un “ķēķa dāmas” (LVVA, 2498–1–400, 31. lp.). Savukārt Matīšu nodaļa 1920. gada augustā saņēma aizrādījumu no korpusa vadības Rīgā par nodaļas rīkoto Zaļumu svētku plakātu, kurā lasāms dzejolis:

Kam vien prieks uz vaiga,
Lai uz svētkiem staigā
Mājās paliks lempi
Miegamicas un svempi.
Pasniegs skaistas puķes,
Vēl skaistākas skuķes;
Kārtis liks un zilēs
Tevim acis zilēs. [..]

Korpusa vadība aizrādīja, ka retorika, kas lietota dzejolī, ir pretrunā ar korpusa mērķiem un ētiku, norādot, ka vadība ir izbrīnīta, “kā nodaļa tik ļoti var aizmirst, kas korpusam pieder un kas ne” (LVVA, 2498–1–354, 4., 8. lp.).

VALMIERAS NOZARES DARBĪBA PĒC NEATKARĪBAS KARA UN NOZARES LIKVIDĀCIJA

Karadarbībai attālinoties, visā valstī, arī Valmierā un tās apkārtnē, mainījās LSPK loma un uzdevumi, un jau 1920. gada otrajā pusē Valmieras nozare rakstīja, ka “frontei attālinoties un kara troksnim apklustot, nozare ir spraudusi sev par mērķi [...] ne tikai gādāt par frontes karavīriem, bet apmierināt vietējo trūcīgo iedzīvotāju un karavīru ģimeņu vajadzības, kā arī piegriežusi vērību kulturāliem mērķiem” (LVVA, 2498–1–400, 124. lp.). 1921. gada nogalē Valmieras nozares sēdē B. Stakle secināja – “ievērojot to, ka korpusa darbība līdz šim bijusi piemērota kara laikam, vajadzētu korpusu kā tādu likvidēt jeb reorganizēt” (LVVA, 2498–1–400, 306. lp. o. p.).

Valmieras nozare izvēlējās iet otro ceļu – reorganizāciju, tās rezultātā darbu pārtrauca vairākas nodaļas un darbība galvenokārt koncentrējās uz sociālās palīdzības darbu un ziedojumu vākšanu šim mērķim. Par savāktajiem līdzekļiem Valmieras nozare piešķīra apģērbu trūcīgajiem skolēniem, izsniedza pabalstus karavīru atraitnēm, bāreņiem, invalīdiem u. c. un citos veidos sniedza sociālo atbalstu maznodrošinātajiem. Tomēr ne visus lūgumus, kurus saņēma Valmieras nozare, tās darbinieces spēja apmierināt. Piemēram, 1921. gada 3. marta sēdē tika nolemts atraidīt kādas valmierietes Kraucas lūgumu “dēļ izlozes sarīkošanas priekš līdzekļu vākšanas viņas nodegušās mājas uzcelšanai” (LVVA, 2498–1–400, 13. lp.).

Turpinājās dažādu pasākumu rīkošana, lai iegūtu līdzekļus. Piemēram, 1921. gada 19. februārī notika masku balle, bet 18. martā koncerts (LVVA, 2498–1–400, 13., 14. lp.). Valmieras nozares mērķus raksturo ieraksts 1921. gada 30. novembra sēdes protokolā: “Kara laikā korpusi cīnījies ar badu un slimībām un sniedzis materiālus pabalstus. Tagad korpusa mērķis ir – nest gaismu un izglītību tautā! Lai izdaiļotu sabiedrības dvēseli mums ir trīs līdzekļi – zinātne, reliģija un māksla. Viņi palīdzēs nest to gaismu, kura pa revolūcijas laikmetu sagrauta.” (LVVA, 2498–1–400, 309. lp.)

Valmieras nozares (un LSPK kopumā) darbību pēc Neatkarības kara lielā mērā noteica Amerikas sniegtā humanitārā palīdzība, kuras izplatīšanā plaši iesaistījās korpusi. 1921. gada 28. februārī Amerikas Palīdzības administrācija (ARA – *American Relief Administration*) Bastiona ielā ar LSPK līdzdalību atklāja Amerikas bērnu ķēķi. Iepriekšējā reģistrācijā Valmieras nozares darbinieces bija apzinājušas ap 400 vietējo bērnu, kuriem tajā tika sniegta palīdzība (LVVA, 2498–1–400, 13. lp.). Bērnu ķēķi 1921. gadā ēdināja vismaz 200 bērnu (no tiem 89 patversmju iemītnieki), bet 1921. gada jūlijā un septembrī ēdināti 450 bērni (Jēkabsons 2017, 13).

Bez sociālā darba bija arī citas aktivitātes, kurās piedalījās Valmieras nozare. Tās galvenokārt saistījās ar Neatkarības kara atceres pasākumiem. LSPK jau 1920. gadā dibināja Brāļu kapu kopšanas nodaļu, un līdz

1920. gada beigām Valmierā bija apkopti jau 114 karavīru kapi. Valmieras nozare iesaistījās arī ziedojumu vākšanā Rīgas Brāļu kapiem (LVVA, 2498–1–400, 124. lp.).

1920. gada novembrī Valmieras nozares darbinieces vāca ziedojumus kritušā karavīra Viļa Ģelbes³³ pieminēkļa celšanai Limbažos (LVVA, 2498–1–400, 11. lp.). Savukārt 1923. gada 8. maijā notikušajā Valmieras sabiedrisko organizāciju un iestāžu priekšstāvju apspriedē, kurā piedalījās B. Stakle, nolēma “celt Valmieras pilsētas kapos, rajonā, kur apbedīti karavīri, piemiņas akmeni tiem kara vīriem, kas krituši vai arī no ievainojuma miruši Latvijas atbrīvošanas karā”. Pieminēkli paredzēja celt no savāktajiem ziedojumiem, ko uzticēja vākt tieši LSPK Valmieras nozarei, plānojot: ja savāks vairāk ziedojumu, tos izlietos kapu uzkopšanai, zaļumu stādīšanai un citiem nolūkiem. Pieminēklis pilsētas kapos atklāts 1923. gada 22. jūnijā un aplūkojams vēl mūsdienās (LVVA, 2498–1–400, 14., 184. lp.).

Darbinieču skaits, noslēdzoties Neatkarības karam, saruka. 1920. gada nogalē korpusa nozarē bija vairs tikai 69 darbinieces (LVVA, 2498–1–400, 124. lp.). Biedru skaits samazinājās arī lauku nodaļās, piemēram, Valmieras pagasta nodaļā sākumā darbojās 25 dāmas, bet 1920. gada aprīlī – 10 (LVVA, 2498–1–400, 132. lp.). Vairākas lauku nodaļas jau 1920. gadā tika slēgtas (sk. tabulu), savukārt citas – pārveidotas par patstāvīgām LSPK nodaļām.³⁴ Vairāk par lauku nodaļu motīviem izbeigt darbību redzams Dauguļu nodaļas 1921. gada 29. marta sēdes protokolā, kur ir ieraksts: “Līdzšinējā priekšniece atteicās, un arī vairākas citas biedrenes, tamdēļ visas vienbalsīgi nolēma Dauguļu nodaļu likvidēt. Tā kā mūsu pagastā ir nodibinājusies Izglītības biedrība, nolēmām, ka tik mazā pagastā 2–3 biedrības nevar pastāvēt un tā visu izbeidzām.” (LVVA, 2498–1–287, 6., 9. lp.) Tomēr atsevišķas nodaļas darbojās ilgāk, piemēram, Trikātas nodaļa vēl 1922. gadā piedalījās ziedojumu vākšanā Daugavpils apkārtnes plūdos ciemošo atbalstam (LVVA, 2498–1–393, 19. lp.).

1927. gada 9. aprīlī tika noturēta pēdējā Valmieras nozares biedreņu sapulce. Tajā piedalījās visas nozares darbinieces, kas bija vairs tikai deviņas dāmas (to skaitā B. Stakle, kura nemainīgi ieņēma priekšnieces amatu). Sēdes protokolā lasāms: “Tā kā Valmierā ir nodibinājušās jaunas organizācijas, kuras veic tos sabiedriskos darbus, kas agrāk piekrita [...] Valmieras nozarei, un kurās arī iestājušās bij[ušās] korpusa biedrenes, tad vienbalsīgi nolemj likvidēt Sieviešu palīdzības korpusa Valmieras nozari. Vēl ņemams vērā arī tas, ka biedreņu skaits nozarē šīnī 1927. g. ir ļoti mazs, kuras arī visas ir sapulcē.” (LVVA, 2498–1–75, 184. lp.)

SECINĀJUMI

Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa Valmieras nozares darbība Neatkarības kara laikā un pēc kara spilgti demonstrē vispārējo situāciju valstī un sieviešu sabiedriskā stāvokļa izmaiņas. Valmieras nozares kā vienas korpusa struktūras darbība nebija tikai lokāla, bet aptvēra plašu reģionu un sekmēja visas valsts attīstību. Turklāt tās darbība uzskatāmi demonstrē arī valstiskās apziņas veidošanos sabiedrībā un apliecina iedzīvotāju gatavību darboties un ziedot valsts nākotnei. Valmieras nozares un tās nodaļu darbībā iesaistījās sabiedrībā atpazīstamas dāmas, kuras ar savu aktivitāti apliecina sieviešu nostāšanos līdzās vīrietim ne tikai galvaspilsētā, bet arī perifērijā.

Gan palīdzības darbs armijai, gan sociālā darbība, ko veica korpusi, bija vitāli nepieciešama. Sākotnēji darbība bija vērsta uz palīdzību Latvijas armijai, bet, karam norimstot, to novirzīja uz sociālās palīdzības darbu. Abi virzieni demonstrē Latvijas valdības un sabiedrības prioritātes aplūkotajā laikā un apliecina, ka valsts sociālekonomiskā attīstība un uzvara Neatkarības karā, un kara seku pārvarēšana bija ne tikai valdības politikas nopelns, bet arī sabiedriski aktīvo pilsoņu panākums.

SAĪSINĀJUMI

ARA – Amerikas Palīdzības administrācija (*American Relief Administration*)

LSPK – Latvijas Sieviešu palīdzības korpusi

LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

LVVA, 2498–1–23, LSPK darbības pārskati

LVVA, 2498–1–287, LSPK Burtnieku nodaļa

LVVA, 2498–1–287, LSPK Dauguļu nodaļa

LVVA, 2498–1–288, LSPK Dikļu nodaļa

LVVA, 2498–1–307, LSPK Jaunvāles nodaļa

LVVA, 2498–1–313, LSPK Kauguru nodaļa

LVVA, 2498–1–352, LSPK Mārsnēnu nodaļa

LVVA, 2498–1–354, LSPK Matīšu nodaļa

LVVA, 2498–1–355, LSPK Mazsalacas nodaļa

LVVA, 2498–1–375, LSPK Mūru nodaļa

LVVA, 2498–1–374, LSPK Rencēnu nodaļa

LVVA, 2498–1–379, LSPK Rūjienas nodaļa

LVVA, 2498–1–383, LSPK Salacas nodaļa

- LVVA, 2498–1–387, LSPK Smiltenes nodaļa
 LVVA, 2498–1–393, LSPK Trikātas nodaļa
 LVVA, 2498–1–400, LSPK Valmieras nozare
 LVVA, 2498–1–408, LSPK Viļķenes nodaļa
 Uzķerta uz laukiem plaša zagļu banda. *Valdības Vēstnesis*, 16.06.1920., Nr. 134, 2.
 Latvju Sievietes! *Vidzemnieks*, 18.10.1919., Nr. 39, 2.
 Vietējā dzīve. *Vidzemnieks*, 21.10.1919., Nr. 40, 3.
 Valmieras Sieviešu palīdzības korpuss. *Vidzemnieks*, 23.10.1919., Nr. 41, 3.
Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa piecpadsmit gadu darbības pārskats, 1919.–1934.
 1934, 39.

LITERATŪRA

- Bērziņa, A., 2013. Latvijas Sieviešu palīdzības korpuss Bermontiādes laikā, 1919. gada oktobris–decembris. *Latvijas Arhīvi*, 3/4.
- Bērziņa, A., 2013. *Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa: izveide un darbība 1919.–1920.* Bakalaura darbs. Darba zinātniskais vadītājs Ē. Jēkabsons. Rīga: Latvijas Universitāte, 86.
- Ciganovs, J., 2007. Latviešu sieviešu palīdzības korpuss Atbrīvošanas cīņu laikā. Zellis, K., sast. *Sieviete Latvijas vēsturē*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 175.
- Jēkabsons, Ē., 2017. Amerikāņi Valmierā 1919.–1922. gadā: pilsēta karā un pēckara situācijā. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi, II*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 11–18.
- Jēkabsons, Ē., 2018. *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 832.
- Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.). 1998. *Latvijas armijas augstākie virsnieki, 1918–1940: Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 527.
- Latviešu Konversācijas vārdnīca*, 1938. XVIII sēj. Sast. Švābe, A., Būmanis, A., Dišlers, K. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 38588. sl.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Arturs Galindoms (1894–1966). 1919.–1920. gadā ieņēma Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa priekšnieka amatu. Iepriekš dienējis Latvijas Pagaidu valdībai lojālos militārajos formējumos. Pēc Neatkarības kara beigām turpinājis dienestu Latvijas armijā. 1940. gadā atvaļināts. Pēc Otrā pasaules kara dzīvojis ASV (Jēkabsons, Ščerbinskis 1998, 171–172).
- ² Lielākais nodaļu skaits ārpus Rīgas, ko sasniedza Latvijas Sieviešu palīdzības korpuss, bija četras nozares un 99 lauku nodaļas, kad korpusa tiklam pievienoja arī atbrīvoto Latgali.
- ³ Tagad Valmiera, Rīgas iela 42a, ēkā darbojas jaunatnes centrs “Vinda”.
- ⁴ Rakstā apzināti sniegti korpusa darbībā iesaistīto sieviešu vārdi, tomēr, ņemot vērā tēmas izpētes stāvokli un raksta mērķi, ne visas no tām šobrīd ir izdevies identificēt. Lidz ar to tekstā un piezīmēs tikai daļai minēto personu sniegts raksturojums. Autore izsaka cerību, ka, nosaucot aktīvāko Valmieras nozares un tai pakļauto nodaļu darbinieču vārdus, tas ne tikai ļaus saglabāt viņu piemiņu, bet arī veicinās novadpētniecību Valmierā un tās apkārtnē.
- ⁵ Marta Daugule (1881–?). 1919.–1922. gadā Valmieras pilsētas pamatskolas pārzine.

- ⁶ Anna Pommere (1893–1979), kopš 1921. gada – Ruģēna, skolotāja. Vēlākā Valmieras pilsētas galvas Jāņa Ruģēna (1890–1969) sieva.
- ⁷ Berta Stakle (1893–?). 1920. gada 4. janvārī nozares sēdē B. Stakle, atsaucoties uz pieaugošo darba apjomu korpusā un viņas pamatdarbā ģimnāzijā, lūdz sevi no priekšnieces amata atbrīvot. Tiek sasaukta nozares darbinieču sapulce, kurā, “ievērojot Stakles spīdoši veikto nozares vadišanu, kas arī daudzkārt ir ticis atzīts no Rīgas pārvaldes, sapulce atrod, ka caur Stakles atteikšanos no priekšnieces amata nozares darbībā radies traucējums, un lūdz Stakli vēl uz mēnesi uzņemt šos grūtus uzdevumus”. B. Stakle piekrit palikt amatā un to saglabā līdz pat nozares likvidešanai 1927. gadā (LVVA, 2498–1–400, 294. lp. o. p.).
- ⁸ Lilija Helēna Adamoviča (1888 – pēc 1941), skolotāja. Mācītāja un politiķa Ludviga Ernesta Adamoviča (1884–1943) sieva.
- ⁹ Marija Zelma Kaķe (dz. Štolcere; 1884–1979). Valmieras vidusskolas, vēlāk – ģimnāzijas skolotāja. Valmieras aprinča ārsta Valdemāra Kaķa (1878–1939) sieva.
- ¹⁰ Darbinieču skaita kritumu iespaidoja arī 5 rubļu dalības maksas ieviešana no 1920. gada janvāra un tās rezultātā īstenotā darbinieču pārreģistrācija. Bet no 1921. gada 22. janvāra biedru nauda tika noteikta 10 rubļu apmērā (LVVA, 2498–1–400, 92., 302. lp.).
- ¹¹ Valmieras sievieti sabiedrisko aktivitāti un līdzdalību valstī notiekošajos procesos raksturo vēlme Ministru prezidenta vizītes laikā ar viņu apspriest divus nozīmīgus jautājumus: 1) lūgt atbrīvot no aresta Valmieras skolnieces (domājams, ka runa ir par 1919. gada decembrī arestētajiem t. s. Valmieras komunistiem, kuru vidū bija vairākas sievietes) un 2) aizliegt Latvijā alkoholisku dzērienu tirdzniecību.
- ¹² Kooperatīvo biedrību centrālā savienība “Konzums”.
- ¹³ Anna Ziediņa (dz. Spalviņa), Valmieras ārsta Alberta Ziediņa (1879–1940) sieva.
- ¹⁴ Anna Rūmane-Ķeniņa (1877–1950), rakstniece un sabiedriskā darbiniece. Neatkarības kara laikā darbojās Latvijas Sieviešu palīdzības korpusā, organizēja tējnicu atvēršanu un darbību.
- ¹⁵ Velta Bulle (dz. Ūdre; 1898–1979). Inženiera, Valmieras aprinča priekšnieka palīga virsleitnanta Aleksandra Bulles (1892–1967) sieva.
- ¹⁶ Kristīne Loske (1887–1971). Tautsaimnieka, valsts darbinieka Ernesta Loskes (1878–1935) sieva.
- ¹⁷ Mirdza Emma Kuple (1895 – pēc 1970), skolotāja.
- ¹⁸ Karlīne Ūdere (dz. Leimane; 1864–1956), skolotāja. Gleznotāja Teodora Ūdera (1868–1915) atraitne.
- ¹⁹ Marija Vilhelmīne Beldava (dz. Bekmane; 1887–?).
- ²⁰ Antonija Lūkina (arī Ivande Kaija; 1876–1942), rakstniece un sabiedriskā darbiniece. Neatkarības karā Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa darbiniece.
- ²¹ Elīza Aleksandra Duņēna (dz. Kalniņa; 1898–1983), agronoma un politiķa Eduarda Duņēna (1887–1960) sieva.
- ²² Marija Lamstere-Saliņa (1887–1931), ārste Alojā. Sikāk sk.: *Latvijas Akadēmiski Izglītoto Sieviešu Apvienības Ziņojumi*, 15.01.1932., Nr. 9, 157.
- ²³ Erna Daugule (1885–?), ārste Staicele.
- ²⁴ Šarlote Kundziņa (Egerte; 1855–1932), Smiltenes mācītāja Kārļa Kundziņa (1850–1937) sieva.
- ²⁵ Smiltenes nodaļa dibināta 1919. gada 20. oktobrī. 24. oktobrī apstiprināta Valmieras nozares pakļautībā, tomēr darbojusies no tās neatkarīgi. Priekšniece – Blūmentāla, vēlāk Berta Riekstiņa, 1921. gadā – Zauska. Neatkarības kara laikā 34 darbinieces. Darbība izbeigta 1921. gada 29. maijā (LVVA, 2498–1–387).

- ²⁶ Rūjienas nodaļa dibināta 1919. gada 18. novembrī. Neatkarības kara laikā 102 darbinieces, priekšniece Paulina Platace. Nodaļa likvidēta 1921. gadā (LVVA, 2498–1–379).
- ²⁷ Mārsnēnu nodaļa dibināta 1919. gada 3. decembrī. Vadītāja Maija Vītola. Dibināšanas sapulcē piedalījās ap 100 sieviešu. 1921. gada janvārī darbojas 31 biedrene. 1922. gada 22. janvārī par priekšnieci ievēl Bertu Jozuli, darbojas deviņas biedrenes. Nodaļa likvidēta 1923. gada 25. novembrī (LVVA, 2498–1–352).
- ²⁸ Iespējams, Mirdza Kuplis, Valmieras pilsētas komercskolas krievu valodas skolotāja.
- ²⁹ Iespējams, Pauliņa, Valmieras pilsētas komercskolas franču valodas skolotāja.
- ³⁰ Iespējams, Marta Daugule (1881–?), 1919.–1922. gadā Valmieras pilsētas pamatskolas pārzine, kura dzimusi Mazsalacā.
- ³¹ Ella Sēja (1872–?), zobārste Mazsalacā, vēlāk Cēsis.
- ³² Iespējams, Marta Daugule (1881–?), 1919.–1922. gadā Valmieras pilsētas pamatskolas pārzine, kura dzimusi Mazsalacā.
- ³³ Vilis Ģelbe (1890–1919), jūras virsleitnants, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, kritis kaujā pie Vidrižiem. 1922. gadā Limbažos atklāts viņam veltīts piemineklis.
- ³⁴ Piemēram, 1920. gada 26. janvārī, atbildot uz Mazsalacas nodaļas lūgumu, tā tika apstiprināta par pastāvīgu nodaļu pie centra Rigā, bet vēlāk tajā pašā gadā likvidēta (LVVA, 2498–1–355, 4. lp.).

CHARACTERISTICS OF LATVIAN WOMEN'S RELIEF CORPS VALMIERA SECTOR, 1919–1927

AIGA BĒRZIŅA

MA in History, doctoral student at the University of Latvia,

research assistant at the University of Latvia

Institute of Latvian History

E-mail: *aigaberzina91@gmail.com*

ABSTRACT

Latvian Women's Relief Corps was the first women's organization in the Republic of Latvia and it operated throughout the entire territory of Latvia. The aim of the article is to characterise Valmiera sector and its actions since beginning in 1919 until it was closed in 1927 on the basis of unpublished materials from Latvian State Historical Archives at Latvian National Archives. In Historiography, the question of Valmiera sector and local departments under its supervision has not been addressed, although these subdivisions have had a serious role both in local life and at the national level. Their actions advanced the victory of Latvian Army during Latvian War of Independence and subsequently provided essential social support to the most socially and economically vulnerable groups of society.

Keywords: Latvian Women's Relief Corps, War of Independence, women's organizations, society, Valmiera.

SUMMARY

Latvian Women's Relief Corps (WRC) Valmiera sector was founded on October 17, 1919. The first and the only head of the sector was teacher Berta Stakle. Staff consisted mostly of socially active and educated local women – teachers, medical workers, wives of public figures, etc. At the end of 1919, around 90 women and 118 school girls participated in the work of Corps in Valmiera.

The work of Valmiera sector was carried out through a variety of thematic departments, such as Collection of Donations, Event Organization, Work, Sanitary, Library (later Cultural) and others. The main effort during Latvian War of Independence was to provide rear service support to Latvian Army. After ending of the war, the Corps dedicated the efforts to social

work, supporting orphans, war invalids, soldiers' families, the poor and other vulnerable social groups.

Valmiera sector founded and supported 22 country departments in an extensive area of Valmiera region, such as Mazsalaca, Valmiermuiža, Burtņieki, Kauguri, Strenči, Trikāta and others. These departments focused mostly on fundraising, collecting the donations that were sent to Valmiera sector or WRC administration in Riga. For example, with the help of all departments, Valmiera sector prepared 2037 Christmas presents for soldiers of Latvian Army and sent them to the front in 1919.

Most of the departments ceased to operate after the War of Independence came to the end. In Valmiera, the corps continued to function (mostly carrying out social work and safeguarding the memory of Latvian freedom fighters by taking care of their burials, tending graves, organizing monuments, etc.) until 1927, when the corps were dissolved. The last meeting, attended only by 9 women, took place on April 9, 1927.

FON ROZENU DZIMTAS SFRAGISTIKA 13.–16. GADSIMTĀ

ILONA JEKELE

Mg. hist., Latvijas Universitātes

Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente

E-pasts: ilona.jekele@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkoti fon Rozenu (*von Rosen*) dzimtas pārstāvju vaska zīmogi, kas pievienoti dažādiem dokumentiem. Dzimtas senā vēsture Latvijas teritorijā, kā arī dzimtas sociālais stāvoklis ir bijuši lieliski priekšnosacījumi, lai līdz pat mūsdienām saglabātos vairāku dzimtas pārstāvju vaska zīmogi, kas turklāt hronoloģiski aptver laika posmu no 13. gadsimta beigām līdz 16. gadsimta vidum. Rakstā aplūkoti divpadsmit fon Rozenu dzimtas pārstāvju zīmogi, kas ļauj izsekot dzimtas sfragistikas attīstībai un izmaiņām, kā arī dzimtas ietekmei uz Straupes pilsētas zīmoga un heraldikas attīstību.

Atslēgas vārdi: fon Rozenu dzimta, sfragistika, sigilogrāfija, vaska zīmogi, Straupe.

IEVADS

Raksta mērķis ir apkopot informāciju par fon Rozenu dzimtas pārstāvju vaska zīmogiem, kas aptver laika posmu no 13. gadsimta beigām līdz 16. gadsimta vidum un ir saglabājušies līdz mūsdienām, kā arī, balstoties uz avotu izpēti, sniegt ieskatu fon Rozenu dzimtas sfragistikas attīstībā un analizēt dzimtas zīmogus attēloto. Raksta hronoloģisko robežu sākumposmu iezīmē senākie saglabājušies dzimtas pārstāvju vaska zīmogi, savukārt hronoloģisko robežu beigu posmu iezīmē pārmaiņas dokumentu producēšanas praksē, kad vaska zīmogu izmantošana kļūst par retumu.

Rakstā izmantoti pirmavoti no Latvijas Nacionālā arhīva, Igaunijas Nacionālā arhīva, Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas vēstures

institūta arhīva (*Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук*) un Varšavas Centrālā vēstures arhīva (*Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie*).

Rozenu dzimtas vārds ar Livonijas teritoriju ir saistāms jau kopš 13. gadsimta, kad dzimtas pārstāvji ieradušies Livonijā kā Vācu ordeņa brāļi. Historiogrāfijas avotos rodamas ziņas, ka Rozenu dzimtas pārstāvji jau kopš 1282. gada ir bijuši Rīgas arhibīskapa vasaļi (Transehe-Roseneck 1935, 1049–1050). Arī vēstures dokumentos dzimtas vārds tiek minēts, jau sākot ar 13. gadsimta beigām (Johans no Doles (*Johannes de Dolen*, *Johannes von Dolen*) liecinieku klātbūtnē atsakās no sava lēņa valdījuma – Doles pils [latīņu val.], 1292. *Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas vēstures institūta arhīvs* (Sanktpēterburga), 33–483–1, fol. 31., un *Varšavas Centrālais vēstures arhīvs* (Varšava), Perg. Nr. 4580). Kopš 14. gadsimta fon Rozenu dzimtas vārds ir saistīts ar Straupi, kur pie Rozenu pils izveidojās pilsēta. Fon Rozeniem ir piederējušas vairākas pilsis un pilsnovadi, kā arī muižas – Duntē muiža, Mālmuiža, Ungurmuiža u. c. Rozenu dzimta noteikti ir uzskatāma par vienu no senākajām vācbaltiešu dzimtām Livonijā. Līdz mūsdienām ir saglabājušies vairāki desmiti Rozenu dzimtas pārstāvju vaska zīmogu. Tie aptver plašu laika posmu, sākot no 13. gadsimta beigām līdz pat 19. gadsimtam, kas ļauj izsekot izmaiņām, kuras skāra zīmogos attēloto. Tāpat ir iespējams novērtēt dzimtas ietekmi uz Straupes pilsētas zīmoga un heraldikas attīstību.

Vaska zīmogu izmantošanas aizsākumi Livonijā saistāmi ar 13. gadsimtu. Tos lietoja garīdzniecības un garīgo militāro organizāciju pārstāvji, kā arī pirmās Livonijas pilsētas. Pakāpeniski zīmogi ne tikai kā dokumentu autentifikācijas rīki, bet arī kā zīmoga īpašnieka identitātes un sociālā statusa atspoguļotāji izplatījās starp Livonijas vasaļu dzimtām. Viduslaiku zīmogs darbojās kā medijs, kas vēstīja sabiedrībai, īpaši tiem, kas nonāca saskarsmē ar viduslaiku dokumentiem, par zīmoga īpašnieka vārdu un statusu, par viņa vēsturisko izcelsmi un pārstāvētajām vērtībām.

Līdz šim dzimtu sfragistikas jautājumi Latvijā aplūkoti ļoti nelielā skaitā. Kurzemes un Zemgales hercogu dzimtu sfragistikai un heraldikai ir pievērsušies Imants Lancmanis (Lancmanis 2001, 36–55) un Jānis Baltiņš (Baltiņš 2001, 258–274; Baltiņš 1990, 52–55). J. Baltiņš savos rakstos aplūkojis arī citu dzimtu, piemēram, grāfu fon Ziversu (Baltiņš 2005) un Rennes dzimtas (Baltiņš 2002, 49–85), sfragistiku un heraldiku. Fon Rozenu dzimtas sfragistikai veltīti pētījumi līdz šim nav veikti. Tomēr dzimtas sfragistikas avoti – vaska zīmogi – ir tikuši apzināti un to grafiski attēli ir bijuši publicēti vairākos izdevumos (Toll, Sachssendahl 1887; Bruiningk, Busch 1908). Šiem izdevumiem piemīt vispārīgs raksturs, un tajos nav sniegta padziļināta sfragistikas avotu analīze, kā arī tajos sastopamas neprecizitātes. Laikā, kad tapis šis raksts, dzimtas pēctecis Klauss fon Rozens

strādāja pie dzimtas vēstures pētījuma, kurā būs ietverta arī dzimtas sfragistikai veltīta sadaļa.

OTTO UN VOLDEMĀRA FON ROZENU ZĪMOGI ĀRVALSTU ARHĪVOS

Ārvalstu arhīvos glabājas daudzi dokumenti, kuru izcelsme ir saistāma ar viduslaiku Livoniju. Starp šiem dokumentiem atrodami arī tādi, kam pievienoti fon Rozenu dzimtas pārstāvju vaska zīmogi. Ir zināmi trīs fon Rozenu dzimtas pārstāvju zīmogi, kas arīdžan ir uzskatāmi par senākajiem zīmogiem, kuri saglabājušies līdz mūsdienām. Šie zīmogi ir piederējuši brāļiem Otto (*Otto de Rosen, Otto von Rosen, ?* – ap 1297) un Voldemāram (*Woldemarus de Rosen, Woldemar von Rosen, ?* – ap 1326) un ir pievienoti dokumentam, kurš datēts ar 1292. gadu un kurā Johans no Doles atsakās no sava lēņa valdījuma – Doles pils. Brāļi Rozeni dokumentā minēti kā liecinieki, kas ar saviem zīmogiem ir apliecinājuši dokumenta patiesumu. Lai gan pētnieki par šo dokumentu ir zinājuši iepriekš (Bruiningk, Busch 1908, 51), tikai nesen ir tapis zināms, ka ir saglabājušies divi šī dokumenta eksemplāri – no tiem viens atrodas Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas vēstures institūta arhīvā (turpmāk – Sanktpēterburgas eksemplārs), bet otrs – Varšavas Centrālajā vēstures arhīvā (turpmāk – Varšavas eksemplārs). Iegriezumi abu dokumenta eksemplāru lejasdaļās liecina, ka abiem dokumenta eksemplāriem sākotnēji ir bijuši pievienoti septiņi zīmogi. No tiem Sanktpēterburgas eksemplāram ir saglabājušies divi vaska zīmogi (viens ir notrūcis no pergamenta strēmelītes, bet tiek uzglabāts kopā ar dokumentu), bet Varšavas eksemplāram ir saglabājušies trīs vaska zīmogi un viens vaska zīmoga fragments.

Voldemāra fon Rozena zīmogs ir pievienots Sanktpēterburgas dokumenta eksemplāram kā sestais zīmogs. Tas ir izgatavots no zaļa vaska, un tam ir trijstūra vairoga forma. Zīmogs ir aptuveni 5 × 4,5 cm liels. Zīmoga vairogā ir attēloti trīs sešlapu rozēs ziedi, un zīmoga leģendā ar majuskuļiem rakstīts: “S WALDEMARI DE ROSEN” (*Voldemāra no Rozenas zīmogs*) (Johans no Doles (*Johannes de Dolen*) liecinieku klātbūtnē atsakās no sava lēņa valdījuma – Doles pils [latiņu val.], 1292. *Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas vēstures institūta arhīvs* (Sanktpēterburga), 33–483–1, fol. 31). Otrs zīmogs, kas nu jau ir notrūcis no pergamenta strēmelītes, arī izgatavots no zaļa vaska un ir trijstūra vairoga formas. Tas ir aptuveni 5 × 4,1 cm liels. Šī zīmoga vairogā ir attēloti trīs pieclapu rozēs ziedi. Lai gan zīmoga leģendā ir saglabājušies vien dažī burti, no dokumenta teksta secināms, ka zīmogs piederējis Otto fon Rozenam (*dominus Otto de Rosen*) (Johans no Doles liecinieku klātbūtnē atsakās no sava lēņa valdījuma – Doles pils [latiņu val.],

1292. *Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas vēstures institūta arhīvs* (Sanktpēterburga), 33–483–1, fol. 31). No rakstītajiem avotiem ir secināms, ka zīmoga leģendā ar majuskuļiem bijis rakstīts: “... OMINI HOTTE DE R ... N” (*kunga Otto no Rozenas [zīmogs]*) (Bruiningk, Busch 1908, 51, dokuments Nr. 43; zīmogs – Taf. 1: 1). Varšavas dokumenta eksemplāram pievienotais ceturtais zīmogs līdzīgs iepriekšējiem – tas arī izgatavots no zaļa vaska un ir trijstūra vairoga formas un aptuveni 5 × 4 cm liels. Zīmoga vairogā attēloti trīs pieclapu rozēs ziedi (Johans no Doles liecinieku klātbūtnē atsašas no sava lēņa valdījuma – Doles pils [latīņu val.], 1292. *Varšavas Centrālais vēstures arhīvs* (Varšava), Perg. Nr. 4580). Salīdzinot visus trīs iepriekš minētos zīmogus, secināms, ka Varšavas dokumenta eksemplāram pievienotais zīmogs arī piederējis Otto fon Rozenam. Abu fon Rozenu dzimtas pārstāvju zīmogos attēlotās rozēs ir atšķirīgas – Voldemāra zīmogā rozēs attēlotas ar sešām lapām un ļoti smalku auglenīcu, bet Otto zīmogā – ar piecām lapām un auglenīcai ir tikai aptuvenas aprīses. Lai gan abu brāļu zīmogu leģendās izmantoti majuskuļi, to stilistika atšķiras – Voldemāra zīmogā burti veidoti nedaudz izstiepti, bet Otto zīmogā tieši pretēji – tie ir īsāki un līdz ar to arī burtu līnijas ir biezākas. Šādas atšķirības liecina, ka katrs brālis sava zīmoga matrici, visticamāk, ir darinājis pie cita meistara.

VOLDEMĀRA FON ROZENA BRUŅINIEKA ZĪMOGS

Ar 1323. gadu datētā zīmogā, kas piederējis Voldemāram fon Rozenam (*Waldemar de Rosen, Woldemar von Rosen, ? – ap 1357*), attēlots uz labo pusi soļojošs zirgs, tā mugurā jātnieks ar šķēpu vienā rokā un vairogu otrā rokā. Apļa leģendā ar majuskuļiem rakstīts: “WOLDEMARI MIL(IT)IS DE ROSE” (*bruņinieka Voldemāra no Rozes [zīmogs]*) (Livonijas zemes kungi izsaka iebildumus pret mieru, kas noslēgts ar Lietuvas valdnieku Ģediminu (*Gediminas*) [latīņu val.], 1323. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts*

1. attēls. Voldemāra fon Rozena zīmogs, 1323. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 8–3b–16.

Foto: Marika Vanaga

Fig. 1. Seal of Woldemar von Rosen, 1323. *National Archives of Latvia – Latvian State Historical Archive* (Rīga, hereinafter: LNA LVVA), 8–3b–16.

Photo: Marika Vanaga

vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA) 8–3b–16) (1. attēls). Zīmogs izgatavots no dabīgas krāsas vaska un sasniedz 5 cm diametrā. Minētais zīmogs uz šo brīdi ir vienīgais zināmais Livonijas perioda zīmogs, kurā izmantots jātnieka tēls un kura īpašnieks ir identificējams pēc zīmoga leģendas. Voldemāra fon Rozena zīmoga leģendā ietvertā norāde MILITIS (no latīņu val. *miles* – kareivis, bruņinieks) tiešā veidā norāda, ka viņš pats sevi ir asociējis ar karotāju un tāpēc arī par zīmoga centrālo tēlu izvēlēties bruņotu jātnieku. Šis zīmogs ilgu laiku uzskatīts par senāko dzimtas pārstāvju zīmogu. Vēstures avotos rodamas ziņas, ka zīmogā redzamā jātnieka vairogā ir bijis attēlots dzimtas ģerbonis – vienā gadījumā tajā bijušas attēlotas trīs zvaigznes (Transehe-Roseneck 1929, 1051), otrā – trīs rozes un vairoga galva melna (Toll, Sachssendahl 1887, 196–197). Diemžēl zīmogs nav saglabājies pietiekami labā stāvoklī, lai varētu noteikt, vai vispār un kas bijis attēlots jātnieka vairogā.

Jātnieka tēls Rietumeiropas sfragistikas avotos sākotnēji parādās 11. gadsimta beigās un 12.–13. gadsimtā ir uzskatāms par dominējošo vīriešu zīmogus izmantoto reprezentācijas līdzekli (Ailes 2008, 8). Pilnā bruņojumā attēlotu jātnieku zirga mugurā savu abpusējo zīmogu reversos ir attēlojuši karaļi un par savu zīmogu galveno tēlu izmantojuši aristokrātijas pārstāvji. Bruņota jātnieka tēls iemieso ļoti spēcīgu norādi uz zīmoga īpašnieku kā uz militāro līderi, kurš ir sagatavojies kaujai un ir gatavs aizsargāt savus valdījumus. Tāpat jātnieka tēls ietver arī norādi uz augstu sociālo statusu. Jau 13. gadsimta laikā Rietumeiropā par daudz spēcīgāku sociālā statusa reprezentācijas līdzekli zīmogus kļuva heraldisko vairogu attēlošana (Ailes 2008, 8). Fon Rozenu dzimtai heraldisko vairogu attēlošana zīmogus bija jau zināma parādība, līdz ar to Voldemāra fon Rozena zīmogs ir uzskatāms par unikālu gadījumu. Būtiski ir norādīt, ka dokumentam, kam pievienots šis zīmogs, ir bijuši pievienoti vēl 13 citi zīmogi (no tiem saglabājušies tikai 11). No visiem dokumentam pievienotajiem zīmogiem Voldemāra fon Rozena zīmogs ir vislielākais arī izmēru ziņā. Tāpēc var pieņemt, ka attēlotais kopā ar zīmoga izmēru tika izmantots kā norāde uz īpašnieka augsto sociālo stāvokli.

FON ROZENU DZIMTAS HERALDISKIE ZĪMOGI

Apzīmējums “heraldiskais zīmogs” ir attiecināms uz tādiem zīmogiem, kuros ir attēlots tikai īpašnieka ģerbonis. Šajā raksta daļā tiks aplūkoti septiņi fon Rozenu dzimtas pārstāvju heraldiskie zīmogi, kas aptver laika posmu no 14. gadsimta sākuma līdz 16. gadsimta vidum. Dokumentam, kas datēts ar 1326. gadu, ir pievienots Voldemāra fon Rozena (*Woldemarus de Rosen*, *Woldemar von Rosen*, ? – ap 1357) zīmogs, kas vizuāli atšķiras no

2. attēls. Voldemāra fon Rozena zīmogs, 1326.
LNA-LVVA, 8–3b–18.

Foto: Marika Vanaga

Fig. 2. Seal of Woldemar von Rosen, 1326.
LNA-LVVA, 8–3b–18.

Photo: Marika Vanaga

iepriekš aplūkotajiem zīmogiem. Tas ir apaļš, veidots no dabīgas krāsas vaska, aptuveni 2,6 cm diametrā. Zīmoga lauks ir dekorēts ar četrplāpi, uz kura novietots vairogš. Vairogā redzami trīs sešlapu rozēs ziedi (kas līdzinās trim zvaigznēm), vairoga galva melna. Leģendā ar majuskuļiem rakstīts: “S WOLDEMARI DE ROSE MILITIS” (*brūnieka Voldemāra no Rozes [zīmogs]*) (Rīgas domkapituls ieceļ šķirējtiesnešus, lai atrisinātu strīdu ar Rīgas Rāti [latīņu val.], 1326. LNA-LVVA, 8–3b–18) (2. attēls). Savukārt ar 1327. gadu datēts zīmogs, kas piederējis Otto fon Rozenam (*Otto de Rosen, Otto von Rosen, ? – ap 1345*). Lai gan tas ir apaļas formas un 3,5 cm diametrā, vairogā attēloti tikai trīs sešlapu rozēs ziedi. Leģendā ar majuskuļiem rakstīts: “SIGILITIS OTTONIS DE ROSEN” (*Otto no Rozenas zīmogs*) (Kukuršes muižas dokumentu un zīmogu kolekcija, 1224–1885, 1327. gada zīmoga kopija. *Igaunijas Nacionālais arhīvs – Igaunijas vēstures arhīvs* (Tartu, turpmāk: INA-EAA), 2069.3.391.).

Turpmākajos gadsimtos dzimtas pārstāvji savos zīmogos atspoguļo dzimtas heraldiku – vairogu ar trim rozēm. Lai gan vizuālās atšķirības šajos zīmogos ir nelielas, tos ir vērts aplūkot tuvāk. 1424. gadā divi Rozenu dzimtas pārstāvji – Kerstens (*Kersten de van Rosen, Kersten von Rosen, ? – ap 1434*) un Voldemārs (*Woldemar de van Rosen, Woldemar von Rosen, ? – ap 1448*) ir izmantojuši savus zīmogos. Abi zīmogi ir apaļi un izgatavoti no zaļa vaska. Kerstena zīmogs 2,5 cm diametrā, bet Voldemāra – 3 cm diametrā. Abos zīmogos redzams vairogs ar trim pieclapu rozēs ziediem. Zīmogu leģendās ar minuskuļiem rakstīts: “s kersten van rosen” (*Kerstena no Rozenas zīmogs*) un “sigillum waldemari...” (*Voldemāra ... zīmogs*) (Kerstens un Voldemārs fon Rozenī apņemas nepārdot Rozenu muižu nevienam citam kā Rīgas pilsētai vai Rīgas birģeriem [vācu val.], 1424. LNA-LVVA, 8–2a–10) (3. attēls). Interessants ir fakts, ka kādu 1478. gada dokumentu arī ir apliecinājis Kerstens fon Rozens (*Kersten von Rosen, ap 1458 – ap 1506*), kurš ir iepriekš minētā

3. attēls. Kerstens un Voldemārs fon Rozeni apņemas nepārdot Rozenu muižu nevienam citam kā Rīgas pilsētai vai Rīgas birģeriem, 1424. LNA-LVVA, 8–2a–10.

Foto: Marika Vanaga

Fig. 3. Kersten and Woldemar von Rosen commit not to sell Rosenhoff to anyone other than the city of Riga or Riga burghers, 1424. LNA-LVVA, 8–2a–10.

Photo: Marika Vanaga

Kerstena mazdēls. Lai gan 1478. gada zīmogam ir pieejama tikai kopija, tā gan izmēru ziņā, gan pēc tajā attēlotā ir identiska 1424. gada zīmogam (Kukurses muižas dokumentu un zīmogu kolekcija, 1224–1885, 1478. gada zīmoga kopija. INA-EAA, 2069.3.396.). Šis gadījums liek domāt, ka konkrētā zīmoga matrice ir tikusi mantota, līdzīgi kā tas viduslaikos ir noticis ar amatu zīmogiem.

16. gadsimtā fon Rozenu dzimtas pārstāvju zīmogos vērojamas lielākas atšķirības nekā iepriekšējos gadsimtos. Tā, piemēram, Kerstena fon Rozena (*Kersten von Rosen*, ? – ap 1563) 1532. gada zīmogs ir izgatavots no dabīga vaska. Zīmoga laukā redzams vairogs ar trim pieclapu rozes ziediem, virs tā bruņucepure. Kleinodā trīs pāva spalvas starp diviem pakāļkājās pretimstāvošiem sermuļiem. Leģendā ar minuskuļiem rakstīts: “s ... kriste von rose”

4. attēls. Kerstena fon Rozena zīmogs, 1532. LNA-LVVA, 5561-2-130.

Foto: Marika Vanaga

Fig. 4. Seal of Kersten von Rosen, 1532. LNA-LVVA, 5561-2-130.

Photo: Marika Vanaga

5. attēls. Konrāda fon Rozena zīmogs, 1551. LNA-LVVA, 5561-2-132.

Foto: Marika Vanaga

Fig. 5. Seal of Conrad von Rosen, 1551. LNA-LVVA, 5561-2-132.

Photo: Marika Vanaga

(*Kerstena no Rozes zīmogs*) (Kerstena fon Rozena (*Rosen*) novēlējums, ar ko viņš atdala savam dēlam Konradam Sinoles muižu kā viņa tēva mantojuma daļu [vācu val.], 1532. LNA-LVVA, 5561-2-130) (4. attēls). Turpretim ar 1551. gadu datētais Konrāda fon Rozena (*Conrad von Rosen*, ? – ap 1563) zīmogs ir izgatavots no zaļa vaska, bet zīmoga izmēri $1,5 \times 1,3$ cm liecina, ka tas veidots ar zīmogredzenu. Ir saglabājies vairogs ar trim pieclapu rozēs ziediem, kā arī bruņucepure un kleinods ar trim pāva spalvām starp diviem pakaļkājās pretimstāvošiem sermuļiem, bet ir izzudusi zīmoga leģenda (Konrāda fon Rozena (*Rosen*) un Heinriha fon Tīzenhauzena (*Tiesenhausen*) vienošanās par jaunu robežu Sinoles Jaunciemā, lai turpmāk novērstu savu zemnieku ķildas dažu stridīgu pārnovada pļavu un tīrumu dēļ t. s. Gaujas pagastos [vācu val.], 1551. LNA-LVVA, 5561-2-132) (5. attēls). Noteikti ir jāpiemin arī ar 1538. gadu datēts Reinholda fon Rozena (*Reinhold von Rosen*, ap 1521 – ap 1560) zīmogs, kas sasniedz 3 cm diametrā. Tajā kā galvenais elements ir attēlots dzimtas ģerbonis – vairogs ar trim sešlapu rozēs ziediem. Šajā zīmogā būtiska ir leģenda: “S RENOLT VAN ROSEN KERSTE SON” (*Reinholda no Rozenas, Kerstena dēla, zīmogs*) (Kukurses muižas dokumentu un zīmogu kolekcija, 1224-1885, 1538. gada zīmoga kopija. INA-EAA, 2069.3.402.). Reinholda fon Rozena zīmoga leģendā ir ietverta norāde, ka viņš ir Kerstena dēls. Šādas norādes ir reti sastopamas vīriešiem piederošos zīmos. Lielākoties zīmoga leģendā atsauci uz savu

tēvu vai vīru ietvēra sievietes, tādējādi uzsverot savu radniecību ar tēva vai vīra dzimtu. Lai gan Reinholds savā zīmogā tāpat kā viņa priekšteči izmanto dzimtas ģerboni, viņš savu piederību fon Rozenu dzimtai ir vēl vairāk akcentējis, norādot zīmogā sava tēva vārdu.

SECINĀJUMI

Rakstā aplūkoti divpadsmit Rozenu dzimtas zīmogi aptver plašu laika posmu – no 13. gadsimta beigām līdz pat 16. gadsimta vidum. Lai gan dzimtai visā aplūkotajā laika posmā ir raksturīgi heraldiskie zīmogi, tomēr zīmogos attēlotais ļauj izsekot vienas dzimtas sfragistikas attīstībai. Būtiskākās izmaiņas zīmogos skārušas tieši dzimtas ģerboni – visā aplūkotajā laika posmā vairogā attēlotie rožu ziedi atšķiras: septiņos zīmos ir attēloti pieclapu rožu ziedi, bet trīs zīmos – sešlapu rožu ziedi. Vienā no zīmogiem atšķirīgs ir pats vairogs – ir saglabāts trīs sešlapu rožu ziedu attēlojums, bet vairoga galva ir melna. Tikai divos heraldiskajos zīmos ir izmantoti vairogu papildinošie elementi – bruņucepure un kleinods, kurā attēlotas trīs pāva spalvas starp diviem pakāļkājās pretimstāvošiem sermuļiem. Tikai vienā zīmogā kā galvenais tēls ir izmantots bruņinieks.

Zīmos lietotie vizuālie attēlojumi ir uzskatāmi par samērā attāliem to īpašnieku atveidiem (Danbury 1995, 3). Fon Rozenu dzimtas gadījumā ir iespējams runāt par tā saukto runājošo ģerboni, kas burtiski ataino dzimtas vārdu. Heraldika šajā gadījumā sniedz norādi ne tikai uz konkrēto zīmoga īpašnieku, bet arī uz viņa senčiem. Mantojot sava tēva ģerboni un pēc tam to izmantojot savā zīmogā, lai identificētu sevi, tiek norādīts, ka zīmoga īpašnieks ir gan kļuvis par dzimtai piederošās mantas un īpašumu mantinieku, gan arī mantojis savu priekšteču fiziskās un morālās īpašības (Ailes 2008, 8).

Fon Rozenu dzimta ir atstājusi savas pēdas arī Straupes pilsētas simbolikā. Straupes pilsētas zīmos, līdzīgi kā fon Rozenu dzimtas pārstāvju zīmos, ir attēlots vairogs, kurā redzami divi sešlapu rozes ziedi un viens zieds (Toll, Sachssendahl 1887, 92). Straupes pilsētas zīmogā attēlotais vairogs noteikti ir uzskatāms par pilsētas ģerboni. Tas ir arī spilgts piemērs viduslaiku tradīcijai pilsētas simboliku atvasināt no pilsētas senjoru ģerboņa.

Arī mūsdienās pilsētu un pagastu heraldika saglabā tās senās funkcijas – simbolizē vietas identitāti. Tomēr heraldikas izplatība vairs nav tik plaša un tās paustā nozīme vairs nav pašsaprotama ikkatram. Straupes pagasta ģerbonī, kas apstiprināts 2000. gadā, ir saglabāta sasaiste ar fon Rozenu dzimtu – vairogā zelta laukā attēlotas divas sarkanās rozes ar zaļām kauslapām un zelta auglenīcām, zem tām zils sešlapu zieds ar zelta auglenīcu. Par dzimtas ilgo saimniekošanu Straupē liecina arī Straupes pils eksterjerā

redzamais dzimtas ģerbonis, Straupes evaņģēliski luteriskās baznīcas dārzā novietotie fon Rozenu dzimtas pārstāvju kapakmeņi. Arī baznīcas solī, kuru galos ir izgredtas rozes, atgādina par šīs dzimtas lielo nozīmi līdz pat mūsdienām.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

AVOTI

- Johans no Doles (*Johannes de Dolen*) liecinieku klātbūtnē atsakās no sava lēņa valdījuma – Doles pils [latīņu val.], 1292. *Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas vēstures institūta arhīvs* (Sanktpēterburga), 33–483–1, fol. 31.
- Johans no Doles (*Johannes de Dolen*) liecinieku klātbūtnē atsakās no sava lēņa valdījuma – Doles pils [latīņu val.], 1292. *Varšavas Centrālais vēstures arhīvs* (Varšava), Perg. Nr. 4580. Pieejams: http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/piast/PL_1_1_4580_0001.jpg (skatīts 11.04.2020.).
- Kerstena fon Rozena (*Rosen*) novēlējums, ar ko viņš atdala savam dēlam Konradam Sinoles muižu kā viņa tēva mantojuma daļu [vācu val.], 1532. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 5561–2–130.
- Kerstens un Voldemārs fon Rozeni (*Rosen*) apņemas nepārdot Rozenu muižu nevienam citam kā Rīgas pilsētai vai Rīgas birģeriem [vācu val.], 1424. LNA-LVVA, 8–2a–10.
- Konrāda fon Rozena (*Rosen*) un Heinriha fon Tīzenhauzena (*Tiesenhausen*) vienošanās par jaunu robežu Sinoles Jaunciemā, lai turpmāk novērstu savu zemnieku ķildas dažu strīdīgu pārnovada pļavu un tīrumu dēļ t. s. Gaujas pagastos [vācu val.], 1551. LNA-LVVA, 5561–2–132.
- Kukurses muižas dokumentu un zīmogu kolekcija, 1224–1885, zīmoga kopija. *Igaunijas Nacionālais arhīvs – Igaunijas vēstures arhīvs* (Tartu, turpmāk: INA-EAA), 2069.3.391. Pieejams: http://www.ra.ee/pitserid/index.php/seal/view?id=14498&_xr=eNpLtDK0qs60MrB0tDKBmIqtDA2tlIpTE3P0gURRcoYSUMjUSim%252FPC%252B1CMouyi9OzQOxgSoLobQhiDYB6swvKgELGVsppSSWlObGp2QWF%252BQkVipZ19YCAEUuIil%253D (skatīts 11.04.2020.).
- Kukurses muižas dokumentu un zīmogu kolekcija, 1224–1885, zīmoga kopija. INA-EAA, 2069.3.396. Pieejams: http://www.ra.ee/pitserid/index.php/seal/view?id=14808&_xr=eNpLtDK0qs60MrB0tDKBmIqtDA2tlIpTE3P0gURRcoYSUMjUSim%252FPC%252B1CMouyi9OzQOxgSoLobQhiDYB6swvKgELGVsppSSWlObGp2QWF%252BQkVipZ19YCAEUuIil%253D (skatīts 11.04.2020.).
- Kukurses muižas dokumentu un zīmogu kolekcija, 1224–1885, zīmoga kopija. INA-EAA, 2069.3.402. Pieejams: http://www.ra.ee/pitserid/index.php/seal/view?id=14746&_xr=eNpLtDK0qs60MrB0tDKBmIqtDA2tlIpTE3P0gURRcoYSUMjUSim%252FPC%252B1CMouyi9OzQOxgSoLobQhiDYB6swvKgELGVsppSSWlObGp2QWF%252BQkVipZ19YCAEUuIil%253D (skatīts 11.04.2020.).
- Livonijas zemes kungi izsaka iebildumus pret mieru, kas noslēgts ar Lietuvas valdnieku Ģediminu (*Gediminas*) [latīņu val.], 1323. LNA-LVVA, 8–3b–16.
- Rīgas domkapituls ieceļ šķirējtiesnešus, lai atrisinātu strīdu ar Rīgas rāti [latīņu val.], 1326. LNA-LVVA, 8–3b–18.

LITERATŪRA

- Ailes, A., 2008. The Knight's Alter Ego: From Equestrian to Armorial Seal. Adams, N., Cherry, J., Robinson, J., eds. *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*. London: British Museum Press, 8–11.
- Baltiņš, J., 1992. *Ernesta Johana Birona heraldika un sfragistika. E. J. Birona 1690–1990*. Iztāde Rundāles pili. Katalogs. Rīga: Rundāles pils muzejs, 52–55.
- Baltiņš, J., 2001. Bironu dinastijas Kurzemes–Zemgales hercogu zīmogi. Jakovļeva, M., Vijups, A., sast. *Ventspils muzeja raksti I*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 258–274.
- Baltiņš, J., 2002. Rennes dzimtas un īpašumu vēsture Kurzemē un Lietuvā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 49–85.
- Baltiņš, J., 2005. Grāfu fon Zīversu dzimta Vidzemē un Igaunijā. Rozentāle, V., red. *Cēsu un Vidzemes novada vēsture III*. Cēsis: Vidzemes Vēstures un tūrisma centrs.
- Bruiningk, H. von, Busch, N., 1908. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)*. Riga.
- Danbury, E., 1995. Images of English Queens in the Later Middle Ages. *Historian*, 46, 3–9.
- Lancmanis, I., 2001. Kurzemes un Zemgales hercogu ģerbonis Ketleru dinastijas periodā. Jakovļeva, M., Vijups, A., sast. *Ventspils muzeja raksti I*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 36–55.
- Toll, R. von, Sachssendahl, J., 1887. *Est- und Livländische Brieflade. Viertel Theil. Siegel und Munzen der weltischen und geistlichen Gebietiger uber Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561*. Reval.
- Transehe-Roseneck, A. von., 1929. *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil: Livland*. Görlitz.

VON ROSEN FAMILY SIGILLOGRAPHY FROM THE 13TH TO THE 16TH CENTURY

ILONA JEKELE

MA in History, research assistant at the University of Latvia

Faculty of History and Philosophy

E-mail: ilona.jekele@gmail.com

ABSTRACT

The article focuses on wax seals that were used by von Rosen (*von Rosen*) family members. The long family history in Latvia, as well as the social status of the family have served as excellent preconditions for preservation of several wax seals, which chronologically cover the period from the 13th to the 16th century. In the article, twelve seals of the von Rosen family are discussed, providing a unique opportunity to trace the development of the family sigillography, as well as the influence of the family on the development of the Straupe city seal and heraldry.

Keywords: family von Rosen, sphragistics, sigillography, wax seals, Straupe.

SUMMARY

The name of the von Rosen (*von Rosen*) family has been associated with the Livonia since the 13th century, when members of the family came to Livonia as brothers of the Teutonic Order. To this day, several wax seals that belonged to the Rosen family members have survived, allowing to trace the changes of the elements depicted on the seals.

The oldest seals of the Rosen family are from 1292. They belonged to brothers Otto (*Otto de Rosen, Otto von Rosen,?* – c. 1297) and Woldemar von Rosen (*Woldemarus de Rosen, Woldemar von Rosen,?* – c. 1326), and are attached to two copies of the same document. Of all the seals, two seals owned by Otto and one – by Woldemar von Rosen have been preserved. All the seals depict identical elements – a shield with three roses. However, there are differences in the representation of roses – in Woldemar's seal, they have six petals and are more detailed, whereas in Otto's seal roses have only five petals. The seals display different font shapes in the legends. Such differences indicate that each brother probably commissioned a seal matrix from a different master.

Woldemar von Rosen (*Waldemarus de Rosen, Woldemar von Rosen,*? – c. 1357) had a seal from 1323 depicting a horse walking to the right, with a rider on its back holding a spear in one hand and a shield in the other. This is the only known seal of the Livonian period that can be defined as an equestrian seal. The reference in the legend of the seal – MILITIS – directly indicates that Woldemar associated himself with a warrior. Depiction of the equestrian, as well as the size of the seal – 5 cm in diameter, directly indicates the high social status of Woldemar von Rosen.

Armorial seals are particularly common among the Rosen family. Their common feature is the use of the family coat of arms as the main element. Changes can be observed in the representation of additional elements, for example, the shield is placed on a decorative four-leaf, or the shield is supplemented with a crest. Throughout the period, the rose flowers on the shields are depicted differently: seven seals show five-petal rose flowers and three seals show six-petal rose flowers. Of particular note are the seals of Kersten von Rosen (*Kersten de van Rosen, Kersten von Rosen,*? – c. 1434) and Kersten von Rosen (*Kersten von Rosen,* c. 1458 – c. 1506). The seals are respectively from 1424 and 1478, and they are identical in size and appearance, which suggests that the matrix of the particular seal was inherited.

Significant is the seal of Reinhold von Rosen (*Reinhold von Rosen,* c. 1521 – c. 1560) from 1538, especially its legend: S RENOLT VAN ROSEN KERSTE SON. It shows that Reinhold was the son of Kersten. Such indications are rare on male seals, which emphasize Reinhold's affiliation with the Rosen family. By inheriting father's coat of arms and then using it in the seal for identification, it is stated that the user of the seal has become both the heir to the family's property and possessions and has inherited the physical and moral qualities of his ancestors.

PRIEKŠVĒLĒŠANU AĢITĀCIJA RĪGAS PILSĒTAS DOMES VĒLĒŠANĀS (1920–1928): VĒLĒTĀJU SAPULCES PIEMĒRS

ZANE KRŪMIŅA

Mg. hist., Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma nodaļas speciāliste, RTU

E-studiju tehnoloģiju un humanitāro zinātņu fakultātes maģistrante digitālajās

humanitārajās zinātnēs

E-pasts: zane.kruminja@gmail.com

ANOTĀCIJA

Tāpat kā citās vēlēšanās, arī Rīgas domes priekšvēlēšanu kampaņās deputātu kandidātu sarakstu galvenais uzdevums bija piesaistīt pēc iespējas vairāk vēlētāju, izmantojot gan verbālo, gan neverbālo komunikāciju ar vēlētāju. Pētījuma mērķis ir sniegt Rīgas pilsētas priekšvēlēšanu kampaņu (1920–1928) salīdzinošu analīzi, izmantojot aģitācijas platformas – vēlētāju sapulci – piemēru. Vēlētāju sapulces bija pasākumu komplekss, kur izmantoti daudzi politiskajā aģitācijā pieļaujamie instrumenti, tai skaitā skrejlapas, plakāti, sludinājumi un publikācijas presē, kā arī tiešā komunikācija ar potenciālo vēlētāju.

Atslēgas vārdi: Rīgas domes vēlēšanas, aģitācija, deputātu kandidāti, priekšvēlēšanu cīņa, demokrātiskas vēlēšanas, vēlētāju sapulces.

IEVADS

Rīgas domes vēlēšanas un to pavadošo priekšvēlēšanu cīņu var apskatīt no vismaz diviem skatpunktiem – pirmkārt, kā partiju un vēlēšanu apvienību redzējumu, kas atspoguļo deputātu kandidātu sāncensību cīņā par vēlētāju balsīm; otrkārt, – no vēlētāju pozīcijām. Rakstā analizētas Rīgas domes vēlēšanu priekšvakarā notikušās vēlētāju sapulces kā viena no priekšvēlēšanu aģitācijas metodēm.

Demokrātiskas vēlēšanas ir neatņemama tādas valsts sastāvdaļa, kuras mērķis ir attīstīt un veidot demokrātisku valsti, kur katram dota iespēja

izteikties. Vēlēšanas var raksturot kā pasākumu un darbību kopumu, kurā vēlētāji veic politisko izvēli, balsojot par sev tikamu kandidātu sarakstu (Ching 2014, 139–172). Tāpat kā gatavojoties citām – Saeimas un pašvaldību – vēlēšanām, pirms Rīgas domes vēlēšanām deputātu kandidāti ieslīga laikietilpīgā plānošanas un sagatavošanas procesā, kas pieprasīja pamatīgi izziņāt situāciju pilsētā, iepazīt konkurentus un laikus sagatavot aģitācijas materiālus, kas izceltu viņu pārstāvēto sarakstu starp citiem.

1919. gada vasarā, pēc pilsētas atbrīvošanas no Sarkanās armijas, Rīgas dome varēja uzsākt aktīvu organizatoriski saimniecisku darbu, vienlaikus gatavojoties pašvaldību vēlēšanām, kam bija jānotiek saskaņā ar Latvijas Tautas padomes 1919. gada 18. augustā pieņemtajiem “Pagaidu noteikumiem par pilsētu domnieku vēlēšanām”. Noteikumi bija spēkā līdz pat 1928. gada vēlēšanām (LNA-LVVA, 2927–4–251). Balsstiesības bija visiem pilsētas pastāvīgiem un pilntiesīgiem iedzīvotājiem, kuri sasnieguši 21 gada vecumu.

1931. gada vēlēšanu apskats nav iekļauts pētījumā, jo, sākot ar 1931. gadu, stājās spēkā jaunais papildinātais Pilsētu pašvaldību likums ar jau apstiprinātiem noteikumiem par domnieku vēlēšanām. Saskaņā ar šo likumu notika nākamās domes vēlēšanas, kur tika noteikti jauni termiņi domes darbībai, kā arī jauns ievēlamo deputātu skaits un prasības domniekiem. Pētījuma mērķis ir sniegt Rīgas pilsētas priekšvēlēšanu kampaņu (1920–1928) salīdzinošu analīzi, izmantojot aģitācijas platformas – vēlētāju sapulci – piemēru. Vēlētāju sapulces ir laba un iepriekš Latvijas historiogrāfijā neaplūkota gadījuma izpēte jeb *case study*, jo apvienoja visus pārējos līdzekļus vēlētāju piesaistei

Vērtējot Rīgas pašvaldības vēlēšanu organizēšanas procesu 20. gs. starpkaru periodā, secināms, ka vissarežģītāk bija noorganizēt pirmās vēlēšanas 1920. gadā. Tam bija vairāki priekšnoteikumi – vēl nebija apstiprinātas pilsētas robežas, tās teritorijā valdīja pēckara posts un haoss (LNA-LVVA, 2927–4–251; Krūmiņa 2018, 5–6). Skatot Rīgas pašvaldības vēlēšanu norisi aplūkojamajā vēstures posmā, ir iespējams izsekot izmaiņām ceļā uz sekmīgi organizētām demokrātiskām vēlēšanām. Apstākļi, ka Latvijā pašvaldību vēlēšanas noritēja vienā gadā ar Saeimas vēlēšanām, Rīgas domes vēlēšanas ļāva uzskatīt par ģenerālmēģinājumu Saeimas vēlēšanām (Krūmiņa 2018, 85).

Daudz dažādu tautību un uzskatu pārstāvjiem kandidējot uz vietām Rīgas domē, visās pašvaldību vēlēšanās pilsētā notika aktīvas priekšvēlēšanu cīņas. Lai sasniegtu mērķi – tikt ievēlētam, deputātu kandidāti dažādām aģitācijas metodēm mēģināja piesaistīt sev vēlētājus, komunicējot ar savu mērķauditoriju gan ar vizuālajiem līdzekļiem, gan tekstuāli, gan tieši komunicējot.

Vēlētāju sapulces raksta kontekstā ir viena no Rīgas pilsētas starpkaru posma priekšvēlēšanu aģitācijas platformām, kur potenciālais vēlētājs tika

aicināts tikties ar deputātu kandidātiem. Sapulču laikā kandidāti iepazīstināja sabiedrību ar savu vēlēšanu programmu un idejām sekmīgai Rīgas attīstībai.

Līdz šim Latvijas vēstures zinātnē Rīgas domes vēlēšanu 20. gs. starpkaru posmā izpētei ir veltīta liela uzmanība, galvenokārt analizējot 1928. un 1931. gada vēlēšanu norisi (Krēsliņš 2007, 68–90; Jēkabsons 2000, 175–176). Statistiskās materiālos plaši apkopoti šo vēlēšanu rezultāti, kandidātu saraksti un dati par vēlētāju nodotajām balsīm par konkrētajiem deputātu kandidātiem. Salīdzinoši mazāk analizētas 1922. un 1925. gada Rīgas domes vēlēšanas. Šajā kontekstā kā nozīmīgs jāmin vēsturnieka Ulda Krēsliņa pētījums (Krēsliņš 2007, 68–90), kurā sniegts pārskats par vēlēšanu procesu un rezultātiem.

Pētījumam izmantots plašs avotu un literatūras klāsts, kas galvenokārt balstīts uz Latvijas Valsts vēstures arhīva un Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja dokumentiem, kā arī Nacionālās bibliotēkas Sīkiespieddarbu lasītavas materiāliem. Nozīmīgs avots pētāmajā tēmā ir prese, kas sniedz būtisku ieskatu un informāciju par problēmām un priekšvēlēšanu kampaņām Rīgas domes 1.–4. vēlēšanu laikā 1920., 1922., 1925. un 1928. gadā. Rīgas domes vēlēšanu aģitācijas un periodiskās preses materiāli analizēti, izmantojot kontentanalīzes metodi.

PRIEKŠVĒLĒŠANU AĢITĀCIJAS METODES

Deputātu kandidātiem Rīgas domes vēlēšanās bija jāpiesaista vēlētāju uzmanība, interese un balsis, un tas tika darīts ar dažādām aģitācijas metodēm – laikrakstos publicējot uzsaukumus, kandidātu sarakstus un programmas, pilsētā izlīmējot plakātus, izdalot skrejlapas un organizējot vēlētāju sapulces, lai izpatiktu sabiedrībai un pierādītu, ka konkrētie kandidāti ir spējīgi pārvaldīt pilsētu (Brūmane-Gromula 2013, 8–11; RVKM, VRVM 134 388, 173 463, 134 397).

Uzsaukumi, kā arī saukļi presē ir viens no veidiem, kā dedzīgiem rakstiskiem aicinājumiem piesaistīt potenciālo vēlētāju uzmanību. Kā viena no aģitāciju izplatīšanas un informācijas izvietošanas vietām pilsētas domes vēlēšanās bija prese. Tā izpaudās ar dažādiem uzsaukumiem, kurus publicēja patriotiskos vai sabiedrību informējošos, uzrunājošos tekstos vai arī izmantojot dažādas karikatūras (Krūmiņa 2018, 61–66).

1920. gadā, kad notika pirmās demokrātiskās vēlēšanas, aizsākās politisko partiju “vizuālā” cīņa pilsētvidē. Tas tika darīts ar plakātu palīdzību. Plakāta, politiskā vēlēšanu plakāta mērķis ir veidot sabiedrības viedokli par noteiktām politiskām idejām un iespaidot cilvēku rīcību. Politiskos plakātus veidoja vēlēšanu kandidāti, lai popularizētu kandidātu organizētos pasākumus, sapulces u. c. Izskats ir būtisks, jo tas noteica plakāta spēju izcelties

starp pārējo kandidātu aģitāciju materiāliem. Jo košāks un pamanāmāks bija plakāts, jo lielāka iespēja tam sekmīgi izpildīt savu pamatfunkciju – pārliecināt potenciālos vēlētājus (Brūmane-Gromula 2013, 8–11). Vismazāk aģitācijas materiālu saglabājies no 1920. gada Rīgas domes vēlēšanām, par iemeslu var minēt mazo pieredzi aģitēšanas jautājumos un materiālu saglabātību ilgākā laika posmā. No šiem avotiem iespējams vairāk uzzināt par tālaika poliskajām norisēm, politisko partiju un vēlēšanu apvienību darbībām priekšvēlēšanu cīņā laikā.

Lai varētu izvietot aģitācijas materiālus uz ēku sienām vai sētām, kandidātu sarakstam bija jāraksta iesniegums Rīgas valdei, lūdzot atļauju pilsētā izvietot konkrētā saraksta vizuālo reklāmu. Ja māja bija privātipašums, izvietošana bija jāaskaņo ar mājas īpašnieku. Pilsētas valde varēja lūgumu gan apstiprināt, gan noraidīt. Rīgas domes vēlēšanu laikā šī likuma norma bieži netika ievērota un vēlēšanu kandidāti, nesaskaņojot aktivitātes ar pilsētas valdi, uz ēku sienām, bojājot ēkas fasādes, izlīmēja materiālus, kuros aģitēja par sevi¹.

Vēlētāju piesaistei izmantoja plakātus. Kad vēlētājs bija uzzinājis par konkrēto partiju, dalīja skrejlapas, lai informētu par gaidāmo vēlētāju sapulci. Skrejlapas ir saturiski daudzveidīgi iespaiddarbi, tās drukāja vēlēšanu kandidāti aģitāciju laikā. Brošūras dalīja pirms un pēc sapulces, lai vēlētājs neaizmirstu par kandidātiem. Lielākoties atspoguļoja kandidātu saraksta numuru, īsu, kodolīgu uzsaukumu, dažkārt bija attēloti grezni zīmējumi, kas simbolizēja vēlēšanu kandidātu sarakstu.

Vēlētāju sapulces tika rīkotas pirms vēlēšanām. To organizēšana bija daļa no priekšvēlēšanu kampaņās veicamo darbu saraksta. Vēlētāju sapulces ar dažādu intensitāti – pāris reižu / vairākas reizes dienā vai pāris reižu / vairākas reizes nedēļā – rīkoja dažādās Rīgas vietās.

VĒLĒTĀJU SAPULCES

Viens no priekšvēlēšanu pasākuma mērķiem bija izskaidrot vēlētājiem konkrētā vēlēšanu kandidātu saraksta darbības virzienus Rīgas pilsētas un tās iedzīvotāju labā, ieinteresēt Rīgas iedzīvotājus tās problēmu risināšanā. Kā iepriekš minēts, par vēlētāju sapulces norises vietu un laiku informēja partiju vai vēlēšanu apvienību sagatavotie plakāti, skrejlapas un sludinājumi laikrakstos. Sapulcēs ar referātiem par dažādām Rīgas pilsētai un iedzīvotājiem aktuālām tēmām uzstājās deputātu kandidātu sarakstu pārstāvji. Biežāk sastopamais temats – pašreizējās Rīgas domes nekompetentā pārvalde, tika kritizētas un izceltas pieļautās kļūdas.

Aicinājumi uz vēlētāju sapulcēm bija vienkārši, tajos tika norādīts tikai svarīgākais – saraksta numurs un/vai nosaukums, sapulces norises laiks un

vieta, pasākuma vadītāji un citas aktivitātes, ja tādas paredzētas. Dažas partijas un vēlēšanu apvienība pievienoja saukļus “Visi bez izņēmuma uz mūsu sapulcēm!”. Plakātu informācijas formatējums varēja atšķirties, bet vēstījumi bija ļoti līdzīgi. Raksturīgs piemērs ir saraksta Nr. 6 “Īrnieku saraksts” 1922. gada vēlēšanu aicinājums “Visi bez izņēmumiem uz īrnieku sapulcēm!”, kas liek domāt, ka aicināti ir tikai īrnieki un topošie īrnieki. Aicinājumā tiek uzsvērts, ka sapulcē runās gan par ires jautājumiem, gan pašām domnieku vēlēšanām. Sarakstā tiek izcelti uzsaukums “Īrnieki!”, nosaukums “Īrnieku saraksts” un vairākās vietās ir nodrukāts saraksta numurs (LNB SL, Nr. 341.82.).

1925. gadā Rīgas deputātu kandidātu saraksts Nr. 5 “Progresīvo pilsoņu apvienība” aicināja vēlētajus uz koncertu-mītiņu, kur uzstājās operdziedātāji Emīls Mauriņš (1888–1965) un Elza Žubīte (1890–1972), kā arī citi sabiedrībā pazīstami mākslinieki. “Progresīvo pilsoņu apvienība” aicināja uz 10 vēlētajū sapulcēm (ar koncertiem), kas notika vienas dienas laikā (Balss 1925, 49).

1928. gada Rīgas domes vēlēšanu priekšvēlēšanu kampaņas laikā saraksts Nr. 11 “Demokrātiskais centrs” sarīkoja vēlētajū sapulci kinoteātra “Forums” telpās uz Elizabetes un Skolas ielas stūra un, lai šim pasākumam piesaistītu pēc iespējas vairāk Rīgas iedzīvotāju uzmanību, noorganizēja bezmaksas kino seansu un orķestra koncertu (LNB SL, Nr. 341.82.).

1928. gadā “Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas” (turpmāk – LSDSP) preses izdevumā “Sociāldemokrāts” publicēts aicinājums visiem vēlētajiem ierasties “Grand-kino” telpās Lāčplēša ielā 52/54 uz filmu un sapulci. LSDSP sapulces notika latviešu, krievu, poļu un vācu valodā. To svarīgākais uzdevums bija panākt, ka vēlētajū noskatās dokumentālās filmas par sociāldemokrātu darbību Rīgas pilsētas saimniecībā (Sociāldemokrāts 1928, 35).

Minoritāšu sarakstu aicinājumi uz vēlētajū sapulcēm, Rīgas domes vēlēšanām bija divās valodās. Šāda prakse pieņemta divu sarakstu – Nr. 19 “Latvijas Vācu darba partijas” un Nr. 14 “Krievu darba savienības” (turpmāk – KDS) – plakātos. Pieminams, ka KDS sapulces notika gan latviešu, gan krievu valodā, lai piesaistītu plašāku vēlētajū loku. Līdzīgi rīkojās “Poļu partija”, kas visus savus aģitācijas materiālus, t. sk. aicinājumus uz vēlētajū sapulci, izplatīja poļu un latviešu valodā (LNB SL, Nr. 341.82.).

Starp partiju drukātajiem izdevumiem ievēriību pelna “Nacionālās apvienības” (turpmāk – NA) laikraksts “Latvis”. Šajā preses izdevumā ir publicēti aicinājumi uz vēlētajū sapulcēm, partijas vēlēšanu programma un konkurentu izsmejošas karikatūras. “Latvis” ļoti labi atspoguļoja deputātu kandidātu savstarpējās cīņas. Skaidri saskatāma kreisā un labējā spārna savstarpējā cīņa, par ko mēdza rakstīt diezgan skarbi (LNB, Latvis). “Latvis” 1925. gadā ziņoja, ka NA (saraksts Nr. 4) sarīkojusi vairākas vēlētajū

sapulces, kuras bijušas plaši apmeklētas “bez visas mūzikas”, tas liecina, ka konkurentu rīkoto vēlēšanu sapulču laikā notika arī koncerti.

Sākot ar 1925. gadu, presē parādījās informācija, ka iedzīvotājiem sapulces sāk nepatikt un ka tās tiek mazāk apmeklētas vai pat vispār netiek apmeklētas (Latvis 1925, 1013). 1928. gadā laikraksts “Pirmdienas Rīts” rakstīja, ka vēlētajiem zūd interese par vēlēšanu sapulcēm, jo tajās nākas klausīties jau dzirdētus solījumus (Pirmdienas Rīts 1928, 7). Daļa vēlēšanu bija labi informēti par Rīgas saimniecību un tās trūkumiem. Vēlēšanu sapulcēm iedzīvotājus lielākoties piesaistīja nevis tur notiekošā priekšvēlēšanu aģitācija un retorika vai domnieku kandidātu saraksts, bet gan iecienītu mākslinieku uzstāšanās, kas sapulcēs vienmēr notikusi un kas iedzīvotājiem bija par brīvu. Turpat ir izteiktas bažas par to, ka vēlēšanu rezultātus var ietekmēt vēlēšanu interese par izklaidēm (Pirmdienas Rīts 1925, 7).

Tai pašā gadā “Kreiso arodnieku” sarakstā minētie kandidāti vienas dienas laikā rīkoja trīs vēlēšanu sapulces, kas netika plaši apmeklētas. Arī šajā gadījumā arodnieki apzinājās, ka apmeklējums ir atkarīgs no referentiem un viņu prezentētajām tēmām sapulcē, kuras bieži vien iedzīvotāji norakstīja – “nekā jauna nerunās”, turklāt apmeklētības rādītājus ietekmēja tas, vai notika teātra izrādes un koncerti.

1928. gadā, organizējot vēlēšanu sapulces, aktīvi darbojās saraksts Nr. 2 “Radikāldemokrāti” (turpmāk – RD). Viņi lepojās ar to, ka novadījuši 30 vēlēšanu sapulces visās Rīgas daļās un ka apmeklētāju skaits esot sasniedzis vairākus desmitus tūkstošus. Tas ļāva RD domē iegūt divas vietas (tika pieteikti 92 kandidāti), lai gan iepriekšējās vēlēšanās RD bija ieguvuši piecas vietas. Rezultāti bieži liecināja par pavisam pretējo tam, kas tika minēts gan saistībā ar vēlēšanu sapulču apmeklējumiem, gan saistībā ar konkrētā domnieku kandidātu saraksta ļoti nopietnām izredzēm iegūt vairākas vietas domē (Tautas Tiesības 1928, 1, 2).

Viens no raksturīgākajiem piemēriem, kas redzams vēsturiskā videomateriālā par vēlēšanu sapulces norisi, ir kandidātu saraksta Nr. 5 “Saimnieciskais centrs” (turpmāk – SC) priekšvēlēšanu aktivitātes 1928. gadā. Videomateriālā redzams, ka Lielajā ģildē tautas masas klausās SC kandidātu sagatavotos referātus, pēc tam klausītājiem bija sarūpēts koncerts. Sapulcē redzami konkrēto domnieku kandidātu saraksta priekšvēlēšanu aģitācijas materiāli. Vēlēšanu sapulces noslēgumā, klausītājiem atstājot telpas, SC turpināja izsniegt šos materiālus. Pēc vēlēšanu sapulces domnieku kandidāti sanāca kopā, lai apspriestu tālākos darbības plānus. Videomateriāls lieliski papildina citos avotos esošo informāciju, jo ir zināms, ka citu vēlēšanu kandidātu sarakstu vēlēšanu sapulču programma bijusi līdzīga (LVKFFDA, 194. f., dok. Nr. 476). Ņemot vērā SC aktivitāti, vēlēšanu rezultātā no 21 izvirzītā domnieka kandidāta domē ievēlēja divus, kas ir 9,5%.

Vēlētāju sapulču kontekstā nozīmīgs faktors auditorijas piesaistei bija referenta personība. Vēlēšanu kandidāti lielākoties sapulcēm izvēlējās sabiedrībā zināmākās un harismātiskākās personas, kuras bija sarakstā un kuru darbība un panākumi sabiedrībā jau bija zināmi. LSDSP aicināja būt par referentu Kārli Dēķenu (1866–1942), Voldemāru Salno (1886–1948), DC izvirzīja Ati Ķeniņu (1874–1961), no “Progresīvo pilsoņu saraksta” tika lūgts Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925).

Vēlētāju sapulču apmeklējums bijis dažāds. Precīzi dati arhīvu un statistikas materiālos vai presē nav minēti – par vieniem pasākumiem minēts, ka tos apmeklējuši ļoti daudzi iedzīvotāji, turpretim citi nav notikuši klausītāju trūkuma dēļ.

Aģitācijas materiāli par vēlētāju sapulcēm bija plaši pieejami, informācija par to norisi bija izlīmēta uz pilsētas ēku sienām un reklāmastabiem, kā arī publicēta presē. Materiāli bija līdzīgi, katrs vēlēšanu kandidātu sarakstos centās izcelt tieši savu ziņojumu par vēlētāju sapulcēm, lai pēc iespējas vairāk garāmgājēju un lasītāju būtu ieinteresēti tās apmeklēt. Pārskatot 1922., 1925. un 1928. gada materiālus par aicinājumiem apmeklēt vēlētāju sapulces, var secināt, ka izskata un informācijas ziņā aicinājumi uz vēlētāju sapulcēm ir ļoti līdzīgi, jāņem vērā, ka ne vienmēr domnieku kandidātu organizētās vēlētāju sapulces sasniedza vēlamos rezultātus (LNB SL, Nr. 341.82.).

Tabulā ir izvēlētas reprezentējošākās vēlētāju sapulces minētajā laikā posmā ar nosacījumu, ka informācija neatkārtojas.

Atspoguļotās vēlētāju sapulces sniedz plašāku ieskatu sapulču darbībā, t. i., pasākumos, kas notiks, kādas slavenas personas uzstāsies un kuri sarakstu kandidāti piedalīsies ar referātiem.

Presē atrodamie aicinājumi uz vēlētāju sapulcēm ne vienmēr reprezentē būtiskāko informāciju par pasākuma norisi. Tabulā apkopotā informācija sniedz ieskatu, kā bija organizētas vēlētāju sapulces. Kopumā no aplūkotojumiem 40 dažādiem vēlētāju sapulču aicinājumiem visplašāko informāciju apskatītajā laikā posmā aptvēra aptuveni 15 materiāli. Presē aicinājumu skaits ir daudz lielāks, bet bieži viens un tas pats uzsaukums pārpublicēts dažādos preses izdevumos.

Vēlētāju sapulcēs visbiežāk izmantotais izklaides veids bija kino, kas 20. gs. 20. gados bija jauns medijs un ko varēja izmantot vairākkārt, ietaupot domnieku kandidātu partiju budžetu. Koncertu izmaksas bija augstākas, jo māksliniekiem par katru uzstāšanos pienācās atalgojums.

Tabula. Representatīvo vēletāju sapulču piemēri
Table. Examples of most representative voters' meetings

Vēlēšanu kandidātu saraksts	Gads	Pieteikto kandidātu skaits	Ievēloto kandidātu skaits	Izklaides veids vēletāju sapulcē	Vieta	Personas, kas piedalās	Iedzīvotāju apmeklējums
Saraksts Nr. 6 Īrnieki	1922	50	1	Kino, referentu ziņojums	Maskavas priekšpilsēta, kino "Venus"	?	?
Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP)	1925	90	29	Vēletāju sapulce	Āgenskalns, Maskavas priekšpilsēta, centrs	?	?
LSDSP	1928	90	29	Kino mītiņi, visās sapulcēs demonstrēta filma četras valodās par sociāldemokrātu darbību, pilsētas saimniecību	Bišumuiža, Vecmīlgrāvis, Jaunciems, Rīgas centrs, Maskavas priekšpilsēta u. c. "Grand-kino"; kinoteātris "Paladium"	SSS (Strādnieku Sports un Sargs) agitācijas trupas "Zilā blūze" uzvedumi, klavieru priekšnesumi. Referenti: Saeimas deputāts Fēlikss Cielēns, Kārlis Dēķens, Klāra Kalniņa u. c.	?
Saraksts Nr. 11 Demokrātiskais centrs	1928	90	3	Kino	Rīgas centra kino "FORUMS"	Referenti: A. Ķeniņš, A. Ošiņš, Orķestris A. Salas vadībā	?
Saraksts Nr. 5 Progresīvie pilsoņi	1925	90	5	Koncerts	Kalnčiema ielas rajons, Anniņmuiža, Čiekurkalns u. c.	Pūtēju orķestris, operdziedātāji	?
Saraksts Nr. 5 Saimnieciskais centrs (SC)	1928	21	2	Koncerts	Lielā ģilde	Orķestris, operdziedātāja, SC referenti	Ap 700?
Saraksts Nr. 19 Latvijas Vācu darba partija	1925	10	0	Vēletāju sapulce divās valodās	Āgenskalns, Kalnciems	?	?
Saraksts Nr. 2 Radikāldemokrāti, progresīvi pilsoņi un nomaļnieki	1928	92	2	Kino. Kinoteātros pēc programmas "Latvijas hronikas" pārraidīts agitācijas materiāls par saraksta iekļauto radikāldemokrātu darbību	Sarkandaugava, Čiekurkalns, Torņakalns, Grīziņkalns, Brīvības iela u. c. Kino "Renessans"	Referenti: Adams Krieviņš, Fricis Roze	Vairāki desmiti tūkstoši (vairākas sapulces)

RĪGAS DOMES VĒLĒŠANU REZULTĀTI NO 1920. LĪDZ 1928. GADAM

No 1920. līdz 1928. gadam norisinājās četras Rīgas domes vēlēšanas, un katrā no tām vēlētajiem bija jāievēl 90 domnieki. 1920. gadā Rīgas domes vēlēšanās piedalījās 11 saraksti ar 379 kandidātiem, pārstāvjus no visiem pieteiktajiem vēlēšanu kandidātu sarakstiem ievēlēja domē. Vislielāko balsu skaitu saņēma saraksts Nr. 3 – LSDSP, iegūstot 28 vietas Rīgas domē. Otrais lielākais kandidātu saraksts bija nacionālo minoritāšu pārstāvētais saraksts Nr. 1 “Baltijas vācu vēlēšanu komiteja”, kas Rīgas domē ieguva 20 vietas. Trešais lielākais kandidātu saraksts Rīgas domes vēlēšanās – “Latvijas demokrātu savienība” (Nr. 5) – Rīgas domē ieguva 14 vietas. Saraksti Nr. 10 “Apvienotais latviešu pilsoņu bloks” un Nr. 11 “Darba liste” ieguva 7 vietas. Pārējie saraksti Rīgas domē ieguva 1–2 vietas (LNA-LVVA, 292–7–4, 208. lp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata, 1920–1922, 174–175; Rīgas pilsētas 1931. gada gadagrāmata, 19–20).

1922. gadā Rīgas domes vēlēšanās piedalījās 16 saraksti ar 889 kandidātiem, balsot varēja 23 vēlēšanas iecirkņos. 1922. gadā Rīgas domes vēlēšanās saraksti Nr. 12 LSDSP un Nr. 11 “Vācu baltiešu vēlēšanu komiteja” katrs ieguva lielāko balsu skaitu un lielāko vietu skaitu Rīgas domē – 18 vietas. Salīdzinot ar iepriekšējām vēlēšanām, abu kandidātu sarakstu vietu skaits domē bija samazinājies, ko var saistīt ar strauji pieaugušo vēlēšanu sarakstu skaitu. Kā trešais lielākais ar 13 vietām Rīgas domē ievēlēts kandidātu saraksts Nr. 10 “Rīgas arodbiedrību centrālbirojs, strādnieku kooperācijas darbinieki un 1. dzīvokļu īrnieku savienība” (LNA-LVVA, 2927–4–122, 227. lp.).

1925. gada vēlēšanās piedalījās 23 saraksti ar 930 kandidātiem. Vēlēšanu rezultātā ar 29 vietām Rīgas domē pārstāvēts LSDSP saraksts Nr. 7. Otrs lielākais bija “Vācu baltiešu vēlēšanu komitejas” saraksts Nr. 1, kas ieguva 15 vietas domē. Nākamie bija saraksts Nr. 6 “Saimnieciski kulturālā apvienība” un saraksts Nr. 4 “Nacionālā apvienība”, katrs domē ieguva 7 vietas (LNA-LVVA, 2927–4–227, 794. lp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata 1923–1924, 330–331).

1928. gada Rīgas domes vēlēšanās piedalījās 28 saraksti ar 1193 kandidātiem. LSDSP saraksts Nr. 3 ieguva 29 vietas domē, otrs lielākais saraksts “Vācu baltiešu vēlēšanu komiteja” ieguva 13 vietas, trešais lielākais saraksts bija RAC, kas ieguva 9 vietas (LNA-LVVA, 2927–4–227; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata 1927–1928, 229).

Visaktīvākie vēlēšanu kandidāti Rīgas domes aģitāciju laikā bija LSDSP, “Vācu baltiešu vēlēšanu komitejas”, NA, RAC pārstāvji. Šis domnieku kandidātu apvienības izcēlās ar lielu skaitu aģitācijas materiālu, kas ir saglabājušies līdz mūsdienām. Ļoti lielā aktivitāte aģitāciju laikā vēlēšanu kandidātiem ļāva piesaistīt sev pēc iespējas vairāk vēlēšanu balsu.

SECINĀJUMI

Aģitācijas materiāli Rīgas domes vēlēšanu laikā liecina par partiju un vēlēšanu apvienību izmantotajiem saukļiem un metodēm vēlēšanu balsu piesaistei. Tie parāda priekšvēlēšanu cīņu norises un izpausmes, kandidātu sarakstu mērķus un priekšvēlēšanu programmas.

Pēc Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara izpostītā Rīga pamazām tika atjaunota un labiekārtota, priekšplānā izvirzījās jautājumi par budžetu, pilsētas valdi, dzīvokļiem, izglītību, medicīnu, sociālo apgādi un citām sadzīviskām problēmām. Analizējot materiālus par apskatīto laika posmu, var secināt, ka vēlēšanu kandidāti apzinājās kara radītās sekas un problēmas, tāpēc viņi vēlēšanu sapulcēs savos referātos iekļāva jautājumus gan par kara seku novēršanu un šo jautājumu risināšanu, gan arī par pilsētas iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanu. Par svarīgāko uzdevumu kļuva savu ideju izplatīšana un skaidrošana sabiedrībai. Vēlēšanu sapulces nereti parādīja, cik aktīvi bija Rīgas domes vēlēšanu vēlētaji.

Veiktais pētījums apliecināja, ka no visām vēlēšanu aģitācijas metodēm, ko priekšvēlēšanu periodā bija izmantojušas partijas, vēlēšanu sapulces ir gan komplicētākā, gan vēsturnieku pētījumos vismazāk analizētā aģitācijas metode. Vēlēšanu sapulce ietekmē un uzrunā sabiedrību, tāpēc ilgtermiņā iedzīvotājiem paliek atmiņā. Šī metode ir laba arī finansiālā ziņā, jo atkarībā no apstākļiem varēja gan rīkot elegantu pasākumu ar koncertu, gan arī izvēlēties vienkāršāku variantu – kandidātu uzrunas. Vērtējot Rīgas domes vēlēšanu rezultātus, šobrīd nav iespējams pateikt, cik lielā mērā vēlēšanu sapulces ietekmēja vēlēšanu rezultātus. Pat ja vēlēšanu sapulces bija plaši apmeklētas, nereti tās tika izmantotas kā izklaides vieta, kur skatīties kino vai klausīties koncertus. Tās neattaisnoja domnieku kandidātu cerības, jo visbiežāk iedzīvotāji balsoja par jau zināmiem lielajiem sarakstiem. Vēlēšanu sapulcēs izskanējušie referāti un saukļi bija saistīti ar Rīgas pilsētas attīstību, ekonomiku, pilsētas problēmām un citu kandidātu nicināšanu, kā arī ar sava saraksta priekšvēlēšanu programmas cildināšanu.

Visbiežāk Rīgas domē ievēlēja sabiedrībā zināmas personas no atpazītamākajiem vēlēšanu kandidātu sarakstiem, par ko liecina vēlēšanu sapulču analīze aplūkojamajā laika posmā. Vēlēšanu kandidāti aģitēja par sevi un rīkoja vēlēšanu sapulces dažādās Rīgas apdzīvotās vietās, lai piesaistītu pēc iespējas lielāku vēlēšanu skaitu, teritorijas izvēlējās pēc tautības un valodas principa. Vēlēšanu rezultātos parādās, ka vēlētaji visvairāk bija vēlējuši par zināmākajiem sarakstiem, it īpaši tāpēc, ka sarakstu un kandidātu skaits vēlēšanu laikā strauji auga, radot lielu apjukumu.

Sapulces mērogs un vēlēšanu aktivitāte nozīmēja lielas balsis, to mēs redzam tabulā, lai gan jāņem vērā, ka ne vienmēr vēlēšanu sapulces piesaistīja tādus vēlētajus, kas balsotu par konkrēto kandidātu sarakstu domes

vēlēšanās. Iedzīvotāji bieži vien sapulces apmeklēja tikai tāpēc, ka to laikā notika bezmaksas koncerti. Tā kā kandidātu sarakstu skaits bija liels un kandidāti ļoti aktīvi veica aģitācijas darbu, vēlētajiem bieži bija neizpratnē, par ko vēlēti, un secināja, ka vēlēšanās nepiedalīsies.

SAĪSINĀJUMI

DC – Demokrātiskais centrs

KDS – Krievu darba savienība

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LNB SL – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Sīkiespiedumu lasītava

LSDSP – Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija

LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls

LVKFFDA – Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs

NA – Nacionālā apvienība

RAC – Rīgas arodbiedrību centrālbirojs, strādnieku kooperācijas darbinieki un 1. dzīvokļu īrnieku savienība

RD – radikāldemokrāti, progresīvi pilsoņi un nomaļnieki

RVKM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs

SC – Saimnieciskais centrs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

1925. gada pārskats. LNA-LVVA, 2927–4–794.

Domnieku vēlēšanas. 1920. gads. LNA-LVVA, 2927–4–208.

Domnieku vēlēšanas. 1922. gads. LNA-LVVA, 2927–4–227.

“Latvijas hronika”, 1. sižets: Partijas Saimnieciskais centrs priekšvēlēšanu aktivitātes 1928. g. janvārī Lielās Ģildes ēkā, gatavojoties Rīgas Domes vēlēšanām. LVKFFDA, 194, dok. Nr. 476.

Pagaidu noteikumi par domnieku vēlēšanām. LNA-LVVA, 2927–4–251.

Pārskati par 1928. gadu. LNA-LVVA, 2927–4–842.

Pilsētas budžeta komisija. LNA-LVVA, 2927–4–122.

Plakātu izlikšana. LNA-LVVA, 2927–4–738.

Rīgas domes vēlēšanas. LNB SL, kaste Nr. 341.82(L).

Saraksts Nr. 2, Saimniecisko grupu apvienība, uzsaukums, 1925. gads. RVKM, VRVM 134388.

Saraksts Nr. 4, Atvaļinātie karavīri, strādnieki un algoti darbinieki, 1928. gads. RVKM, VRVM 173463.

Saraksts Nr. 16, Rīgas arodbiedrību centrālbirojs un kultūras darbinieki, 1925. gads. RVKM, VRVM 134397.

STATISTIKAS MATERIĀLI

Rīgas pašvaldības izveidošanās. Rīgas pilsētas 1931. gada gadagrāmata. Pirmais gājums. Rīgas pilsētas valdes izdevums. Rīga, 1931, 19–20.

Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata 1920–1922. Rīga, 1923, 174–175.
Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata. 2. izd. 1923–1924. Rīga, 1925, 330–331.
Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata. 4. izd. 1927–1928. Rīga, 1929, 229.

PRESE

Aģitācija, 1925. *Balss*, 49, 2.
Ejiet ļaudis un māciet tos. 1922. *Svari*, 11, 82.
Kas slēpjas aiz daudzajiem sarakstiem Rīgas vēlēšanās, 1928. *Sociāldemokrāts*, 32, 1.
Kas var būt vēl aktīvāks?, 1928. *Sociāldemokrāts*, 33, 1.
Mājas aģitācija, 1922. *Svari*, 12, 91.
Mūžīgais Noass, 1928. *Sociāldemokrāts*, 34, 1.
Progresīvo pilsoņu apvienība, 1925. *Nedēļa*, 7, 4–5.
Rīgas domes vēlēšanas, 1925. *Nedēļa*, 8, 2–4.
Rīgas domes vēlēšanas, 1928. *Latvis*, 1893, 4–5.
Rīgas domes vēlēšanas, 1928. *Tautas Tiesības*, 2, 91–95.
Rīgas pilsētas domes vēlēšanas 1925. gadā, 1925. *Nedēļa*, 6, 1.
Rīgas pilsētas domes vēlēšanas, 1928. *Tautas Tiesības*, 1–2, 25–30.
Rīgas vēlēšanas, 1922. *Latvis*, 158, 2.
Sikspārnis, 1925, Nr. 18.
Vēlēšanu kandidātu aģitācijas, 1928. *Pirmdienas rīts*, 6, 1–3.
Vēlēšanu kandidātu aģitācijas, 1928. *Pirmdienas rīts*, 7, 1–4.
Vēlētāju sapulces, 1925. *Latvis*, 1013, 4–11.
Visi ceļi ved uz Romu. Rīgas domes vēlēšanas, 1928. *Sociāldemokrāts*, 35, 1–2.
Visiem partijas pārstāvjiem vēlēšanās, 1928. *Sociāldemokrāts*, 41, 1–2.

LITERATŪRA

Brūmane-Gromula, G., 2013. *Politiskais plakāts kā Latvijas vēstures avots, 1920.–1940. g.* Promocijas darbs. Rīga: LU VFF, Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedra, 8–11.
Ching, E., 2014. *Authoritarian El Salvador. Politics and the Origins of the Military Regimes, 1880–1940.* University of Notre Dame Press, 139–172.
Jēkabsons, Ē., 2000. Rīgas pārvalde Latvijas Republikas laikā. *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos.* Rīga: SIA “Rīgas nami”, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 350 lpp.
Krēšliņš, U., 2007. Rīgas pilsētas domes vēlēšanas: 1917.–1931. gads. *LVIŽ*, 4, 68–90.
Krūmiņa, Z., 2018. *Priekšvēlēšanu cīņa Rīgas pilsētas pašvaldības vēlēšanās 1920.–1928. g.* Maģistra darbs. Rīga: LU VFF Vēstures nodaļa.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ 1928. gada Rīgas domes vēlēšanas laikā pilsētas valde saņēma sūdzību par uzsaukumu līmēšanu uz svaigi krāsotiem kioskiem. Sūdzībā bija izteikts lūgums turpmāk aizliegt līmēt uzsaukumus uz kiosku sienām, jo, plakātu noņemot, ar to kopā nonāca arī sienas krāsojums, radot zaudējumus (LNA-LVVA, 2927–4–227; 2927–4–738; 2927–4–842; Valdības Vēstnesis 1928, 233).

CAMPAIGNS OF RIGA CITY MUNICIPAL ELECTIONS (1920–1928): AN EXAMPLE OF VOTERS' MEETING

ZANE KRŪMIŅA

MA in History, MA student at Riga Technical University

Faculty of E-Learning Technologies and Humanities,

the Academic Master's Study Programme "Digital Humanities",

specialist at the Museum of the History of Riga and Navigation

E-mail: zane.kruminja@gmail.com

ABSTRACT

The article provides an insight into pre-election campaigns of Riga municipal election, focussing on the example of voters' meeting. The topic was selected with the aim to analyse and compare pre-election activities of election candidates during Riga's municipal election, using pre-election meetings with voters as one of the campaigning methods. Voters' meetings were organised, combining several different political campaigning methods and tools, for instance, flyers, posters, press and other channels of communication. The main pre-election task of the candidates was to attract as great an electorate as possible, employing both verbal and nonverbal communication with voters.

Keywords: municipal elections in Riga, canvassing, election candidates, election battles, democratic elections, voter's meetings.

SUMMARY

Just like today, pre-election battles amongst the election candidates have taken place in the earlier Riga municipal elections. The campaign materials issued during city council elections show slogans and methods used to attract more voters to specific election candidates. The campaign materials surviving to this day permit studies and comparison, and we can draw conclusions on the conduct and manifestations of the pre-election struggle, on the objectives of the candidate lists and their electoral platforms.

By analysing and comparing the information contained by materials of the voters' meetings, like posters and press of the Riga municipal elections in 1920, 1922, 1925 and 1928, programmes of the meetings were similar,

the main topics discussed by candidates were related to the development of the city of Riga, demonstrating problems and contempt for other election candidates. The reason is the situation in the entire Latvia, and particularly in Riga after the devastation brought about by World War I and Latvian War of Independence. Riga was gradually restored – the primary things to restore and build were city council, the topical issues to be addressed included education, medicine, social welfare, household issues, budget of the city and other everyday problems, which were important to the population of Riga. Knowing that, almost every election candidate included and reported these issues in their voters' meetings and pre-election campaign materials.

The article shows that of all the campaigning methods, the voters' meeting is both the most complicated and the least researched election campaigning method. Voters' meetings are a much more influential and appealing method to address and convince the electorate than a poster. Looking at the results of the Riga municipal elections, it is difficult to gauge the impact the meetings had on the results, even if the voters' meetings were widely attended. Most likely, the main reason for attending the meetings was the entertainment that included cinema, theatre, and concerts. The attendance of meetings cannot be deemed to reflect the results achieved by the performance of the election candidates at these meetings, since most people voted for the already known and large candidate lists.

RAKSTĪTĀS LIECĪBAS PAR LIVONIJAS MIESTU JURIDISKO STATUSU UN IEDZĪVOTĀJIEM (14. GS. – 16. GS. VIDUS)

EDGARS PLĒTIENS

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants, Raunas vidusskolas direktors, programmas "Iespējamā misija" kurators

E-pasts: edgars.pletiens@gmail.com

ANOTĀCIJA

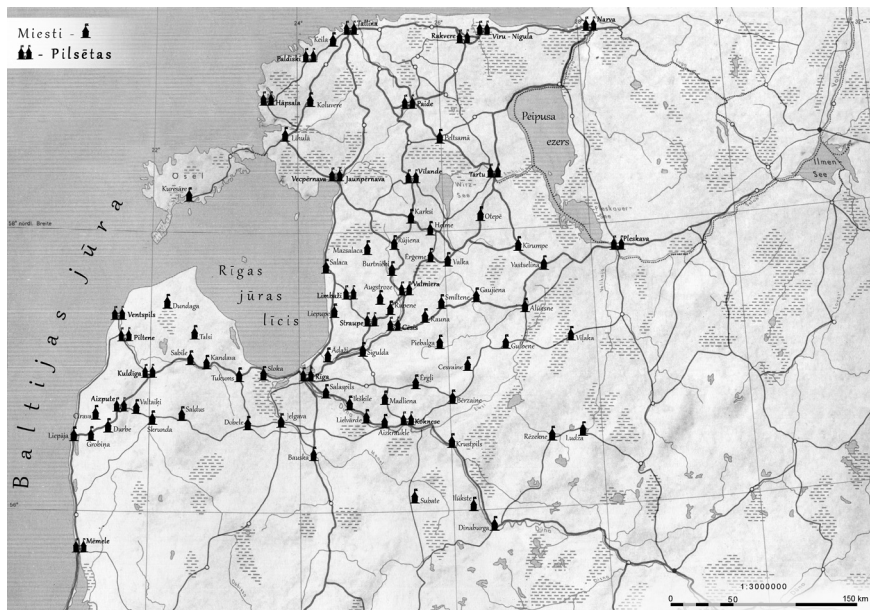
Aplūkojamā laikposma vēstures avotos miestu kontekstā ir minēti pilsoņi, iedzīvotāji, gildes un to ēkas, kā arī tiesību ietvari, kas liek uzdot jautājumu – vai Livonijas miestiem bija kāda veida pārvaldes mehānismi? Apzinātie vēstures avoti liecina, ka miestu ikdienas dzīvi, jādāmā, noteica *zemes tiesības* un lēmumu pieņemšanā varēja izmantot Rīgas tiesību principus. Līdzīgi kā pilsētās, miestos dzīvojošie dalījās pilsoņos un iedzīvotājos, kas nozīmē, ka pilsoņa statuss balstījās uz piederošo īpašumu. Tāpat līdzība ar pilsētu pastāvēja tāpēc, ka cilvēki miestos apvienojās kopienās – gildēs. Nav pilnīgas informācijas par to, kāds bija gilžu saturiskais ietvars, taču daļa no tām bija reliģiska, bet daļa politiski ekonomiska rakstura. Ņemot vērā dokumentos lietotos apzīmējumus attiecībā uz miestiem, var izteikt hipotēzi, ka atšķirība starp miestu un mazpilsētu atsevišķos gadījumos varēja pastāvēt vien formāli.

Rakstā analizēti kritēriji, kas liecina par Livonijas mazo apdzīvoto vietu – miestu – juridisko ietvaru.

Atslēgas vārdi: Livonija, pilsēta, miests, pilsoņi, tiesības, juridiskais ietvars.

IEVADS

Mūsdienās mēs vairs nespējam uzzināt, kā izskatījās ģeogrāfiskā vide mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijā viduslaikos, taču varam mēģināt iedomāties, ka Livonijas ģeogrāfisko telpu veidoja ceļu sistēmas, viensētas, ciemi un blīvāk apdzīvotās vietas. Starp laukiem, purviem un mežiem varēja izšķirt vietas, kas bija apdzīvotas blīvāk nekā citas. Pētot šādas

Attēls. Livonijas tirdzniecības ceļi un miesti. Autora veidoti kartes papildinājumi, kas ar dažādiem apzīmējumiem rāda gan miestus, gan pilsētas (kartes pamats no: Bruns, F. & Weczerka, H., 1962. *Hansische Handelsstraßen*. Atlas. Köln: Böhlau Verlag Köln Graz, Karte VIII)

Figure. Livonian trade routes, towns and settlements. Additions to the map created by the author, which show the towns and settlements with different designations (map basis from: Bruns, F. & Weczerka, H., 1962. *Hansische Handelsstraßen*. Atlas. Köln: Böhlau Verlag Köln Graz, Map VIII)

apdzīvotās vietas, tās var vienkāršoti iedalīt divās grupās: pilsētas ar tiesībām un pārējās apdzīvotās vietas bez noteikta juridiskā ietvara. Pētījumos viduslaiku pilsētas kritēriji joprojām ir strīdīgs jautājums un pastāv gana daudz versiju par to, kas var tikt definēta kā viduslaiku pilsēta. Līdztekus tam neskaidrības joprojām rada arī terminoloģija, kas lietota rakstītajos vēstures avotos attiecībā uz pilsētām, mazpilsētām un mazākām apdzīvotām vietām. Pētījumā, nerisīnot nevienu no šiem konceptuālajiem jautājumiem, par pamatkritērijiem viduslaiku pilsētas noteikšanai ņemta juridisko brīvību un privilēģiju esamība, bet mazo apdzīvoto vietu apzīmēšanai izmantots jēdziens “miests”.

Skrupulozi caurskatot publicētās rakstīto vēstures avotu edīcijas¹, var konstatēt, ka viduslaiku Livonijā pastāvējuši 45 miesti. Tie pārsvarā veidojušies 14. gadsimtā, taču informācijas trūkuma dēļ nav iespējams rekonstruēt to izveidošanos un attīstību. Atsevišķi miesti radušies vēlāk, beidzot pastāvēt viduslaiku Livonijas konfederācijai, līdz ar to tie nav ietverti kopējā skaitā. 13 miestos ir konstatētas dažāda rakstura norādes par juridisko ietvaru.

Ir maz pētījumu, kuros vērtēts miestu juridiskais ietvars. Ieguldījumu šīs tēmas vai ar to tieši saistīto jautājumu izpētē ir devis Arveds Švābe (Švābe 1926), Pauls Johansens (Johansen 1925; Johansen 1926), Leonīds Arbusovs juniors (Arbusow 1924–1926), Inna Peltsama Jirjo (Pöltsam-Jürjo 2015) un Juri Kivimē (Kivimäe 1998).

Publicētajos pētījumos vēsturnieki lielākoties ir pievērsušies Livonijas lielajām pilsētām, vērtējot tikai atsevišķus mazpilsētu jautājumus, miestu problemātiku atstājot otrajā plānā. Šādai rīcībai ir vairāki iemesli. Pirmkārt, tas noticis, jo par lielajām pilsētām ir saglabāties krietni daudz vairāk ziņu nekā par mazpilsētām vai miestiem, padarot pētniecību nedaudz vienkāršāku. Otrkārt, daudzu ar pilsētu attīstību saistītu jautājumu izpētē atbalstu sniedz arheoloģisko izrakumu dati. Jāatzīst, arī šāds vēstures avotu materiāls pieejams selektīvi par atsevišķām Livonijas lielajām un mazajām pilsētām, bet miestu arheoloģiski pētīti maz vai nav pētīti vispār. Līdz ar to novērojams, ka vēsturnieku pētījumi lielākoties veikti par vietām, kur pieejami gan rakstītie vēstures avoti, gan arheoloģiskās izpētes rezultāti. Salīdzinoši labi ir pētītas Rīga, Tallina, Tartu, Ventspils, Kuldīga, Cēsis, Valmiera, Pērnavā (*Pärnu*), Vilande (*Viljandi*) un Hāpsalu (*Haapsalu*).

Kopumā ir saglabājusies plaša rakstīto avotu bāze. Lai iegūtu jebkādas norādes par pētāmo jautājumu, iepriekš minētie rakstītie vēstures avoti ir jāizskata pilnībā, apkopojot tajos esošo informāciju gan no politiska un militāra, gan no administratīva un saimnieciska rakstura dokumentiem. Rakstā izmantoti tikai rakstītie vēstures avoti, jo arheoloģiskie pētījumi apskatītajās mazajās vietās nav veikti, turklāt šis avotu veids pētījuma satura kontekstā, kamēr nav vienprātības par pilsētu raksturojošiem lielumiem, ir maz izmantojams.

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai bez tā, ka Livonijas pilsētām bija brīvība un privilēģijas, arī Livonijas miestiem bija kāda veida juridiskais ietvars. Rakstā vērtēti vairāki kritēriji – tiesību kopums, pārvaldes aparāts, zīmogs, iedzīvotāju-pilsoņu kopums un sociālās kopienas (ģildes) –, kas var apliecināt (tomēr ne visos gadījumos) apdzīvotajai vietai saistoša juridiska ietvara esamību.

VIETAS JURIDISKIE APLIECINĀJUMI: TIESĪBU KOPUMS UN ZĪMOGS

Varam pieņemt: ja reiz miests, tad nav pilsēta, un otrādi. Taču rodas jautājums par to, kas pilsētu atšķir no miesta. Domājams, atšķirības būtu meklējamas gan juridiskajā statusā, gan fiziskajā vidē, ar to domājot apbūves intensitāti un iedzīvotāju nodarbošanās veidu, kas ir to iztikšanas pamats. Ja vidi bez strukturētiem arheoloģiskajiem pētījumiem nav iespējams restaurēt,

liecības par vietas juridisko statusu meklējamās pieejamajos dokumentos. Jāatzīst, dokumentos vietu juridiskais statuss ne vienmēr ir norādīts. Skaidri zināms, ka pilsētas pārvalde jeb rāte balstījās uz pilsētas brīvību, privilēģijām un noteikumiem, turpretim atsevišķos miestos var konstatēt zemes kungu pārvaldnieku (drostu, fogtu) (Pōltsam-Jūrjo 2015, 129) vai pilsoņu vecāko (oldermaņu) (Kivimäe 1998, 134) esamību. Piemēram, Sāmsalas bīskapijā atsevišķi lēmumi tika pieņemti, balstoties uz paražu zemes tiesībām (*consuetudinem patrie justicia*) (LEKUB, Abt. 1, Bd. 10, Nr. 562). Tajā pašā laikā īpašumu kārtošanas gadījumu skatīšanā tika izmantotas arī Rīgas tiesības (Pōltsam-Jūrjo 2015, 129). Savukārt Dobeles miestā (*in der pillsaten im rechte to Dobbleen*) zemes izlēvoja, balstoties uz zemnieku, t. i., kuršu, tiesībām (KG, Nr. bauer 205). Dobeles apgabalā zemes tika izlēnotas, balstoties arī uz līvu tiesībām (KG, Nr. bauer 372). Bauskas miesta (*up deme schilde, schilde tom Bawske*) gadījumā minētas vecās paražas (*older gewonheynt*), pēc kurām kādam lēņa ņēmējam bija tiesības zvejojot Mūsā pie Bauskas miesta. Ņemot vērā minēto, nav šaubu, ka galvenā ietekme miestos bija zemes kungiem, taču to juridiskā vara miestos tomēr bija minimāli reglamentēta.

Valkas miestā (dokumentos dēvēts gan par *opido*, *vichelde*, *hachelwercke*) 15. gs. dokumenta apliecināšanai izmantots zīmogs (*under der vam Walke ingesegel*) (HR, Abt. 2, Bd. 4, Nr. 758). Lidzīgu gadījumu nav izdevies konstatēt, ka kādā miestā būtu lietots tāds autentifikācijas instruments kā zīmogs. Iespējams, Valkas situāciju var skatīt kā izņēmumu, jo šajā vietā ilgstošu periodu notika Livonijas pilsētu sanāksmes un landtāgi. Tas nozīmē, ka vietai praktisku apsvērumu dēļ bija nepieciešams zīmoga apliecinājums.

Iepriekš minētais apliecina, ka miestos dzīvojošie cilvēki dzīvoja tomēr pēc vienkāršoti reglamentēta juridiskā ietvara un ar to, domājams, neatšķīrās no ciemos dzīvojošiem zemniekiem. Iespējams, miestu juridisko pārvaldi ietekmēja lielāko pilsētu, piemēram, Rīgas, tiesības, taču tās pastāvēja paralēli zemes tiesībām, tas norāda uz visai nekonkrētu miesta juridisko regulējumu un niecīgu autonomiju.

PILSOŅI, IEDZĪVOTĀJI UN TO KOPIENAS

Rakstītajos vēstures avotos, kas sniedz liecības par Livonijas apdzīvotajām vietām, var konstatēt dalījumu divās dažādās ļaužu grupās. Vieni bija **pilsoņi** (*borger*, *borghere*), kuriem apdzīvotajā vietā varēja piederēt īpašums un uz kuriem attiecās apdzīvotās vietas privilēģijas tirdzniecībā un amatniecībā. Īpašuma tiesības kādā apdzīvotajā vietā nodrošināja tā īpašniekam arī juridiskas tiesības uz iesaistīšanos apdzīvotās vietas pārvaldē. Pilsoņa tiesības (*borgerrecht*) jeb pilsonību (*burschap*) varēja iegūt par maksu (Napiersky 1876, 151). Kopumā iepriekš minētie principi ir

raksturīgi laikam, kad apdzīvotās vietas bija ieguvušas pilsētas statusu. Taču apdzīvoto vietu veidošanās (formācijas) laiks ir neskaidrs. Piemēram, Rīgā 1225. gadā un, jādūmā, arī vēlāk, līdz 13. gs. beigām, kad tika izveidoti Rīgas pārstrādātie statūti, visi tie, kas apmetās uz dzīvi Rīgā, ieguva pilsoņa tiesības (LEKUB, Abt. 1, Bd. 1, Nr. 75)². Tas nozīmē, ka visi cilvēki, kas dzīvoja un arī vēlāk apmetās Rīgas vietas teritorijā, uzreiz ieguva pilsoņa statusu un tiesības. Mazo apdzīvoto vietu veidošanās notika pārsvarā 14. gadsimtā, kad Livonijas teritorijā bija relatīvs miera stāvoklis. Ņemot vērā iepriekš minēto, pieļaujams, ka pilsoņa jēdziena ietilpība apdzīvotās vietas formācijas stadijā atšķirās no tās, kas pastāvēja tad, kad vieta bija ieguvusi pilsētas tiesības. Otra grupa bija **iedzīvotāji** (*inwaner*), un, ņemot vērā, ka šie jēdzieni tika nodalīti atsevišķi, starp abu grupu pārstāvjiem acīmredzot pastāvēja atšķirības. Iedzīvotājiem parasti nepiederēja nekustamais īpašums, vai arī viņiem nebija līdzekļu, lai iegūtu pilsoņa tiesības, taču viņiem bija gan jāmaksā nodokļi, gan jāievēro visi pilsētas noteikumi (Isenmann 1988, 98). Pie šīs grupas piederēja vasaļi, kalpotāji, amatnieki, kā arī netīro darbu veicēji. Kopumā varētu teikt, ka pie iedzīvotājiem piederēja visi tie, kas regulāri uzturējās pilsētā vai miestā, bet nebija pilsoņi.

Jēdziena “pilsoņi” lietojums miestu kontekstā šķiet visneparastākais. 1497. gadā Vācu ordeņa mestrs Livonijā rakstīja uz Rēveli vēstuli, kurā kā liecinieku uzrādīja Rūjienas pilsoni Markusu Felīnu (*Marckus Vellin [...] borger tho Ruyen*). No citiem 15. un 16. gadsimta dokumentiem zināms, ka Rūjiena šajā laikā bija miests (*hackellwercke*) (LG, Bd. 1, Nr. 599; LG, Bd. 2, Nr. 19). Keilas (vācu val. *Keigel*) miestā (*hakelwerk*), kura atrašanās vieta mūsdienās precīzi nav zināma, un Keilas baznīca ir vienīgais orientieris, pastāvējusi pilsoņu (*borger*) grupa (Johansen 1926, 19, 25, 34, 41, 42), un līdzīgi tas bijis arī Kuresāres (vācu val. *Arensburg*) miestā (*weichbilde, mitbürger*) (EAA, 854–2–220). Kuresārē tiesas spriešanas tiesības pār pilsoņu kopumu (*borger*) bija biskapa ieceltam pārvaldniekam jeb drostam, kurš katru gadu bija tiesīgs no pilsoņiem iekasēt ar īpašumu saistītu nodokli (Pölt-sam-Jūrjo 2015, 129). Pilsoņu kopums minēts arī privilēģijā, ko Kuresāres vietai 1563. gadā piešķīra Magnuss no Oldenburgas (1540–1583) (EAA, 1005–1–1, 3. lp.). Savukārt Lihulas (vācu val. *Leal*) apdzīvotajā vietā Igaunijā 16. gadsimtā ir bijis gan pilsoņu kopienas vecākais (*oldermann*), gan pilsētas fogts (*stadtuagdt*), gan pilsoņi (*burger*) (Kivimäe 1998, 134). Pilsoņu kopums (*borgeren tho Lehall*) minēts arī kādā 1435. gada sarakstē par zvejas aizliegumu starp Lihulas komtururu un Rēveli (LEKUB, Abt. 1, Bd. 8, Nr. 901).

Tikpat ikdienišķos gadījumos minēti arī iedzīvotāji. 1510. gadā arhibīskaps izlēnoja zemes Smiltenes (vācu val. *Smilten*) apgabalā par uzticamo dienestu Raunas (vācu val. *Ronnenburg*) miesta (*wyckbildes*) iedzīvotājam (*inwaner*) Stefanam van der Horstam (*Steffen van der Horst*). Dokumenta analīze liecina, ka lēņa ņēmējs bijis arhibīskapa vasālis un kalpojis tā

dienestā (LG, Bd. 2, Nr. 100). No dokumenta konteksta nav skaidrs, vai tas bijis militārs vai saimniecisks dienests. Ar Stefana lēni, visticamāk, ir saistāma arī Brantu muižas (*Horstenhof*) izveide (tā atrodas starp Smilteni un Raunu). Vēlāk, 1521. gadā, Stefanam tika izlēņotas papildu zemes ar visiem uz tām atrodošajiem kalpiem (*partekern*) (LG, Bd. 2, Nr. 351). Arī šajā dokumentā viņš dēvēts par iedzīvotāju. Vienīgi vēl papildus ir minēta viņa ģimene – sieva Margarēte un dēli Henrihs un Bernts. 1516. gadā Rīgas arhibīskaps izlēņoja pusarklu zemes Salacgrīvas (vācu val. *Saliss*) miesta (*wickbildes*) kāda mirušā iedzīvotāja (*inwaner*) – Josta Šultes (*Jost Schulte*) – atraitei un dēlam (LG, Bd. 2, Nr. 210). No dokumenta konteksta izriet, ka lēnis piešķirts par kādu pakalpojumu veikšanu (*denstes vorpflichtet syn sollen*) Salacgrīvas miestā. Iespējams, miestā Josts bijis amatnieks. Arī Smiltēnē Rīgas arhibīskaps 1523. gadā izlēņoja kroga vietu ar vienu dārzu Smiltēnes miestā (*wihkbilde*) stikliniekam Matiasam Stencelnam (*glassewarter Mathyss Stenzeln*) (Švābe 1941, Nr. 74). Dokumenta saturs liecina, ka Matias ir Smiltēnes miesta iedzīvotājs (*inwohner*). Turklāt Matiasam kā amatniekam par kroga naudu bija pienākums turēt kārtībā logus Smiltēnes pili un viņa mantiniekiem bija jāapņemas strādāt stiklinieka amatā. Ņemot vērā šādu iedalījumu, var secināt, ka miestos dzīvojošie cilvēki tika nošķirti, lai norādītu, kam miestā pieder īpašums un līdz ar to kam ir plašākas iespējas.

Uz urbānām struktūrām raksturīgu kopienas organizāciju norāda ģilžu apvienību eksistence. Viduslaiku pilsētā iedzīvotāju vēlme apvienoties kāda veida kopienās bija visai loģiska un pašsaprotama, taču mazāk zināms ir par apvienošanās kādā kopienā miestos. Piemēram, Keilas miestā pastāvējusi ģilde (*gylde*) (Johansen 1926, 21), kur apvienojās, šķiet, liela daļa miesta pilsoņu, savukārt Cesvaines (vācu val. *Sesswegen*) miestā (*wyckbilde, haketwercke*) dokumentēts kāda mirušā Arnta Fēliksa (*Arnth Felix*) parāds ģildei Cesvainē (*der gilden tho Ceszwegenn*) (LG, Bd. 2, Nr. 31). Nav minēts, kāda veida ģilde tā bijusi. Iespējams, tā bija saistīta ar pilsoņu kopumu, bet tikpat labi tā varēja būt arī kāda garīga rakstura apvienība. Peltsamā (vācu val. *Oberpahlen*) miestā kādā izlēņošanas dokumentā parādās vecais ģildes nams (*dat alte gildenhusz*), kas atradies pie baznīcas sētas un zemes (LG, Bd. 2, Nr. 931). Iespējams, ģilde saistīta ar pilsoniskām struktūrām, bet, ņemot vērā, ka tā atradās pie baznīcas sētas, ģilde varēja būt saistīta ar kādu garīgu kopienu. Kopienu raksturs un loma ir neskaidra un, visticamāk, vienmēr nav saistāma ar iespējamo miesta juridisko ietvaru.

SECINĀJUMI

Dokumentos atspoguļotās situācijas liecina par miestos pastāvošu nekonkrētu juridisko regulējumu. Miestos dzīvojošo cilvēku dzīvi pamatā

noteica zemes kunga iecelts pārvaldnieks. Miestu ikdienas procesus regulēja zemes tiesības, kas attiecās arī uz ciemiem. Pastāvēja arī iespēja, ka atsevišķus gadījumus varēja skatīt, izmantojot Rīgas tiesību principus. Tāpat kā pilsētās, arī miestos dzīvojošie dalījās divās grupās: iedzīvotājos un pilsoņos. Tas nozīmē, ka cilvēkiem, kuriem miestos piederēja īpašums, bija vairāk iespēju nekā tiem, kas miestos ieceļoja vai uzturējās nepastāvīgi. No apskatītajiem rakstītajiem avotiem nav iespējams konstatēt, ar ko nodarbojās pilsoņi, taču iedzīvotāji pildīja noteikta veida dienestu un nodarbojās ar amatniecību. Miestos cilvēki apvienojās kopienās, kur daļai no tām noteikti bija politiski ekonomisks raksturs, bet daļai – reliģisks. Interesanti – tikai viena miesta gadījumā ir zināms, ka tā pārvaldes aparāts lietojis zīmogu. Iespējams, tas drīzāk uzskatāms par izņēmumu konkrētās vietas specifiskā konteksta dēļ. Izpētes gaitā nav apstiprinājies, ka Livonijas miestiem pastāvētu kāda veida strukturēts juridiskais ietvars.

Skatot rakstītos vēstures avotus, var uzkrītoši pamanīt, ka nav konsekvences apdzīvoto vietu apzīmējumu lietojumā. Tiek izmantoti vairāki un pēc būtības dažādi vārdi, apzīmējot līdzīga lieluma miestus, turklāt nereti sastopams paradokss: vienai vietai lietoti vairāki dažādi apzīmējumi. Šī jautājuma pētniecība vērtējama kā prioritāra, jo tas ir par mazpilsētu un miestu konceptuālām atšķirībām un saturisko ietvaru. Tā izpēte varētu viest skaidrību par jebkura lieluma apdzīvotās vietas statusu un ļaut, iespējams, tās tipoloģizēt, un tas būtu solis uz priekšu Livonijas urbānās vides izpētē.

SAĪSINĀJUMI

EAA – Igaunijas vēstures arhīvs

HR – Die Rezesse und andere Akten der Hansetage und Hanserecesse

KG – Kurländische Güterurkunden

LEKUB – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch

LG – Livländische Güterurkunden

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

AVOTI

Datenbank Kurländische Güterurkunden. Schadewaldt, D. (Bearb.) Pieejams: <https://www.herder-institut.de/digitale-angebote/kurlaendische-gueterurkunden/> (skatīts 27.02.2020.).

Franča Sališa (*Franz Salisch*) pārdošanas vēstule par Francim Meibušam (*Franz Meibusch*) pārdoto māju Kuresārē ar piederošajiem trīs laukiem [vācu val.], 17.02.1570. Eesti Ajalooarhiiv [Igaunijas vēstures arhīvs] (turpmāk – EAA), 854–2–220.

Hanserecesse von 1431–1476, Abt. 2., Bd. 4 (1883). Ropp, G. (Bearb.). Leipzig: Verlag von Dunker & Humbolt.

- Johansen, P. (Hrsg.), 1926. Das Rechnungsbuch der Kegelschen Kirchenvormünder 1472–1553. Tallinn: Verlag F. Wassermann.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten, Abt. 1., Bd. 1. (1853). Bunge, F., G. (Hg.). Reval: In Commission bei Kluge und Ströhm.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Abt. 1, Bd. 8 (1884). Hildebrand, H. (Hg.). Riga; Moskau: Verlag von J. Deubner.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Abt. 1, Bd. 10 (1896). Schwartz, Ph. (Hg.). Riga; Moskau: Verlag von J. Deubner.
- Livländische Güterurkunden 1207–1500, Bd. 1 (1908). Bruiningk, H. & Busch, N. (Hg.). Riga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewcky.
- Livländische Güterurkunden 1500–1545, Bd. 2. (1923). Bruiningk, H. (Hg.). Riga: Kommissionsverlag von A. Gulbis.
- Magnusa no Oldenburgas privilēģija Kuresāres apdzīvotajai vietai [vācu val.], 08.05.1563. EAA, 1005–1–1, 3. lp.
- Švābe, A. (sast.), 1941. Latvijas vēstures avoti, 7. sēj.: Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens.

LITERATŪRA

- Arbusow, L., 1924–1926. Die altlivländischen Bauerrecht. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, Bd. 23. Riga: Nicolai Kymmels Buchhandlung.
- Bruns, F. & Weczerka, H., 1962. *Hansische Handelsstraßen*. Atlas. Köln: Böhlau Verlag Köln Graz.
- Isenmann, E., 1988. *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Stadregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer.
- Johansen, P., 1925. Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter: ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte. *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*, Bd. 23. Dorpat: Druck von C. Mattiesen.
- Kivimäe, J., 1998. Iuravit iuxta forman prescriptam. Zur Rechtslage der Kleinstädte des Bistums Ösel-Wiek am Ausgang des Mittelalters. Küng, E., Tamman, H. (Hrsg.). *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag: Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*. Tartu: Verlag Eesti Ajalooarhiiv, 119–135.
- Napiersky, J., G., L. (Hrsg.), 1876. *Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673*. Riga: Verlag von J. Deubner.
- Pölsam-Jürjo, I., 2015. Grundzüge des livländischen Städtewesens im Mittelalter. Hein-Kircher, H., Misāns, I. (Hrsg.). *Stadtgeschichte des Baltikums oder baltische Stadtgeschichte? Annäherungen an ein neues Forschungsfeld zur baltischen Geschichte*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 117–136.
- Švābe, A., 1926. *Pagasta vēsture*, 1. d. Rīga: J. Rozes apgādībā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ “Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch”, “Livländische Güterurkund”, “Kurländische Güterurkunden”, “Die Rezesse und andere Akten der Hansetage und Hanserecesse”, “Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551”.
- ² *Omnibus autem volentibus intrare civitatem ad habitandum liceat cives fieri praedictae libertatis*. Tulkojums latviešu valodā: Visi, kas vēlēties likumīgi apmesties pilsētā uz dzīvi, iegūs likumīgas iepriekš minētās pilsoņu brīvības.

WRITTEN EVIDENCE OF THE LEGAL STATUS AND INHABITANTS OF LIVONIAN SETTLEMENTS (THE 14TH TO THE MID-16TH CENTURY)

EDGARS PLĒTIENS

MA in History, doctoral degree candidate,
director of Rauna Secondary School,
curator of the programme "Iespējamā misija"
E-mail: edgars.pletiens@gmail.com

ABSTRACT

The article analyses the circumstances that might be indicative of the legal framework of small settlements in Livonia. Historical sources reveal that in the context of the settlements, the citizens, the inhabitants, the guilds and their buildings, as well as the legal frameworks are mentioned, raising the question of whether there have been any forms of government in the Livonian settlements. By analysing the available information, it was found that everyday life in settlements was probably determined by the law of the land, and, additionally, the principles of Riga law could have been used in the decision making. As in towns, the population of settlements was divided into citizens and residents, meaning that the citizenship status was based on the property owned by the person. Another similarity to the town was that the townspeople were united in community guilds. The complete information as to the content of the guilds is lacking, however, it is known that some of them were religious, while others – of a politically economic character. Taking into consideration the denotations used in documents regarding settlements, it can be assumed that the distinctions between settlements and towns could, in some cases, exist on purely formal criteria.

Keywords: Livonia, town, small town, settlement, citizens, town law, legal framework.

SUMMARY

Densely populated areas can be divided into two groups: towns with rights and other settlements without a specific legal framework. The criteria for a medieval city as a settlement remain a controversial issue among researchers. Alongside this circumstance, the terminology used in the written historical sources pertaining to towns, small towns, and smaller settlements is a source of persistent confusion. The latter researchers use

different terms in Latvian, therefore, without addressing this conceptual issue, the article will employ the term 'settlement'.

A look at the documents reveals that there were 45 settlements in medieval Livonia. Most appear to have been formed in the 14th century, but due to the lack of information it is impossible to reconstruct their formation and development. Some settlements were formed later, after the end of the medieval Livonia, so they are not included in the total number. In 13 of these, various references to the legal framework have been found.

Situations reported in written historical sources indicate that settlements may have had some form of autonomy, although their lives were most likely determined by an administrator appointed by the landlord. Settlement's everyday life was governed by the law of land, which also applied to the villages. However, there was a possibility that the principles of Riga law were used in some cases. As in towns, people living in settlements were relatively divided into two groups: residents and citizens. This meant that people who owned property in settlements had greater benefits than late settlers or those who stayed there temporarily. From the documents examined it is not possible to determine the occupation of citizens, but they supplied services and crafts. The people in settlements, just like in towns, were united in communities, whose content remained unknown, but some of them were certainly of a politically economic nature, whereas others were based on religious principles. In case of one settlement, it was known that its administration apparatus has used a seal. This may be considered rather an exception because of the specific context of the site. All in all, when looking at documents, it is striking that no consistency can be found in their written form. Several different terms are used to denote settlements of similar size; moreover, there is often a paradox, when several different terms are used for one place. This question is worth exploring in order to conceptually distinguish between the types of settlements and to answer with sufficient clarity the question of the status of a particular place in the Middle Ages.

PAŠVALDĪBU VĒLĒŠANU PROCESS LATVIJAS REPUBLIKĀ: VALMIERAS APRIŅĶA DUNTES PAGASTA PIEMĒRS (1922–1931)

ELĪNA RASNACE

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante,

Baldones muzeja vadītāja

E-pasts: elina.rasnace@gmail.com

ANOTĀCIJA

Pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas valstī tika ieviesta parlamentāri demokrātiska iekārta, tai atbilstoša likumdošana un vēlēšanu sistēma. Valsts administratīvi tika iedalīta apriņķos, pagastos un pilsētās, kuru pārvaldi ievēlēja demokrātiskās vēlēšanās. Pēc Kārļa Ulmaņa īstenotā valsts apvērsuma 1934. gadā vēlēšanas tika atceltas un pašvaldību funkcijas – ierobežotas. Rakstā sniegts ieskats vēlēšanu kārtībā, kāda tobrīd pastāvēja Latvijas Republikā, par piemēru minot Valmieras apriņķa Duntē pagastā notikušās vēlēšanas. Pētījumā secināts, ka pagastu pašvaldību vēlēšanu laikā korekti tika ievērota valstī noteiktā kārtība, tajās piedalījās pārliecinošs iedzīvotāju vairākums, apliecinot sabiedrības atbalstu pastāvošajai valsts iekārtai.

Atslēgas vārdi: pagasti, pašvaldības, vēlēšanas, Dunte, Valmieras apriņķis.

Ievads

Pēc Latvijas Republikas proklamēšanas un Neatkarības kara beigām darbību varēja uzsākt arī vietējo pagastu padomes jeb pašvaldības. Valsts administratīvi teritoriālais iedalījums ar nelielām izmaiņām saglabājās tāds, kāds tas pastāvēja Latvijas teritorijā Krievijas impērijas laikā. Lielākās administratīvās vienības bija apriņķi, kas savukārt iedalījās pagastos un pilsētās, lielākoties saglabājot to agrākos nosaukumus. Līdz ar jaunās valsts pārvaldes likumdošanas un demokrātiskas valsts iekārtas ieviešanu tika gādāts

arī par tādu pašu principu darbību vietējās pašvaldībās, sākot ar tiesisku un demokrātisku pašvaldību vēlēšanu procesu.

Pētījuma mērķis ir raksturot pagasta pašvaldību vēlēšanu procesu Latvijas Republikā, izmantojot Valmieras apriņķa Dunties pagasta piemēru. Vēlēšanu process ir plašs un komplikēts temats, tādēļ šajā pētījumā ar to tiek saprasta vispārēja pašvaldību vēlēšanu norise, aplūkojot tās reglamentējošo likumdošanu, sniedzot informāciju par to, kad notika vēlēšanas, kā arī minot piemērus no Dunties pagastā notikušajām pagasta pašvaldības vēlēšanām.

Dunties pagasts kā viens no Valmieras apriņķa pagastiem izvēlēts, lai pielāgotu pētījumu konferences tematikai. Tajā notiekošais vēlēšanu process aplūkots autores topošajā promocijas darbā.

Valmieras apriņķis izvietots Ziemeļvidzemē, tā centrs bija Valmiera. Valmieras apriņķis robežojās ar Valkas, Cēsu un Rīgas apriņķi. Apskatāmajā laika posmā apriņķi skāra vairākas administratīvas reformas, pagastu skaitam apriņķi samazinoties no 53 līdz 50. Dunties pagasts atradās Valmieras apriņķa dienvidrietumu daļā un robežojās ar Rīgas apriņķi. Līdz 1919. gadam pagastu veidoja divas apdzīvotās vietas un to apkārtnes teritorijas un tā nosaukums bija Dunties–Stienes pagasts (citviet arī Stienes–Dunties pagasts). Tā kā gan Stienei, gan Dunties bija sava kārtība pagasta lietu risināšanā un abus pagastus šķīra liels purvājs, kā arī iedzīvotāji vēlējās pagastus nošķirt, 1919. gada 26. septembrī ar iekšlietu ministra rīkojumu abi pagasti atdalīti (LNA-LVVA, 4913–1–1, 263. lp.). Teritorijas un iedzīvotāju skaita ziņā Dunties pagasts bija visai tipisks neliela Latvijas lauku pagasta piemērs.

Pašvaldību jeb lauku pagastu vēlēšanas ir nozīmīgs un maz pētīts Latvijas vēstures temats, kam pārsvarā veltīti vispārīgi pētījumi, dažādi apkopojumi, atsevišķu pagastu vēstures. Svarīgs avots par pašvaldību darba organizāciju un vēlēšanu norisi ir Pētera Mucinieka grāmata “Latvijas pašvaldību iekārta” (Mucinieks 1938) – tajā gan raksturota Latvijas pašvaldību iekārtas vēsture, gan minēti visi likumi, kas noteica pilsētu un pagastu pašvaldību darbību. Turklāt grāmata izdota 1938. gadā un tajā norādītas arī izmaiņas pašvaldību darbībā pēc 1934. gadā īstenotā valsts apvērsuma, tādēļ tā uzskatāma par nozīmīgu vēstures avotu. Vispārīga informācija pieejama izdevumos “20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918” (Bērziņš 2000, 59–96), kā arī “20. gadsimta Latvijas vēsture, II: Neatkarīgā valsts” (Bērziņš 2003, 233–262). Pagastu, pilsētu un Krievijas impērijas Valsts domes vēlēšanu organizācijas procesam un sabiedrības līdzdarībai tajā savās publikācijās pievērsies vēsturnieks Jānis Bērziņš (Bērziņš 2014, 120). Mūsdienu vēsturnieki, piemēram, Inna Gile, pašvaldību vēlēšanu tēmu skata pastarpināti, citu Latvijas vēstures aspektu kontekstā, piemēram, Rīgas pilsētas

domes vēlēšanas 1905. gada revolūcijas kontekstā (Gīle 2017, 45–69). Jo-projām trūkst kvalitatīvu pētījumu, kuros daudzpusīgi tiktu pētīta Latvijas pagastu vēsture.

Pašvaldību vēlēšanu izpēte palīdz raksturot norises Latvijas Republikā kopumā, atspoguļojot gan pārvaldes principu īstenošanu, gan politisko situāciju, gan vēlēšanu aktivitāti. Izpētes process atsedz virkni problēmu apskatāmajā laika posmā, piemēram, nepilnības vēlēšanu likumdošanā, pagastu pārvaldes efektivitātē un citās. Būtiska problēma ir arī nepilnīgais avotu klāsts, jo pašvaldību vēlēšanas notika vienā gadā ar Saeimas vēlēšanām. Mazajos pagastos priekšvēlēšanu aktivitāte bija zemāka, jo politiskās partijas lielāku uzmanību veltīja Saeimas vēlēšanām. Arī pieejamo materiālu par pagastu pašvaldību vēlēšanām, salīdzinot ar Saeimas vēlēšanām, ir krietni mazāk, daudzu pašvaldību arhīvi nav saglabājušies vispār, vai arī informācija ir izkaisīta.

Latvijas Republikā ir atjaunota parlamentāri demokrātiskā valsts iekārta, un ik pēc četriem gadiem valstī notiek pašvaldību vēlēšanas, tādēļ temats ir aktuāls arī mūsdienās. Arī šī brīža administratīvi teritoriālā reforma aktualizē šo tematu, jo tās kontekstā ir svarīgi iedziļināties problēmās, kas saistītas ar pagastu pārvaldi un pagastu pašvaldību vēlēšanām.

Pētījuma hronoloģiskās robežas ir no 1922. gada, kad Latvijas Republikā notika pirmās pagastu pašvaldību vēlēšanas, līdz 1931. gadam, kad notika pēdējās pašvaldību vēlēšanas pirms Kārļa Ulmaņa īstenotā valsts apvērsuma, kuram sekoja būtiskas izmaiņas valsts pārvaldē un pēc kura tika pieņemts likums par pagastu pašvaldību darbības ierobežošanu.

Darba pamatā ir vēstures avoti – arhīvu materiāli un periodiskie izdevumi. Pētījumam izmantoti Satversmes sapulces materiāli, Dunties pagasta valdes, kā arī Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departamenta fonda lietas. Atzīstams, ka daudz noderīgas informācijas atrodams arī citu iestāžu arhīva fondos un tēmas izpēti nepieciešams turpināt.

Darba struktūru veido ievads, pamatnodaļa un secinājumi. Pamatnodaļā tiek raksturots pagastu pašvaldību vēlēšanu process, sniedzot ieskatu likumdošanā un apskatot vēlēšanu norisi, minot piemērus no Dunties pagasta pašvaldību vēlēšanām. Darba noslēgumā minēti galvenie secinājumi un sniegts ieskats tālākajās pētniecības iespējās.

PAGASTU PAŠVALDĪBU VĒLĒŠANU ORGANIZĀCIJA

Pēc Latvijas Republikas proklamēšanas pagastu pašvaldību darbību regulēja Latvijas Tautas padomes 1918. gada 4. decembrī pieņemtais “Latvijas pagastu satversmes pagaidu likums” (Mucinieks 1938, 129). Tajā tika noteikts, ka pagasta locekļi bija visi, kam šajā pagastā bija dzīvesvieta,

piederēja zeme vai kāds cits nekustamais īpašums, tomēr vēlēšanu tiesības bija tiem iedzīvotājiem, kas attiecīgās pašvaldības teritorijā nodzīvojuši vismaz 2 mēnešus (1918. Pašvaldības likums Latvijā). Pagasta pašvaldības pārvaldi veidoja (a) pagasta sapulce, kas sastāvēja no abu dzimumu pagasta locekļiem, kas sasnieguši 20 gadu vecumu; (b) pagasta padome, kuru ievēl pagasta sapulce; (c) pagasta izpildu komiteja un (d) revīzijas komisija. Pagasta sapulce bija augstākais pagasta pašvaldības orgāns, un, kā norāda Pēteris Mucinieks, tai bija augsts kvorums: 1/3 no visiem balsstiesīgajiem pagasta iedzīvotājiem (Mucinieks 1938, 132). Bet, ja vēlēšanās pirmajā reizē nesapulcējās vajadzīgais vēlētāju skaits, otrreizējā vēlēšanu sapulce bija lemtspējīga neatkarīgi no balsotāju skaita. Pagasta funkcijas tika atstātas spēkā tādas, kādas tās bijušas noteiktas Krievijas impērijas likumos.

Pirmās pagastu vēlēšanas Latvijā notika jau 1919. gadā Latvijas Neatkarības kara laikā. Dunes–Stienes pagasta vēlēšanas Dunes pagasta namā notika jau 1919. gada 10. jūlijā, kad pagasta valde saņēma rīkojumu no Limbažu pilsētas un iecirkņa komandanta saskaņā ar Latvijas pagastu satversmes pagaidu likumu sarīkot 17. jūlijā Dunes pagastā pašvaldības iestāžu vēlēšanas (LNA-LVVA, 4913–1–1, 58. lp.). Tika norādīts, ka vēlēšanu laikā vēlēšanu iecirknī nedrīkst ielaist nevienu, “kas lielinieku laikā ieņēmis kādus atbildīgus amatus” (LNA-LVVA, 4913–1–1, 59. lp.). Diemžēl kandidātu saraksti un pirmo vēlēšanu iznākumi Dunes pagasta valdes fondā nav saglabājušies.

1920. gada 1. maijā sasauktā Satversmes sapulce izstrādāja valsts pamatlikumu jeb Satversmi – būtiskākos valsts darbību regulējošos likumus, tajā skaitā ar pašvaldībām un pašvaldību vēlēšanām saistīto likumdošanu. 1922. gada 21. jūnijā Satversmes sapulce pieņēma “Likumu par pagastu pašvaldību”, un tajā skaidri tika definēts gan pagasta jēdziens, gan tā funkcijas un sastāvs¹. Jaunajā likumā, atceļot pagasta sapulci kā svarīgāko pašvaldības lēmēj institūciju, tika noteikts, ka pagasta vēlētāji ievēl pagasta padomi, kas attiecīgi no sava vidus izrauga pagasta priekšsēdētāju, pagasta valdi un revīzijas komisiju. Pagasta padomei bija lēmējvaras, bet pagasta valdei – izpildvaras funkcijas. Pašvaldības budžetu veidoja pagastā ievāktie nodokļi. Tas tika saskaņots ar pagastam saistošā apriņķa valdi. Pagastu pašvaldības pildīja vietējai sabiedrībai svarīgas funkcijas, tāpēc ļoti būtiski bija pagasta padomē ievēlēt atbildīgus, izglītotus pagasta iedzīvotāju interešu pārstāvjus.

Kārtību, kādā tika ievēlēta pagasta padome, noteica Satversmes sapulces 1922. gadā pieņemtais “Likums par pagastu padomes vēlēšanām”². Vēlēšanas bija nolemts rīkot novembrī divas dienas pēc kārtas – sestdienā un svētdienā, un pagasta valdei vēlēšanu diena bija jāizsludina mēnesi iepriekš. 1930. gadā pagastu pašvaldību vēlēšanas tika pārceltas uz februāra trešo sestdienu un svētdienu ar pienākumu pagasta valdei vēlēšanu dienu

izsludināt sešas nedēļas pirms noteiktās vēlēšanu dienas (Laimiņš 1930, 1). Jāņem vērā, ka atsevišķi pagasti dažādu iemeslu dēļ (piemēram, netika iesniegts neviens kandidātu saraksts vai bija kādas citas problēmas, kuru dēļ vēlēšanas nevarēja notikt), saskaņojot ar atbildīgajām institūcijām, vēlēšanas rikoja atšķirīgā laikā no pārējā valstī noteiktā datuma.

Pamatojoties uz likumu, kandidātu saraksts ar kandidātu rakstisku piekrišanu pagasta valdē bija jāiesniedz ne vēlāk kā 21 dienu pirms vēlēšanām. Kandidātu skaits nedrīkstēja pārsniegt pagastā ievēlamo padomes locekļu skaitu, bet uz tā bija jābūt ne mazāk kā 20 vēlētāju parakstiem.

Katram vēlētājam pagasta valdē tika izgatavota individuāla vēlētāja kartīte, kurā bija atzīmēts vēlētāja vārds, uzvārds, vecums, dzīvesvieta, vēlēšanu vieta un laiks. Vēlēšanu kārtība tika stingri noteikta pagasta vēlēšanu likuma 20. pantā³.

Likumā tika arī paredzēta iespēja grozīt vēlētāju sarakstus – vēlētājam, izvēloties saviem politiskajiem uzskatiem visvairāk atbilstošo sarakstu, bija iespēja ne tikai atzīmēt vai svītrot konkrētā saraksta kandidātus, bet arī pieļaujamā skaita ietvaros svītrot esošos kandidātus un to vietā ierakstīt kandidātu vārdus no cita saraksta. Turklāt šī iespēja, izstrādājot likumus, tika iekļauta gan Saeimas, gan pagastu pašvaldību vēlēšanās. Tas tika plaši apspriests un arī kritizēts 1921. gada periodiskajos izdevumos. Piemēram, 1921. gada “Valdības Vēstnesī”, atskatoties uz 15. novembrī notikušo Satversmes sapulces sēdi, kurā tika pārspriests likums par Saeimas vēlēšanām, teikts, ka Marģera Skujenieka priekšlikums par “grozāmiem sarakstiem” tika noraidīts (1921. Latvijas Satversmes Sapulce). Tajā pašā laikā populārajā humoristiskajā izdevumā “Svari” (1921) tika publicēta karikatūra “Negrozāms vēlētājs”. Tajā attēloti divi noskranduši vīrieši pagastu pašvaldību vēlēšanās, tādējādi visai neglaimojošā veidā raksturojot lauku pagastu iedzīvotājus un viņu negrozāmos politiskos uzskatus (Krauze 1921, 12). Neraugoties uz kritiku, ar katrām vēlēšanām to sarakstu skaits, kuros tika veiktas izmaiņas, pieauga: 1922. gada vēlēšanās izmaiņas tika veiktas 19% vēlēšanu zīmju, 1925. gada vēlēšanās – 26%, 1928. gada vēlēšanās – 32%, bet 1931. gadā – jau 35% (Lazersons 1933, 88). Kaut arī ievērojams skaits vēlētāju izmantoja iespēju izmainīt sarakstus, šī sistēma joprojām tika pretrunīgi vērtēta un vairs netika atjaunota mūsdienās. Nekādas citas atzīmes uz vēlēšanu zīmes nebija ļauts izdarīt, pretējā gadījumā tā tika atzīta par nederīgu.

Vēlēšanu diena bija 12 stundas gara – no plkst. 8 līdz plkst. 20, pēc tās vēlēšanu kaste pagasta vēlēšanu komisijas pārraudzībā tika rūpīgi aizzīmogota un nodota policijas uzraudzībā, lai turpinātu vēlēšanas nākamajā dienā. Par kārtību vēlēšanu laikā bija atbildīgs vēlēšanu komisijas priekšsēdētājs, kas uzraudzīja, lai vēlēšanas netiktu traucētas un nenotiktu aģitācija par kādu no kandidātu sarakstiem. Pēc balsu saskaitīšanas vēlēšanu komisija sastādīja protokolu ar vēlēšanu iznākumiem. Padomēs tika

ievēlēti tie kandidāti, kuri saņēma visvairāk balsu. 10 dienu laikā pēc vēlēšanu rezultātu noskaidrošanas līdzšinējam pagasta valdes priekšsēdētājam bija jāuzaicina jaunie pagasta padomes locekļi uz pirmo sēdi (LNA-LVVA, 5486–1–439, 73.–74. lp.).

Vēlēšanu rezultātus bija iespējams pārsūdzēt, un, ja attiecīgā apriņķa mirtiesnesis lēma, ka vēlēšanās fiksēti pārkāpumi, bija jāorganizē jaunas vēlēšanas. Dunties pagastā šādu gadījumu nebija, tomēr citos pagastos, piemēram, 1922. gadā Baldones pagastā, pēc tam, kad tika konstatētas vēlēšanu komisijas pieļautās kļūdas balsu skaitīšanā, vēlēšanu rezultāti tika atcelti un vēlēšanas tika izsludinātas atkārtoti.

Līdz 1931. gadam pagastu pašvaldību vēlēšanas notika ik pēc 3 gadiem – 1922. gada 29. un 30. aprīlī, 1924. gada 22. un 23. novembrī (lai ieviestu sākotnējo lēmumu vēlēšanas organizēt novembrī), 1928. gada 25. un 26. februārī, kā arī 1931. gada 28. februārī un 1. martā. Īpaši nozīmīgas bija 1928. gada vēlēšanas, jo tās bija pirmās pagastu vēlēšanas, kurās tika ievēlēta arī apriņķa valde. Šādu vēlēšanu organizācija prasīja īpaši apjomīgu un rūpīgu sagatavošanās darbu (1927. Instrukcija pagastu valdēm, padomēm un vēlēšanu komisijām par pašvaldību vēlēšanu izvešanu 1928. gadā). 1931. gada 23. janvārī Saeima pieņēma grozījumus “Likumā par pagasta padomes vēlēšanām” – par vienu gadu tika pagarināts pagastu padomes darbības termiņš un pagasta padome un revīzijas komisija tika ievēlēta uz četriem gadiem (Kviesis 1931, 43).

PAGASTU PAŠVALDĪBU VĒLĒŠANU NORISE

Pirmās vispārējās pagastu pašvaldību vēlēšanas 1922. gadā pulcēja lielu skaitu vēlētāju un tika plaši atspoguļotas presē. Kad bija pieejami oficiāli rezultāti, presē tika ziņots, ka Valmieras apriņķī kopā vēlēšanās piedalījušies 77% vēlētāju (1922. Pagastu vēlēšanu iznākumi. Amerikas Atbalss, 2). Laikraksts “Latvis” ziņoja, ka Dunties pagastā no 659 vēlētājiem piedalījās 541 vēlētājs (tie ir 82% no balsstiesīgajiem iedzīvotājiem – augsts rādītājs). Kopējam iedzīvotāju skaitam pārsniedzot tūkstoti, pagasta padomē bija ievēlējami 15 kandidāti. Vēlēšanās piedalījās divi saraksti – Arāju-ražotāju saraksts, kurš ieguva 7 padomes locekļu vietas, un Jaunsaimnieku, amatnieku, bezzemnieku saraksts, kurš ieguva astoņas vietas (1922. Pagastu padomju vēlēšanas, Latvis, 6). Pieejamā informācija par vēlēšanu norisi ļauj spriest, ka vēlēšanas notikušas korekti, kā arī augstais vēlētāju skaits norāda uz iedzīvotāju atbalstu valsts iekārtai un vēlmi līdzdarboties valstī notiekošajos politiskajos procesos.

Nākamās pagastu padomes vēlēšanas Latvijas Republikā notika, kā plānots – 1924. gada novembrī, un pirmās ziņas par jaunievēlētajiem pagastu

padomju locekļiem bija, ka to vidū ir vairāk labu izglītību ieguvušu cilvēku nekā iepriekšējās vēlēšanās (1924. Pagastu padomju vēlēšanu rezultāti). Tomēr Dunes pagastā vēlēšanas 1924. gada novembrī nenotika – neskaidru iemeslu dēļ tās tika pārceltas uz 1925. gada 7. un 8. februāri. Kā liecina 1925. gada tautas skaitīšanas apkopojumā iekļautie rezultāti, Dunes pagastā 1925. gadā bija 1015 iedzīvotāju, bet kopā balsstiesīgi bija 630 iedzīvotāji (Skujenieks 1925, 28). Vēlēšanās uz 15 padomes locekļu vietām tika iesniegti 4 saraksti, vēlēšanās kopā sniegtas 489 balsis – tātad vēlēšanās piedalījās nepilni 78% vēlētāju (LNA-LVVA, 4913-1-61, 6. lp.). Tika iesniegti 3 kandidātu saraksti (nosaukumi izmantotajos arhīva dokumentos netika fiksēti). 1. vieta vēlēšanās ar 341 balsi, līdz ar to stabils vairākums padomē bija 1. sarakstam, kuram ar 134 balsīm sekoja 2. saraksts, ar 36 – 3. saraksts un ar 51 balsi – 4. saraksts (LNA-LVVA, 4913-1-61, 8.-12. lp.). Vēlēšanas notikušas mierīgi, rezultāti saskaitīti pareizi, un aprīņa valde apstiprināja rezultātus (LNA-LVVA, 4913-1-61, 14. lp.).

Arī 1928. gada vēlēšanas, kā tika atzīmēts protokolā, Dunes pagastā aizritēja bez starpgadījumiem. Šī gada vēlēšanas arī ir pirmās, par kurām arhīvu materiālos saglabājusies plašāka informācija. Vēlēšanās kopā nodotas 409 balsis – 25. februārī nodotas 138 balsis, 26. februārī – 271 balsis (LNA-LVVA, 4913-1-62, 58.-59. lp.). Uz 15 padomes locekļu vietām kandidēja 3 saraksti, no kuriem 1. saraksts (Bezpartejisko kandidātu saraksts) ieguva 215 balsis un 8 vietas padomē, 2. saraksts (Progresīvo pilsoņu, strādnieku, amatnieku un jaunsaimnieku saraksts) – 111 balsis un 4 vietas pagasta padomē, 3. saraksts (Zemturu kandidātu saraksts) – 81 balsi un 3 vietas padomē (LNA-LVVA, 4913-1-62, 11. lp.). Dokumentos iespējams apkopot ievēlētās padomes locekļu vārdus: no 1. saraksta: Jānis Nicmanis, Augusts Nicmanis, Jēkabs Lilientāls, Mārtiņš Anckalniņš, Pēteris Briedis, Alberts Krustiņš, Andrejs Taube, Ernasts Bušmanis; no 2. saraksta: Jānis Rikards, Jānis Ābele, Kārlis Brūvels, Eduards Gēgers; no 3. saraksta: Kārlis Vikmans, Augusts Vikmans, Jānis Branka (LNA-LVVA, 4913-1-62, 61. lp.).

1931. gadā Dunes pagastā dzīvoja 924 iedzīvotāji, un līdz ar iedzīvotāju skaita samazināšanos ievēlējami bija tikai 12 padomes locekļi, savukārt balsstiesīgo iedzīvotāju skaits bija 595 (LNA-LVVA, 3723-1-1107, 1.-2. lp.). Vēlēšanās nodotas 363 balsis – tātad piedalījās 61% vēlētāju (LNA-LVVA, 4913-1-68, 41. lp.).

Vēlēšanās piedalījās 3 kandidātu saraksti: 1. Bezpartejisko kandidātu saraksts, 2. Bez nosaukuma, 3. Apvienotais Zemturu un Amatnieku kandidātu saraksts. Rezultāti liecināja, ka 1. saraksts ieguvis vairākumu jeb 190 balsis (7 vietas padomē), 2. saraksts – 93 balsis (3 vietas padomē), 3. saraksts – 80 balsis (2 vietas padomē) (LNA-LVVA, 4913-1-68, 41. lp.).

Padomē tika ievēlēti: 1) Augusts Vikmanis, Jānis Nicmanis, Jānis Rikards, Augusts Nicmanis, Jānis Bērziņš, Jēkabs Lilientāls, Mārtiņš Anckalniņš;

2) Jānis Ābele, Oskars Bakmanis, Jānis Briedis; 3) Bernhards Uzkalns, Pēteris Liepiņš.

Vēlēšanu rezultātos redzams, ka 7 kandidāti jeb vairāk nekā puse tika ievēlēti atkārtoti, turklāt pagasta valdes locekļi saglabāja savus amatus. Pēc vēlēšanu sarakstiem redzams, ka daži no ievēlētajiem padomes locekļiem nomainīja sarakstu, no kura kandidēja.

Tāpat kā citu pagastu valžu un pagastu padomju fondos, arī Dunties pagasta padomes fonda dokumentos LNA-LVVA ne visu vēlēšanu dokumentos ir saglabājušies vai norādīti kandidātu sarakstu nosaukumi (līdz ar to arī pierība politiskajām partijām) un padomes locekļu vārdi. Tomēr pēc pieejamajiem materiāliem var secināt, ka vairāki padomes locekļi kandidēja vairākās vēlēšanās un tika ievēlēti vairākos sasaukumos. Tas liecina ne tikai par padomes locekļu personīgajiem mērķiem, kas mudināja kandidēt atkārtoti, bet arī par vēlētājiem, kuri savas balsis atdeva par sev pazīstamajiem cilvēkiem, kas jau bija pierādījuši sevi kā veiksmīgi pagasta iedzīvotāju pārstāvji.

SECINĀJUMI

Pagastu pašvaldības Latvijas Republikā īstenoja visai plašas un nozīmīgas funkcijas, piemēram, nodokļu ievākšanu, pagasta infrastruktūras uzturēšanu, dažāda veida atbalsta sniegšanu pagasta iedzīvotājiem, un citas. Līdz ar to arī pagastu pašpārvaldi, tāpat kā Latvijas Republikas parlamentu jeb Saeimu, ievēlēja vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, proporcionālās un aizklātās vēlēšanās. Tā kā vēlēšanas bija process, kura sagatavošanai bija nepieciešams apjomīgs darbs, Satversmes sapulcē tika izstrādāts "Likums par pagastu padomes vēlēšanām", kurā tika izstrādāta rūpīga vēlēšanu kārtība, turklāt pirms katrām vēlēšanām tika publiskota valdības izstrādāta instrukcija vēlēšanu norisei. Ja vēlēšanās tika konstatēti pārkāpumi, rezultāti varēja tikt atcelti un bija nepieciešams sarīkot atkārtotas vēlēšanas.

Par Dunties pagastu var secināt, ka, organizējot pagasta padomes vēlēšanas, spēkā esošās padomes locekļi korekti ievēroja valdības sniegtās instrukcijas vēlēšanu norisei. Vēstures arhīvā ir saglabāti dokumenti, tajā skaitā vēlēšanu komisiju protokoli, apriņķa valdes ziņojumi un citi, kas apliecina, ka vēlēšanas galvenokārt noritējušas bez problēmām, organizētas kārtīgi un arī balsu skaitīšana notikusi bez Valmieras apriņķa valdes iebildumiem. Tas arī bija raksturīgi Latvijas pagastu pašvaldībām kopumā, jo kļūdaina balsu skaitīšana vai pārkāpumi vēlēšanu norisē nozīmētu gan atkārtotas vēlēšanas, gan papildu izdevumus pagasta budžetā, gan arī to, ka pagastu iedzīvotāji zaudētu laiku, kuru viņi labprātāk izmantotu lauku darbiem.

Lai gan iedzīvotāju politiskajai aktivitātei pagastā bija tendence samazināties, tomēr tā vērtējama kā visai augsta, jo pārliecinoši lielākā vēlētāju

daļa (virs 60%) vēlēšanās piedalījās. Vēlēšanu rezultāti uzrādīja, ka saraksti, kas vēlēšanās guva lielāko balsu skaitu, bija mainīgi, tomēr ievērojama daļa pagasta padomes locekļu tika ievēlēti atkārtoti, un tas liecina par iedzīvotāju uzticību pagasta padomes pārstāvjiem. Savukārt stabilais vēlēšanu apmeklējums norādīja uz iedzīvotāju atbalstu demokrātiskajai valsts iekārta.

Pagastu pašvaldību vēlēšanu izpēti ir nepieciešams turpināt, un šo tēmu ir iespējams izvērst, t. i., tai pievērsties, pētot pagastus noteiktā aprīņķī vai pētot kultūrvēsturiskos novadus. Mūsdienu administratīvi teritoriālās reformas ietvaros ir iespējams pētīt vēlēšanas viena novada pagastos un izdarīt secinājumus par kopīgo un atšķirīgo. Tāpat ir iespējams vēlēšanas pētīt tematiski, pievērstoties, piemēram, vēlēšanu aktivitātei dažādos pagastos, politiskajām partijām, priekšvēlēšanu cīņām, vēlēšanu sociālā portreta raksturojumam un citiem aktuāliem tematiem.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

NEPUBLICĒTIE AVOTI

- Duntes pagasta valdes ienākoši raksti. 1919. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk LNA-LVVA), 4913–1–1.
- Duntes pagasta valdes rakstu sējums par amatu personu vēlēšanām, viņu saraksti. 1925. LNA-LVVA, 4913–1–61.
- Duntes pagasta valdes rakstu sējums par amata personām, viņu vēlēšanām un viņu apstiprināšanu. 1928. LNA-LVVA, 4913–1–62.
- Duntes pagasta valdes rakstu sējums: Vēlēšanas; Amata personu saraksti. 1931. LNA-LVVA, 4913–1–68.
- Latvijas Satversmes Sapulce, Juridiskā komisija. Pagastu pašvaldības likuma II nodaļa: pagasta padomes vēlēšanas. 1921. LNA-LVVA, 5486–1–23.
- Latvijas Satversmes Sapulce, Pašvaldību komisija. Pagastu pašvaldības likums: Likums par pagasta padomes vēlēšanām. 1920. LNA-LVVA, 5486–1–439.
- Pagastu, miestu un pilsētu saraksts. 1931. LNA-LVVA, 3723–1–1107.

PUBLICĒTIE AVOTI

- Mucinieks, P., 1938. *Latvijas pašvaldību iekārta*. Rīga: L. U. Studentu padomes grāmatnīcas izdevums.
- Skujenieks, M., 1925. *Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā 10. februārī*. Valsts statistiskā pārvalde. Rīga: Valters un Rapa.

RAKSTI PERIODIKĀ

1918. Pašvaldības likums Latvijā. *Dzimtenes Ziņas*, 173, 1.
1921. Latvijas Satversmes Sapulce. *Valdības Vēstnesis*, 260, 1.
1922. Pagastu padomju vēlēšanas. *Latvis*, 202, 6.
1922. Pagastu padomju vēlēšanas. *Latvis*, 207, 6.

1922. Pagastu vēlēšanu iznākumi. *Amerikas Atbalss*, 25, 2.
1924. Pagastu padomju vēlēšanu rezultāti. *Policijas Vēstnesis* 28.11.1924., 1.
1927. Instrukcija pagastu valdēm, padomēm un vēlēšanu komisijām par pašvaldību vēlēšanu izvešanu 1928. gadā. *Valdības Vēstnesis*, 291, 2.
- Krauze, K., 1921. Negrozāms vēlētājs. *Svari*, 12.
- Kviesis, A., 1931. Pārgrozījums likumā par pagasta padomes vēlēšanām. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*, 3, 43.
- Laimiņš, E., 1930. Pārgrozījums likumā par pagasta padomes vēlēšanām. *Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums*, 15, 1.
- Lazersons, M., 1933. Grozāmie un negrozāmie kandidātu saraksti Latvijas proporcionālā vēlēšanu sistēmā. *Tieslietu Vēstnesis*, 4–5, 81–95.

LITERATŪRA

- Bērziņš, J., 2014. Ieskats Latvijas sabiedrības uzskatos par pašvaldības reformu (1905–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 120–138.
- Bērziņš, V. (atb. red.), 2000. *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bērziņš, V. (atb. red.), 2000. *20. gadsimta Latvijas vēsture, II: Neatkarīgā valsts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Gile, I., 2017. Latviešu piedalīšanās 1909. gada 19. marta Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1905. gada revolūcijas kontekstā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 45–69.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šis likums noteica, ka “1. Pagasta pašvaldība aptver noteiktu lauku apgabalu, ārpus pilsētām un miestiem, un visus iedzīvotājus, kuriem šini lauku apgabalā ir dzīves vieta. 2. Pagasta pašvaldība pārzina pagasta sabiedrības saimniecības un pārvaldības lietas. 3. Pagasta pašvaldībai it īpaši piekrīt: a) pārvaldīt pagasta nekustamu un kustamu mantu un kapitālus; b) vadīt pagasta saimniecību pēc budžeta; c) uzlikt un pārzināt likumā noteiktos nodokļus, nodevas un klaudas; d) gādāt par izglītību un izglītības iestādēm; e) gādāt par sociālo labklājību un veselības aizsardzību; f) sekmēt lauksaimniecības, rūpniecības, tirdzniecības un kooperācijas attīstību; g) gādāt par ceļiem un satiksmes līdzekļiem, kuri nodoti pagasta pārziņā; h) organizēt sabiedriskus darbus bezdarba strādniekiem; i) veicināt juridiskās palīdzības sniegšanu vietējiem iedzīvotājiem; j) gādāt par personas un sabiedrības drošību; j¹) rūpēties par dzīvokļu jautājuma nokārtošanu pagastā; k) rūpēties par aizsardzību pret ugunsgrēkiem un citiem nelaimes gadījumiem; l) izpildīt visus citus uzdevumus, kuri ar likumu uzlikti pagastiem par pienākumu” (LNA-LVVA, 5486–1–213, 70. lp.).
- ² Likumā noteikts, ka “1. Pagasta padomi ievēl uz trim gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. 2. Pagasta padomē ievēlami: pagastos līdz 1000 iedzīvotājiem – 12 padomes locekļi, no 1001 līdz 2000 iedzīvotājiem – 15, no 2001 līdz 3000 iedzīvotājiem – 18, pāri 3000 iedzīvotājiem – 21. 3. Tiesība piedalīties vēlēšanās ir abu dzimumu Latvijas pilsoņiem, kuri vēlētāju saraksta sastādīšanas pirmā dienā ir ne jaunāki par 21 gadu, ja viņi līdz minētai dienai attiecīgā pagastā nodzīvojuši vismaz pēdējos četrus mēnešus pirms vēlētāju saraksta sastādīšanas” (LNA-LVVA, 5486–1–439, 70. lp.). Tāpat likums paredzēja, ka pagasta vēlēšanās nedrīkst piedalīties kara klausībā esošas personas (ar izņēmumu, ja persona pagastā dzīvojuši jau pirms iestāšanās kara dienestā un tur dzīvo arī vēlēšanu laikā), kā arī personas, kas atzītas par garā slimām. Vēlēšanu tiesības varēja zaudēt par krimināli sodāmiem noziegumiem tiesātas personas, kurām šīs tiesības atņemtas ar tiesas spriedumu (LNA-LVVA, 5486–1–439, 70.–74. lp.).

³ Tas nosaka: "Vēlēšanas notiek aizklāti balsojot. Pie ieejas vēlēšanu telpās vēlētājiem izsniedz neaizlipinātu apstempelētu kuvēru un uz pieprasījumu pa vienai vēlēšanu zīmei no katra pagastā pieteiktā padomes locekļu kandidātu saraksta. Katrā vēlēšanu zīmē apzīmēts attiecīga kandidātu saraksta numurs, kandidātu vārdi un uzvārdi. Vēlēšanu telpās ierīkojama slēgta istaba vai nodalījums, kurā vēlētājs bez citu klātbūtnes ieliek kuvērā vienu vēlēšanu zīmi ar kandidātu sarakstu, par kuru tas nodomājis nodot savu balsi, vai nu bez kādiem stripojumiem un papildinājumiem, vai stripojot viņam nevēlamos kandidātus un tanī vietā ierakstot kandidātus no citiem pagastā iesniegtiem kandidātu sarakstiem. Kuvērs jāaizlipina un personīgi jānodod vēlēšanu komisijas priekšsēdētājam vai viņa vietniekam, kurš vēlētāja klātbūtnē to iemet aizzieģelētā kastē, pie kam atzīmē vēlētāju sarakstā un uz vēlēšanu kartiņas, ka vēlētājs savu balsi nodevis." (LNA-LVVA, 5486-1-439, 73. lp.)

MUNICIPALITY ELECTION PROCESS IN THE REPUBLIC OF LATVIA: AN EXAMPLE OF DUNTE CIVIL PARISH, VALMIERA DISTRICT (1922–1931)

ELĪNA RASNACE

MA in History, doctoral student at the University of Latvia,

director of Baldone Museum

E-mail: elina.rasnace@gmail.com

ABSTRACT

After the proclamation of the Republic of Latvia, a parliamentary democratic system was introduced in the new country, supplemented by a new electoral system and legislation. The territorial administration consisted of districts, cities and civil parishes, whose administration was also elected in democratic elections. The article describes the procedure of the municipality elections in the Republic of Latvia, with an example of the election process in Dunte civil parish of Valmiera district. It is concluded that the election process was strictly controlled, but a stable majority of the people attended the elections, which indicated strengthening of state system and support of people.

Keywords: civil parish, municipalities, elections, Dunte, Valmiera district.

SUMMARY

Civil parish municipalities in the Republic of Latvia had many important functions, consequently, the municipality elections, just like the elections of the Parliament of the Republic of Latvia – *Saeima*, were general, equal, direct, proportional and covered. The organization of elections required a lot of work; therefore, the Constitutional Assembly elaborated the “Law on Parish Council Elections”, which precisely stipulated the electoral procedure. Should any infringement be found during the elections, the results could be reversed and new elections held.

The members of the Dunte civil parish council generally followed the electoral instructions issued by the government and no incidents occurred during the elections. The political activity of the people in the municipality was quite high, as the majority of voters (over 60 %) attended the elections. The results of the elections showed that a significant part of the elected

members of the municipality council were re-elected, confirming that people of the municipality supported constant stability and chose to vote for well-known and trustworthy candidates. The fact that the elections were well attended by the majority of people demonstrated the support for the democratic system of the state.

LATVIJAS REPUBLIKAS ROBEŽSARDZES PERSONĀLSASTĀVS UN TĀ PROBLĒMAS: 1. VALMIERAS ROBEŽSARGU BATALJONA PIEMĒRS (1991–1997)

VIESTURS RASNACIS

Mg. hist., Latvijas Kara muzeja vēsturnieks

E-pasts: viesturs.rasnacis@karamuzejs.lv

ANOTĀCIJA

Pēc 1991. gada Augusta puča izgāšanās valsts tikko atgūtās neatkarības nosargāšanai 1991. gada 13. decembrī izveidoja Latvijas Republikas Robežapsardzības karaspēka pārvaldi un sāka formēt 1. Valmieras, 2. Viļakas, 3. Ludzas, 4. Daugavpils, 5. Jelgavas, 6. Liepājas, 7. Ventspils (vēlāk arī 8. Sēlijas) robežsargu bataljonu.

Robežsardze (Robežsardzes spēkiem Valsts robežsardzes nosaukumu piešķir tikai 1998. gada 1. maijā, kad tie ir pārgājuši Iekšlietu ministrijas pārraudzībā. 1992. gada 1. februārī tiek izveidota Aizsardzības spēku Robežsargu brigāde, ar 1995. gada 23. novembrī izveido Robežapsardzības spēkus) ir nozīmīga valsts struktūrvienība – norises tajā atspoguļo politiskās, militārās un sociālās vēstures procesus neatkarību atguvušajā Latvijā. Pati dienesta attīstība vairāk parāda tendences valstī kopumā, bet Robežsardzes personālsastāvs atspoguļoja tālaika Latvijas sabiedrību, un 1. Valmieras robežsargu bataljons šajā ziņā nebija izņēmums. Tas bija jāizveido, jāapmāca, un tam bija sekmīgi jāsāk darboties ievērojamā resursu un kvalificētu cilvēku trūkuma apstākļos.

Atslēgas vārdi: Latvijas vēsture, Robežsardze, Valmiera, Latvijas mūsdienu militārā vēsture.

IEVADS

Valsts robežu apsardzības atjaunošana sākās 1992. gada 1. februārī, no Krievijas Federācijas robežsardzes pārņemot kontroli pār Rīgas lidostu (Jundzis 1995, 211). Robežsardzes brigādes štābam kā pagaidu bāzes vieta

ar 1992. gada 15. jūnija pavēli tika atvēlētas telpas Viļānu iela 14/16 Rīgā (LR AMA, 1–6–99).

1370 km garās sauszemes robežas aizsardzībai tika dislocēti septiņi Robežsardzes bataljoni: 1. Valmieras Igaunijas (337 km), 2. Viļakas un 3. Ludzas Krievijas (292 km); uz Baltkrievijas (171 km) un Lietuvas (570 km) robežu – 4. Daugavpils, 5. Jelgavas, 6. Liepājas, 8. Sēlijas bataljons (Baltiņa 2015, 86) (7. Ventspils robežsargu bataljonu ar 1993. gada 1. decembri izformēja) (Tēvijas Sargs 1994, 1 (20)).

Kā vērtīgu ievadu Latvijas mūsdienu militārās vēstures interesentiem jāizceļ vēsturnieces Ilzes Pintes raksts “Latvijas Republikas bruņoto spēku ģenēze (1991–1994): pamatnostādnes un galvenie attīstības virzieni” (Pinte 2010, 252). Pietiekoši sarežģīto Latvijas bruņoto spēku veidošanās un konsolidācijas procesu autore izklāsta viegli uztveramā un zinātniskā valodā, ļaujot ātri saprast šo notikumu hronoloģiju un attiecīgo militāro formējumu padotības iestāžu darbību noteiktajā laikā.

Pētījuma mērķis ir apzināt 1. Valmieras robežsargu bataljona personālsastāva atlases un apmācības problēmas. Tas izstrādāts, izmantojot tradicionālās vēstures zinātnes pētniecības metodes. Analizējot arhīva materiālus, preses avotus un memuārus, to kritiskai izvērtēšanai un ticamākas informācijas iegūšanai lietota vēstures salīdzinošā metode. Salīdzinot 1. Valmieras robežsargu bataljona sastāvu, dienestu un apgādi ar citām Robežsardzes vienībām, izmantota kvantitatīvā metode, kas, salīdzinot konkrētus skaitļus, ļāva labāk saprast izmaiņas dienesta situācijā ilgtermiņā. Darba hronoloģiskās robežas: no 1991. gada, kad 13. decembrī tika izveidoti Robežsardzes spēki, līdz 1997. gada 7. janvārim, kad tie pāriet Iekšlietu ministrijas pakļautībā.

1. Valmieras robežsargu bataljonu izveidoja 1991. gada 13. decembrī, un tajā pašā dienā par 1. Valmieras robežsargu bataljona komandieri iecēla pulkvežleitnantu Jāni Virsi. Vienības štābs sākotnēji atradās Valsts dienesta pārvaldes telpās Rīgas ielā 50, vēlāk tika pārcelts uz Ūdens ielu 2c, kur no Valmieras Drāmas teātra izīrēja divus stāvus.

Ar 1992. gada 2. janvāri apstiprina štatu sarakstu:

1. Bataljona vadība: 13 cilvēku sastāvā
 2. Tehniskā daļa: 2 cilvēku sastāvā
 3. Saimnieciskā daļa: 17 cilvēku sastāvā
 4. Ambulance: 4 cilvēku sastāvā
 5. Veikals: 2 cilvēku sastāvā
 6. Darbnīcas, noliktavas: 3 cilvēku sastāvā
 7. Komandanta vads: 32 cilvēku sastāvā
 8. Apvienotā robežsargu rota: 49 cilvēku sastāvā
- Kopā 122 cilvēku sastāvs (LNA-VZVA, 1233 – Vēsturiskā izziņa – 1).

Bataljons savu darbību uz Latvijas–Igaunijas robežas sāka 1992. gada 29. februārī Valmieras rajonā: Ramatā, Ipiķos, Unguriņos un uz dzelzceļa “Rīga–Valga” (LNA-VZVA, 1233–1–1, 1. lp.).

PERSONĀLSASTĀVA PROBLĒMAS

Lai arī bataljonā dienēt gribētāju bija daudz, tie bieži vien neatbilda prasībām. Ievērojamu daļu amatu pat virsnieku līmenī pildīja civiliedzīvotāji bez iepriekšējas militārās izglītības. Daļa dienējošo nāca arī no bijušo Padomju armijas virsnieku un karavīru vidus, starp tiem reti gadījās profesionāli robežsargi, kuri šajā jomā būtu specializējušies arī pirms Latvijas neatkarības atgūšanas.

Robežsardzes bataljonos kā visai raksturīga problēma izvērtās arī obligātajā dienestā iesaukto karavīru motivācijas un disciplīnas trūkums, un rezultātā viņu sniegums salīdzinājumā ar virsdienesta karavīriem, kuriem tomēr robežsardzes dienests nozīmēja turpmākās karjeras sekmes, mēdza būt ievērojami sliktāks. Brīvprātīgajiem robežsargiem dienests bija viņu izvēlēta karjera, turpretim obligātā iesaukuma jauniešiem aktuālāk bija šo dienestu kaut kā “pārdzīvot” (audio versija autora intervijai ar Viktoru Kupču (31.07.2018.), bijušo robežsargu no 1992. līdz 2008. gadam).

1. Valmieras bataljona komandējošais sastāvs acimredzot izprata pedagogijas pamatprincipus, jo 1992. gada 8. jūlijā, kad tika analizēts kāds ir bijis vienības disciplinārais stāvoklis jūnijā, pamatoti tika atzīmēts, ka nepietiek tikai ar karavīru sodīšanu, tie ir arī jāpaslavē par sekmīgu darbu, jo sevišķi tad, ja viņi ir izpildījuši vairāk, nekā no viņiem ir prasīts. Analīzes beigās varam lasīt, ka “apbalvojumu un disciplinārsodu uzskaties [sic!] analīze par šā gada jūnija mēnesi” parādīja, ka joprojām komandieri, dienestu priekšnieki nav pienācīgi novērtējuši uzslavas un sodu audziņošo nozīmi. Tā komandanta vada jūnija mēnesī tikai 3 obligātā dienesta kareivji bija apbalvoti ar vada komandiera pavēli” (LNA-VZVA, 1233–1–1, 78. lp.).

Problēmas personālsastāva darbībā daļēji izpaudās arī ārpus reglamanta attiecībām, piemēram, jo sevišķi smags gadījums bija vairāku obligātajā dienestā jauniesaukto robežsargu piekaušana 1995. gada 19. februārī, pēc kuras Virķēnu rotā dienējošajam Uģim Kārkliņam pat bija jāoperē plīsusī liesa (Ustups 1995, 1). Jaunietis vēl ilgi atradās kritiskā stāvoklī, un kopumā šis gadījums izraisīja plašu ažiotažu presē. Var spekulēt, ka pastiprinātu interesi par šo gadījumu izraisīja arī fakts, ka Uģis Kārkliņš pirms iesaukšanas obligātajā dienestā bija vietējās radiostacijas “Imanta” mūzikas programmas “Akvārijs” populārs vadītājs, kuru labi pazina jaunieši, kas viņu raksturoja kā “sportisku, izturīgu puisi”. Salīdzinot šo pašu lietu

1. attēls. Latvijas Republikas Robežsargu brigādes komandiera vietnieka pulkveža Viktora Svikļa cepure. 20. gs. 90. gadu sākums.

Avots: Latvijas Kara muzejs

Fig. 1. Hat of the Republic of Latvia Border Guard Brigade Deputy Commander Colonel Viktors Sviklis. Early 1990s.

Source: Latvian War Museum

2. attēls. Latvijas Republikas Robežsargu brigādes komandiera vietnieka pulkveža Viktora Svikļa jaka. 20. gs. 90. gadu sākums.

Avots: Latvijas Kara muzejs

Fig. 2. Jacket of the Republic of Latvia Border Guard Brigade Deputy Commander Colonel Viktors Sviklis. Early 1990s.

Source: Latvian War Museum

3. attēls. Latvijas Republikas Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljona krūšu nozīme. 20. gs. 90. gadu sākums

Fig. 3. The Republic of Latvia Border Guard Brigade the 1st Valmiera Border Guard Battalion badge. Early 1990s

ar Valmieras zonālā arhīva materiālos atrodamo informāciju, jāsecina, ka šī paša gada atskaitē par bataljona darbību un disciplīnu februārī šajā lietā atklājas vairākas nianšes, proti, ka šādi “audzināšanas darbi” tika veikti vairākkārt, tam kā piemērs tiek minēts līdzīgs gadījums 21. janvārī. Atklājas arī tas, ka daļēji vainīgs ir dežūrvirsnieks, kurš nav ziņojis vai nav gribējis ziņot par to, ka šis iekautišanas norisinājās pēc “grupveida alkohola lietošanas karavīru starpā” un ka šo iedzeršanu veicinājis viņš pats (LNA-VZVA, 1233-1-32, 55. lp.). Visticamāk, problēmas ar ziņošanu un informācijas nodošanu tik drīz neatrisinājās, jo 1996. gada “Lauku Avīzes” 26. jūnija numurā varam lasīt par to, ka 23. jūnijā Ipiķu robežkontroles punktā, atpūtas telpā, ir nošauts norīkojumā esošais robežsargs Jānis Zilbergs (Else 1996, 5), savukārt arhīva materiālos 5. jūlija ziņojumā par bataljona disciplīnas stāvokli tiek norādīts, ka šis karavīrs “bez attaisnojoša iemesla nav ieradies dienestā” (LNA-VZVA, 1233-1-32, 147. lp.). Acīmredzot ziņas par karavīra nāvi līdz bataljona komandējošajam sastāvam vēl nebija nonākušas.

1996. gada sākumā šis raksts (Liepiņa 1996) situāciju uz Latvijas un Igaunijas robežas attēlo īpaši drūmi. Lai arī rakstā korekti tiek akcentētas arī zemās algas un nepietiekošais tehniskais nodrošinājums, kukuļņemšanas problēmu nevar attiecināt tikai uz 1. Valmieras robežsargu bataljonu, pārējos bataljonos arī periodiski parādās šādi pārkāpumi, te drīzāk varētu uzsvērt to, ka šī robeža ir jo sevišķi ekonomiski aktīva un līdz ar to interesanta kontrabandistiem.

Līdzīgi kā pārējos robežsardzes bataljonos, jāatzīst, ka arī 1. Valmieras robežsargu bataljonā vairums personālsastāva pārkāpumu tika izdarīti alkohola reibumā un šī problēma ir raksturīga Robežsardzei un tālaika Aizsardzības spēkiem kopumā, piemēram, īpaši kolorīts gadījums bija 6. Liepājas bataljonā 1993. gada 12. jūnijā, kad 10 bataljona karavīri tika aizsūtīti piedalīties kopīgās aizsargu¹ sporta sacensībās. Vakara dežūras laikā atklājās, ka četri robežsargi nebija atgriezušies atpakaļ bataljona telpās, viņiem pakaļ nosūtīja dežurējošo virsleitnantu, kurš ap plkst. 1.00 naktī viņus atrada sporta spēļu norises vietā reibuma stāvoklī. Viens sevišķi agresīvs palicējs draudēja un pretojās virsnieka mēģinājumiem viņu iedabūt mašīnā, kamēr trīs pārējie “izturējās mazdūšīgi, nepalīdzēja virsniekam”. Ap plkst. 6.00 ieradās bataljona operatīvā grupa, kura nu jau guļošos uzdzīvotājus aizveda atpakaļ uz štābu (LNA-LZVA, 1148-1-4, 182. lp.).

Spriežot pēc dokumentiem, var secināt: lai arī, piemēram, 4. Daugavpils bataljons regulāri parādīja vislabākos rezultātus šaušanas sacensībās, tam bija ievērojamas problēmas, kad bija jātiek galā ar bataljona administratīvo pusi (LNA-DZVA, 1229-1-40, 32. lp.). Par spīti dažādiem dokumentu sastādīšanas kursiem darbinieku kvalifikācijas celšanai, vēl pat 1996. gada

sākumā ir lasāmas sūdzības, ka no bataljona laicīgi netiek saņemtas rakstiskās atbildes (LNA-DZVA, 1229–1–40, 80. lp.). Salīdzinājumā ar citiem robežsargu bataljoniem 1. Valmieras robežsargu bataljonā jau 1992. gada jūnijā parādās detalizētas ikmēneša analīzes par situāciju uz robežas, noķertajiem robežpārkāpējiem un karavīru militāro disciplīnu, kas pārējos bataljonus pārsvarā atklājās krietni vēlāk (LNA-VZVA, 1233–1–2, 70. lp.). Interesanti, ka tajā pašā laikā presē var lasīt salīdzinoši negatīvu tobrīd jau bijušā Robežapsardzības spēku komandiera Leonīda Lasmaņa viedokli. Viņš 1. Valmieras robežsargu bataljonu salīdzināja ar 4. Daugavpils bataljonu, jo 1996. gada 23. jūnijā abās vienībās gāja bojā divi karavīri – Jānis Zilbergs un Aleksandrs Muravjovs. L. Lasmanis tieši 4. Daugavpils bataljonu uzskatīja par vislabāko attiecībā uz disciplīnu un dienesta veikšanu (Pastalnieks 1996, 1).

APMĀCĪBA

Robežsargu apmācības ievērojami apgrūtināja infrastruktūras izveides process, piemēram, salīdzinoši zemais kopējais jauniesaukto zināšanu līmenis “apmierinoši” ir daļēji izskaidrojams ar to, ka viņi nodarbības apmeklēja neregulāri, jo tobrīd faktiski vēl neesošā apkalpojošā personāla dēļ bija spiesti nodarboties ar tādiem saimniecības darbiem kā savu mītnu uzkopšana u. tml. (LR AMA Vārves mācību centrs, 2, 1–3).

Periodiski notiekošās mācības bataljonā visbiežāk tika vērtētas kā “vidējas” (LNA-VZVA, 1233–1–22, 85. lp.), tas daļēji skaidrojams ar grūtībām fizisko normatīvu izpildē. Šeit jāmin bijušā bataljona sporta instruktora Didža Nimanta atmiņas. Viņa pienākums bija no Vārves mācību centra vervēt spējīgus jauniešus, bet tas ne vienmēr esot bijis viegls uzdevums, jo “bieži vien kopīgajos fiziskajos pārbaudījumos domāju, kāpēc es savos 29 gados varu izpildīt to, ko jaunieši nevar savos 18”. Interesanti, ka, ņemot vērā to, cik raibs varēja būt robežsargu personālsastāvs, viņš min arī šādu gadījumu: “Strādājām arī ar autotransporta pārbaudi uz robežas. Te nodereja viena obligātā dienesta kareivja (neminēšu ne vārdu, uzvārdu) iepriekšējā dzīvē iegūtās “zināšanas”, kad viņš bija darbojies pretējā pusē. Viņš perfekti zināja, ka var atrast to, ko neviens cits nevarētu atrast. Tagad viņa zināšanas izmantojam mēs, atklājot neatļautās lietas.” (Elektroniskā versija autora intervijai ar Didzi Nimantu (11.10.2019.), bijušo robežsargu no 1992. līdz 2008. gadam.) Arī I. Mūrnieces rakstā “Lauku Avīzē” (18.07.1995.) varam lasīt plašāku problēmas analīzi, proti, gan par gadījumiem, kad karavīriem strauji pasliktinās veselība, līdz ar to tie bija spiesti ārstēties, gan arī par situācijām, kad viņi ilgāk uzturējās slimnīcā, lai izvairītos no nabadzīgajiem dienesta apstākļiem (Mūrniece 1995, 7).

Šie apstākļi vēl vairāk aktualizēja tādu problēmu, ko bataljona vadība nodēvēja par “kritisku stāvokli ar personālsastāva nodrošinājumu”, proti, 1995. gada 22. augusta atskaitē par robežsargu sastāvu tika secināts, ka pirmā pusgada laikā personālsastāvs bataljonā tā arī nepārsniedza 77% no apstiprinātā štatu saraksta, tāpēc lielākā daļa robežsargu savu dienestu pildīja ar pusotru vai divkāršu pārslodzi. Tas negatīvi atsaucās arī uz viņu dienesta kvalitāti, tādēļ šajā konkrētajā atskaitē (LNA-VZVA, 1233-1-33, 23.-24. lp.) tika pavēlēts par labu dienestu piešķirt ikmēneša 20% piemaksu pie algas.

Algu problēmu jau 1992. gadā akcentēja arī Aizsardzības spēku komandieris (1992-1994) Dainis Turlais 1992. gada jūnija “Tēvijas Sarga” numurā: “veicot aptuveni tādu pašu darba apjomu Drošības dienestā, policijā vai Zemessardzē dienējošais saņem vairāk nekā Aizsardzības spēkos. Var piebilst, ka robežsargam, kurš dienesta pienākumus veic attāli no komunikāciju centriem, loģiski būtu maksāt vairāk, kā arī ar palielinātu koeficientu aprēķināt izdienas laiku.” (Grūtups 1992, 3)

SECINĀJUMI

1. Valmieras robežsargu bataljonā bija problēmas ar personālsastāva rezultātiem sporta sacensībās vai fiziskajās aktivitātēs, kā arī ar karavīru disciplīnu, tiesa, to var attiecināt arī uz pārējiem bataljoniem. Valmieras bataljons uz citu bataljonu fona drīzāk izceļas ar to, ka tajā tika noorganizēta tā darbība un ikmēneša disciplīnas ievērošana karavīru vidū un nodrošināta situācija uz robežas. Spriežot pēc pārējo Robežsardzes bataljonu arhīvu dokumentiem, preses un dalībnieku atmiņām, visticamāk, galvenā nozīme šādu rādītāju sasniegšanā bija bataljona virsnieku un instruktoru profesionalitātei, kā arī pašu karavīru entuziasmam un spējai ātri mācīties. Daļa virsnieku jau bija ieguvuši izglītību Padomju armijā vai bija jau absolvējuši kādu no jaunizveidotajiem Robežsardzes mācību centriem, bet vairums dienestā esošo karavīru pietiekoši īsā laikā gan apmācībās, gan pašmācības ceļā bija apguvuši savus dienesta pienākumus tik labi, ka, ņemot vērā tālaika apstākļus, varēja tos veikt ļoti sekmīgi.

Var secināt, ka kopumā 1. Valmieras robežsargu bataljona personālsastāva problēmas labi atspoguļo ne tikai Robežsargu brigādes kopējās problēmas, bet arī problēmas Latvijas sabiedrībā kopumā pārmaiņu procesā pēc neatkarības atgūšanas. Saduroties ierastajai padomju praksei un nepieciešamajiem Rietumu standartiem, daudzas jomas bija jāapgūst pašmācības ceļā pamatīga līdzekļu trūkuma apstākļos, kas bataljona personāla salīdzinoši straujo apmācību un ar laiku arvien veiksmīgāko darbību padara vēl jo ievērojamāku.

Izsaku pateicību par palīdzību raksta sagatavošanā Latvijas Kara muzejam, Valmieras muzejam, recenzentiem, kā arī Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālajam valsts arhīvam, jo sevišķi tā vecākajai ekspertei – Mārai Stabrovskas kundzei.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

- Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas arhīvs (rakstā – LR AMA), 1. apr., 6. l. (Ministra pavēles vispārējos jautājumos, Nr. 56–127), 99. lp.
- Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas arhīva Vārves mācību centrs. 1. apr., 2. l. (Akts par 1994. gada ziemas mācību perioda rezultātiem Vārves robežsargu mācību centrā 1994. gada 2. maijā), 1.–3. lp.
- Latvijas Republikas Valsts robežsardzes arhīvs, Nr. 41 – 01 – 02. l. (LR AM Pavēles un rīkojumi) 57. lp.
- LNA Daugavpils zonālais valsts arhīvs (rakstā – DVZA), 1229. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 4. Daugavpils robežsargu bataljons), 1. apr., 40. l. (4. Daugavpils robežsargu bataljona komandiera pavēles (par vispārējo darbību) Nr. 1–145), 32. lp.
- LNA Liepājas zonālais valsts arhīvs (rakstā – LVZA), 1148 f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 6. Liepājas robežsargu bataljons), 1. apr., 4. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–113), 182. lp.
- LNA Valmieras zonālais valsts arhīvs (rakstā – VZVA), 1233 f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), Vēsturiskā izziņa, 1. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 1. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–61, 1. sējums), 4. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 1. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–61, 1. sējums), 78. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 32. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–91, 1. sējums), 55. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 32. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–91, 1. sējums), 147. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 2. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 62–116, 2. sējums), 70. lp.
- LR AMA Vārves mācību centrs, 1. apr., 2. l. (Akts par 1994. gada ziemas mācību perioda rezultātiem Vārves robežsargu mācību centrā 1994. gada 2. maijā), 1.–3. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 22. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 85–175, 2. sējums), 85. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 12. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 55A–128, 2. sējums), 126. lp.
- LNA-VZVA, 1233. f. (LR Aizsardzības spēku Robežsargu brigādes 1. Valmieras robežsargu bataljons), 1. apr., 33. l. (Bataljona komandiera pavēles Nr. 92–190, 2. sējums), 23.–24. lp.

INTERVIJAS

Audioversija autora intervijai ar Viktoru Kupču (31.07.2018.), bijušo robežsargu no 1992. līdz 2008. gadam.

Elektroniskā versija autora intervijai ar Didzi Nimantu (11.10.2019.), bijušo robežsargu no 1992. līdz 2008. gadam.

PUBLICĒTIE AVOTI

- Else, I. 26.06.1996., Ipiķu robežpunktā nogalināts robežsargs. *Lauku Avīze*, Nr. 51, 5. lpp. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_lkav1996n051|article:DIVL200|query:robe%C5%BEsargi%20Valmieras%20Valmiera|issueType:P (skatīts 30.10.2019.).
- Grūtups, G. 1992, jūnijs. Kad prasības tiek paaugstinātas. *Tēvijas Sargs*, Nr. 2, 3. lpp.
- Ustups, A. 03.03.1995., Ģedovščina Valmieras robežsargu bataljonā. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 50, 1. lpp. Pieejams: <http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/neci1995n050|article:DIVL80|page:1|issueType:P> (skatīts 28.10.2019.).
- Pastalnieks, A. 27.06.1996., Pēc traģēdijām uz valsts robežas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, Nr. 148, 1. lpp. Pieejams: <https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/nera1996n148|article:DIVL58|issueType:P> [aplūkots 11.06.2020.].
- Mūrniece, I. 18.07.1995., Mikstūra karavīram. *Lauku Avīze*, Nr. 57, 7. lpp. Pieejams: https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_lkav1995n057|article:DIVL502|query:valmier|issueType:P
- 01.1994., Ar Aizsardzības ministra pavēli. *Tēvijas Sargs*, Nr. 1(20), 2. lpp.
- Liepiņa, G. 03.03.1996., Kareivi noved gandrīz līdz pašnāvībai. *Diena*, Nr. 77, 5. lpp. Pieejams: <http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/diea1996n077|article:DIVL259|page:5|issueType:P> (skatīts 28.10.2019.).

LITERATŪRA

- Jundzis, T., 1995. *Latvijas drošība un aizsardzība*. Rīga: Junda.
- Baltiņa, S., 2015. Robežsardzes struktūru izveide un nodrošinājums. 1991–1994. *Nacionālo bruņoto spēku 20 gadu vēstures konferences (2014. gada 27. novembris) referātu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmija, Drošības un stratēģiskās pētniecības centrs, 86.
- Pinte, I., 2010. Latvijas Republikas bruņoto spēku ģenēze (1991–1994): pamatnostādnes un galvenie attīstības virzieni. Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XI*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 109–116.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Skaidrības labad jāpiebilst, ka šeit ir runa nevis par starpkaru perioda Latvijas Republikas Aizsargu organizāciju, kuru likvidēja līdz ar Latvijas okupāciju 1940. gadā, bet gan par Latvijas Aizsargu organizāciju (LAO), kura tiek izveidota 1990. gada 17. maijā. Lai arī tā sevi postulē kā Aizsargu organizācijas idejisko un tiesisko mantinieci, Latvijas valsts tās leģitimitāti neatdzinga, un 1993. gadā tā sašķēlās vairākās sikākās, savstarpēji nedraudzīgās frakcijās.

PERSONNEL OF THE BORDER GUARD FORCES OF THE REPUBLIC OF LATVIA AND ITS PROBLEMS: EXAMPLE OF THE 1ST VALMIERA BORDER GUARD BATTALION (1991–1997)

VIESTURS RASNACIS

Mg. hist., historian at the Department of Contemporary

History Documentation, Latvian War Museum

E-mail: viesturs.rasnacis@karamuzejs.lv

ABSTRACT

After the failure of the August Coup, on December 13, 1991, the Border Guard Forces of the Republic of Latvia were established, and thus began the formation of the 1st Valmiera, the 2nd Viļaka, the 3rd Ludza, the 4th Daugavpils, the 5th Jelgava, the 6th Liepāja, the 7th Ventspils (later also joined by the 8th battalion of Sēlija) Border Guard Battalions.

The Border Guard Forces are an important structural unit – developments therein reflected the political, military and social processes in Latvia, which had recently regained its independence. If the development of the military service itself showed the trends in the country as a whole, the Border Guard Forces personnel mirrored the Latvian society of that time and the 1st Valmiera Border Guard Battalion was not an exception in this regard. It had to be formed, trained and successfully working in circumstances of significant shortage of both resources and professionals.

Keywords: history of Latvia, the Border Guard Forces of Latvia, Valmiera, contemporary military history of Latvia.

SUMMARY

Development of the Border Guard Forces reflects the political, military and social processes in Latvia after the country regained its independence. If the development of the military service itself showed the overall trends in the country, the personnel of the Border Guard Forces manifested the Latvian society of that time. Reflecting the overall situation in the state and among its citizens, the 1st Valmiera Border Guard Battalion had to be formed, trained and successfully working in circumstances of significant shortage of both resources and professionals.

The paper was written using traditional methods of historical science research. In the analysis of archival materials, press sources and memoirs, the comparative method was used to evaluate and obtain the most reliable information. The quantitative method was applied to the composition, service and supply of the Valmiera Border Guard Battalion, which, when comparing certain figures, allowed for a better understanding of the long-term changes in the unit.

The 1st Valmiera Border Guard Battalion had some complications regarding the results of the personnel's physical activities, as well as the discipline of the soldiers. However, the same problem was also present at other battalions. A particular highlight of this battalion was the quick organization of its activities and the monthly analysis of the soldiers' discipline and the situation on the border. It can be concluded that the problems of the personnel of the Valmiera Border Guard Battalion present a quite precise reflection of both the overall problems of the Border Guard Brigade, and those of the Latvian society in the process of change. Faced with the familiar Soviet practices and the necessity to eventually follow Western standards, much had to be learned through a painstaking process of trial and error, which, in addition to the lack of funding, makes the relatively prompt training of battalion personnel and, in time, the increasingly successful service of it, even more remarkable.

GRĪŽU VELNA BEŅĶA ARHEOLOĢISKĀS IZPĒTES REZULTĀTI LATVIJAS KULTAKMEŅU KONTEKSTĀ

GUNDEGA SKAGALE

Bc. hist., Latvijas Universitātes

Vēstures un filozofijas fakultāte

E-pasts: gundega.skagale@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Kopumā Latvijas teritorijā līdz 2019. gadam arheoloģiskie izrakumi veikti pie 24 kultakmeņiem, kapakmeņiem un vēsturiskajiem akmeņiem, lai noskaidrotu to iespējamo saistību ar kulta norisēm. Iegūtais arheoloģiskais materiāls ir vērtējams kā mazskaitlīgs un vienveidīgs un ne vienmēr ļāvis identificēt un datēt kultakmeņus. Uz pārējo arheoloģiski pētīto kultakmeņu fona 2019. gadā pie Grīžu Velna beņķa (Ventspils nov., Tārgales pag.) iegūts daudzskaitlīgs artefaktu materiāls – 15 m² izpētes laukumā konstatētas trīs 17.–18. gs. sākuma bronzas saktas un viens gredzens. Izrakumu laukumā atsegts arī akmeņu sakrāvums, kas veidots pirms 17.–18. gs. Šis arheoloģiskās liecības tieši nepierāda Grīžu Velna beņķa sakrālo nozīmi, taču ir pamats turpmākiem pētījumiem.

Atslēgas vārdi: kultakmens, velna akmens, akmeņu sakrāvums, ziedošanas vieta, riņķa saktas.

IEVADS

Zināšanas par kultakmeņiem Latvijā ir fragmentāras, tas veicina dažādas spekulācijas par to funkcionālo nozīmi. Neopagānisma ietekmē veidojas arī jaunas kulta vietas, kuru sakralitātes pierādījumi tiek meklēti arī folklorā un vēsturē. Darbības, kas saistītas ar kulta rituāliem, ne vienmēr radušas atspoguļojumu materiālās liecībās, jo nereti tās nav

skaidri nodalāmas no ikdienas dzīves darbībām vai arī nav bijušas saistītas ar nepieciešamību ziedot (Renfrew, Bahn 2000, 408–409). Līdz ar to, trūkstot zinātniski argumentētam skaidrojumam, fakti tiek interpretēti pēc vajadzības.

Historiogrāfijā ir dažādi dati par kultakmeņu¹ skaitu Latvijā – atsevišķi pētnieki dabā apzinājuši līdz pat 500 dažādu veidu kultūrvēsturisko, arī kulta darbībās izmantoto, akmeņu (Cepītis, Jakubenoka 2010, 13). Latvijas aizsargājamo kultūras pieminekļu reģistrā² iekļauti 100 akmeņi un divi akmeņu krāvumi, no tiem 69 kā atsevišķi objekti, bet 31 kopā ar kādu citu arheoloģisko pieminekli – senkapiem, pilskalnu, apmetni u. c. Valsts nozīmes kultūras pieminekļa statuss piešķirts 56 akmeņiem, vietējas nozīmes – 46. Visvairāk akmeņu kā aizsargājamo pieminekļu reģistrēts Vidzemes (43), vismazāk Latgales (13) un Rīgas (10) reģionā. Pēdējo reizi saraksts ar kādu kultakmeni papildināts 2016. gada 16. septembrī (Melbārde 2016), kad tajā kā valsts nozīmes aizsargājamais arheoloģiskais pieminekļis iekļauts bļodakmens Skasteru meža senkapu teritorijā.

Pētījuma mērķis ir novērtēt Grīžu Velna beņķa arheoloģiskās izpētes rezultātus Latvijas kultakmeņu kontekstā. Lai apzinātu kritērijus, kas izmantoti Latvijas kultakmeņu identifikācijai un hronoloģijai, pētījumam izraudzīti 18 arheoloģisko izrakumu pārskati, kas glabājas Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē un Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrā. Izmantotas arī 15 publicētas arheoloģisko izrakumu un apzināšanas rezultātu atskaites.

IDENTIFIKĀCIJAS UN HRONOLOĢIJAS JAUTĀJUMI

Latvijas teritorijā pirmie izrakumi pie varbūtējiem kultakmeņiem izdarīti 19. gs. beigās – Mazsalacā (Urtāns 1993, 51), Tērvetē (Urtāns 1964, 45) un Stukmaņos pie Daugavas (Muižnieks, Vasiļausks 2018, 60–61), bet pirmie sistemātiskie arheoloģiskie izrakumi tikai 20. gs. 70. gados (Urtāns 1986a, 113). Kopumā līdz 2019. gadam arheoloģiskie izrakumi veikti pie 24 kultakmeņiem, kapakmeņiem un vēsturiskajiem akmeņiem, lai noskaidrotu to iespējamo saistību ar kulta norisēm (skat. tabulu). Izrakumi veikti arī, lai noskaidrotu akmeņu krāvumu varbūtējo izmantošanu kulta vajadzībām. Arheoloģiski pētītas vietas gan pie dobumakmeņiem (6), tajā skaitā bedrīšakmeņiem (1) un muldakmeņiem (2), gan krustakmeņiem (2) un robežakmeņiem (1), gan arī pie neapstrādātiem akmeņiem (6).

Tabula. Arheoloģiski pētītie kultakmeņi un iespējamie kultakmeņi
Table. Archaeologically studied cult stones and potential cult stones

* Dob. – dobumakmens, Muld. – muldakmens, Bedr. – bedrišakmens, Rūn. – rūnakmens, Elk. – elktēls, Pēd. – pēdakmens, Krust. – krustakmens, Neap. – neapstrādāts laukakmens, Rob. – robežakmens, Krāv. – akmeņu krāvumi.

** N – nostāsti; T – teikas; Ti – ticējumi.

Nosaukums	Atrašanās vieta	Izrakumu vadītājs	Tips *	Folklorā **	Piezīmes
Abavmuižas kultakmens	Ventspils nov. Zlēku pag.	V. Muižnieks 2004	Krust.	N	Senākie atradumi – 14., 15. gs. (Muižnieks 2004)
Bākūžu Robežu akmens	Skrundas nov. Rudbāržu pag.	J. Urtāns 1986	Rob.		19./20. gs. (Urtāns 1987a, 2, 4)
Draudavu krustakmens	Pļaviņu nov. Aiviekstes pag.	J. Urtāns 1976	Krust.		15./16. gs. Vērša (?) galvaskauss, bronzas gredzens (Urtāns 1977, 73)
Grižu Velna beņķis	Ventspils nov. Tārgales pag.	G. Skagale, A. Vijups 2019	Neap.	T/N	16. gs. beigas – 18. gs. sākums. Bronzas saktas un gredzens. Akmeņu sakrāvums, kas veidots pirms 17. gs.
Gulbišu upurakmens	Strenču nov. Plāņu pag.	J. Urtāns 1983	Muld.	N	Organiskas izcelsmes ziedoījumi (Urtāns 1984, 35–36)
Ģūģeru dobumakmens	Priekuļu pag.	Z. Apala 1991	Dob.		8.–9. gs. 3 bezripas keramikas lauskas, oglītes (Apala 1992, 14–15)
Klūģu upurakmens	Viesītes nov. Saukas pag.	J. Urtāns 1986			Darvas cepļis (Šnore 1980, 43; Urtāns 1987b, 1, 5)
Kraukļakmens	Skrīveru nov. Skrīveru pag.	J. Urtāns 1974	Neap.	T/N	12./13. gs. Dzelzs priekšmeti, sārnī, glazētas māla trauku lauskas (Urtāns 2007, 79–83)
Kriģānu apmetnes akmeņi	Viesītes nov. Rītes pag.	A. Stubavs 1979	Neap.		10.–12. gs. Grāviši ar degušiem akmeņiem, ogļainu mītņu zemi. Pavarda bedre ar organisko vielu piejaukumu. Bezripas keramikas lauskas, vērppjamās vārpstas skriemeļa puse (Stubavs 1980, 87–88)
Liezēres rūnakmens	Madonas nov. Liezēres pag.	J. Urtāns 2013	Rūn.		19. gs. atdarinājums. Bezripas gludās keramikas lauskas (Urtāns 2014, 257–258)

Nosaukums	Atrašanās vieta	Izrakumu vadītājs	Tips *	Folklorā **	Piezīmes
Matkules Velna akmens	Kandavas nov. Kandavas pag.	J. Urtāns 1976	Pēd.	Ti/T/N	Akmeņu sakrāvums pie pamatnes. 2.–4. gs. bronzas stīpiņveida aprobe. Kaulu šķembas, oglītes (Urtāns 1976, 2; Urtāns 1986a, 114)
Maznodupju akmeņu konstrukcija (Māras svētnica)	Pāvilostas nov. Sakas pag.	R. Rītums 2000	Krāv.		6.–7. gs. Eventuāla ugunsкура vieta zem akmeņiem. Iespējams, saistīta ar zemes apstrādi (Rītums 2002, 87)
Mazsalacas Velna pagraba akmeņi	Mazsalacas nov. Mazsalacas pag.	K. G. Zīverss 1876	Dob.	T	Atradušies kulta alā. Kultūrlānis ar intensīvu pelnu un ogļu slāni, kurā trīs apdeguši akmeņi (Urtāns 1993, 51)
		J. Urtāns 1985			Ugunsкура vieta pie ieejas alā (Urtāns 1986b, 116)
Mārtiņsalas trīs akmeņi	Mārtiņsala Daugavas lejtecē, Salaspils nov.	Ē. Mugurēvičs 1970	Elk.		Datēts ar 14. gs. otro pusi. Ziedojuma pavards ar dzīvnieku galvaskausiem. Celtne ar krāsni (Mugurēvičs 2008, 44, 76)
Meļķitāru Muldas akmens	Aizkraukles nov. Aizkraukles pag.	V. Urtāns 1972	Muld.	T/N	Māla klājums. Glazētas māla un porcelāna trauku lauskas (Urtāns, V. 1973, 71)
		J. Urtāns 1973			Dedzis māla klājums, pelni, ogles. Vara ripa, māla, porcelāna trauku lauskas (Urtāns 2007, 69)
Pastmuižas Velnakmens	Kokneses nov. Kokneses pag.	J. Urtāns 1975	Pēd.	T	Neatrodas sākotnējā vietā. Pie pamatnes akmeņu sakrāvums. Līdzās senkapi (Urtāns 2007, 51–52, 55)
Pokaiņu akmeņu kaudzes	Dobeles nov. Naudītes pag.	M. Atgāzis 1996	Krāv.		? 2.–6. gs. Iespējams, saistīts ar zemes apstrādi. Bezripas gludinātās keramikas lauska, 2 krama šķīlas (Atgāzis 1998, 11, 13)
Ruskuļu Lielais akmens	Aglonas nov. Aglonas pag.	J. Urtāns 1979	Bedr.	N/T	Ugunsкура vieta uz apskaldīta, plakana akmens (Urtāns 1979, 3)
Rušonu upurakmens	Riebiņu nov. Rušonu pag.	J. Urtāns 1980	Neap.	N	Novietots uz māla klājuma. Pie/uz akmens dedzināta uguns (Urtāns 1982, 134; Urtāns 1980, 3)

Nosaukums	Atrašanās vieta	Izrakumu vadītājs	Tips *	Folklorā **	Piezīmes
Salaspils akmens galva	Rīga	A. Celmiņš 2000	Elk.		Pārvietots. 1851. g. atrasts tūrumā starp Salaspili un Ikšķili, bet vēlāk ierakts Rīgas Doma pagalmā (Celmiņš 2002, 339)
Stukmaņu Kalnapeļņu senkapu akmens	Pļaviņu nov. Klintaines pag.	K. Bojs 1895		N	Senākie apbedījumi – 13., 14. gs., jaunākie – 18. gs. sākums (Muižnieks, Vasiļausks 2018, 60–61)
Stupeļu pilskalna akmens	Viesītes nov. Rītes pag.	A. Stubavs 1977	Neap.		10.–13. gs. Deguma pēdas. Iedziļināti grāviši. Pavards, senlietas, keramikas lauskas, kauli, dzelzs sārņi (Stubavs 1978, 64–65)
Tērvetes Kalnamuižas akmens	Tērvetes nov. Tērvetes pag.	R. Hausmans, A. Bilenšteins 1892			Pie akmens ar 5.–6. gs. datēts dzelzs ieroču depozīts; pie pamatnes iespējams akmeņu sakrāvums (Urtāns 1964, 45)
Trūpu Velna akmens	Viļānu nov. Viļānu pag.	J. Urtāns 1981	Dob.	T	19./20. gs. (Urtāns 1981, 4)
Zvidzes apmetnes akmeņi	Madonas nov. Ošupes pag.	I. Loze 2007	Dob., neap.		Akmeņu koncentrācija. Aļņa rags 4,4 m uz Z no lielākā laukakmens (Loze 2008, 28, 32)

Pie kultakmeņiem veikti gan skatrakumi jeb nelieli pārbaudes izrakumi, gan aizsardzības un pētniecības arheoloģiskie izrakumi. Latvijas historiogrāfijā dominē viedoklis, ka kultakmeņi uzskatāmi par svētnīcu centriem, un, tā kā to iekārtošanas principi ir visai neskaidri, nav droši nosakāms, kādai izpētes platībai pie kultakmeņiem jābūt (Urtāns 1986a, 113). Līdz šim atkarībā no izrakumu mērķa izrakumu laukumu platība ir bijusi visdažādākā – sākot ar 1,5 m² pārbaudes izrakumos pie Liezēres rūnakmens un Gulbišu upurakmens un beidzot ar 700 m² Salaspils Mārtiņsalas pils, priekšpils un kapsētas pētniecības izrakumos. Ja kultakmens netiek pētīts kopā ar kādu citu arheoloģisko pieminekli, izpētes laukums ap to ir līdz 35 m².

Līdzšinējā arheoloģiskā izpēte liecina, ka arī salīdzinoši bieža kultūrslāņa esamība vēl nav uzskatāma par kultakmens drošu identifikatoru. Lai gan ap Kraukļakmeni konstatēts līdz 1,2 m biezs kultūrslānis, kurā atrastas dažādu laiku senlietas (Urtāns 1990, 56), tomēr izrakumi nav devuši

atbildi, vai akmens izmantots kā kulta vieta (Urtāns u. c. 1975, 93; Urtāns 1974, 4). Lielais sīko dzelzs priekšmetu fragmentu skaits un dzelzs sārņi liecina, ka, visticamāk, Kraukļakmens tuvumā atradies kalve, ar kuru saistāms arī māla klājums (Urtāns 1974, 4). To, ka arī nostāsti un teikas nevar būt vienīgais kultakmens identifikators, pierāda Klūgu upurakmens gadījums (Šnore 1980, 43; Urtāns 1987b, 1, 5). Pēc arheoloģisko izrakumu veikšanas izrādījās, ka akmens vietā kādreiz atradies darvas ceplis, kas, iespējams, vēlākos laikos izmantots kā vienas sētas upurvieta (lai gan arī šo faktu arheoloģiskās liecības neapstiprina).

Ja kultūrslānis pie akmeņiem vāji izteikts vai nav konstatēts vispār, par kultakmens identifikatoriem pētniecībā tikuši izmantoti līdzās situētie objekti. Tā izrakumos pie Pastmuižas Velnakmens konstatēts, ka akmens izkustināts un iespējamais kultūrslānis sajaukts. Arheoloģiskās liecības par kulta vai citu akmens nozīmi netika iegūtas, taču akmenim piegulošajā laukā konstatēti cilvēku kauli (Urtāns 1975, 2–3), un, lai gan senkapu tiešs sakars ar akmeni nav pierādāms, “nav noliedzama to atrašanās netālu” (Urtāns 2007, 55).

Kulta vietu identifikācijā par kultakmeņu marķieri tiek uzskatītas arī ugunsкура un organiskā ziedojuma vietas. Pie Meļķitāru Muldas akmens veiktajos izrakumos 0,3–0,7 m dziļumā atsegts slīps 0,01–0,04 m biezs mākslīgi veidots, dedzis māla klājums, zem kura pelnu atliekas, sīkas oglītes (Urtāns, V. 1973, 71; Urtāns, J. 1973, 4). Bez glazētas keramikas un porcelāna trauku lauskām atrasta arī nedatēta vara ripa. Šie materiāli nav snieguši atbildi uz jautājumu, kad radusies ziedojuma vieta akmens tuvumā, bet apstiprina ziņas par ziedošanas tradīcijām “nesenā pagātnē” (Caune 1974, 94).

Analoģiski rezultāti iegūti arī pie kultakmeņiem citviet Latvijas teritorijā. Tā skatrakumā pie Gulbišu upurakmens atsedzās vairāki līdz 0,1 m dziļi tumšākas zemes ieslēgumi, izplūduši, bez striktām malu robežām (Urtāns 1984, 35–36). Melnā zeme, jaukta ar ļoti sīkām oglītēm, ļauj izteikt pieļāvumu, ka, iespējams, te atsegtas sadedzinātu organisko ziedojumu paliekas, kas pie akmens ieraktas zemē. Līdzīgi arī pie Ģūģeru dobumakmens, kas situēts pie Ģūģeru apmetnes un kapulauka, konstatēts vāji izteikts kultūrslānis, kurā atrada trīs bezripas keramikas lauskas, bet pie paša akmens – oglītes (Apala 1992, 14–15). Izteikta hipotēze, ka dobumakmens kopā ar avotiņu jau apmetnes pastāvēšanas laikā, visticamāk, iezīmējis kulta vietu, kas, iespējams, izmantota arī turpmākajā periodā (Apala 1992, 15). Ģūģeru kapulauka DR malā lielāka laukakmens tuvumā atsedza ziedojumu – uz koka paliktņa ar pelniem apbērtu bronzas spirāļu lentes vainagu un dzelzs īlenu ar izdēdējuša kaula spala paliekām (Apala 1992, 14), kas arī varētu liecināt par šī akmens iespējamo izmantošanu kulta vajadzībām. Krīgānu apmetnē cieši līdzās laukakmenim atklāta apaļa pavarda bedre, kuras

pildījumā ogļaina un pelnaina zeme ar organisko vielu piejaukumu. Tai līdzās iezīmējās tumšākas zemes ieslēgums, tajā atrasta bezripas keramika un vidējam dzelzs laikmetam raksturīga māla vērpijamās vārpstas skriemeļa puse (Stubavs 1980, 87–88). Tas ļauj uzskatīt, ka šī vieta bija apmetnes iedzīvotāju ziedojuma vieta. Par kultakmeņiem šajā apmetnē tiek interpretēti arī visi tie lielie laukakmeņi, kuriem apkārt iezīmējās pamatzemē ierakts, ar ogļainu kultūrslāni pildīts grāvītis, nereti ar uguni izdegušu un sabirzušu mazāku akmeņu pildījumu (Stubavs 1980, 87–88). Arī Stupeļu pilskalna akmenim A pusē konstatēts lēzens grāvītis, bet divi citi līdzīgi iedziļinājumi pamatzemē, kuri puslokā stiepjas paralēli lielajam akmenim, sākas no diviem skaldņotiem granītakmeņiem D kultakmenim (Stubavs 1978, 64–65). Konstatēts arī no akmeņiem veidots pavards, kura tuvumā atrastas vairākas senlietas, daudz keramikas lausku, kaulu un dzelzs sārņu.

Latvijas arheoloģijā par kultakmeņu marķieriem tiek uzskatīti arī dzīvnieku kauli, interpretējot to kā ziedojuma pazīmi. Tā Draudavu senkapos arheoloģisko izrakumu laikā zem krustakmens³ atsegts kāda dzīvnieka – iespējams, vērša – galvaskauss un kauli, kas ļāvis to interpretēt kā kultakmeni, nevis kapakmeni (Urtāns 1977, 71–73).

Ziedojuma vieta atklāta Mārtiņsalā, veicot izrakumus priekšpili, virs aizsarggrāvja, kas pēc pils bojāejas 14. gs. otrajā pusē pielidzināts un apbūvēts (Mugurēvičs 1971, 45; Mugurēvičs 1972, 88). Tajā blakus apdarinātiem akmeņiem – vienam piedota cilvēka galvas atveids, otram – zirga galvas atveids – bija pavards ar dzīvnieku galvaskausu un kaulu ziedojumiem (Mugurēvičs 2008, 44). Dažādu dzīvnieku kauli, tostarp suņa, zirga un aļņa galvaskauss, konstatēti arī abu galvu atveidu tuvumā (Mugurēvičs 2008, 76). Zem akmens, kas situēts līdzās galvu atveidiem, konstatēts garš stilba kauls (Mugurēvičs 1971, 28–29). Ar šiem akmeņiem saistītajā pavardā un tā tuvākajā apkārtnē atrastas arī senlietas – agrā dzelzs laikmeta (1.–4. gs.) piekariņš ar zilu emalju, ar 11. gs. datēts šķēpa uzgalis, ar 12.–13. gs. –jātņieka piesis un arbaleta dzelzs bultas uzgalis, ar 13.–14. gs. – lentveida aproce ar sašaurinātiem galiem (Mugurēvičs 2008, 76). Zem akmeņiem tumšs kultūrslānis ar nelieliem kaļķa gabaliem, ķieģeļu šķembām un sikiem akmentiņiem (Mugurēvičs 1970, 62–63). Ne tikai apstrādes pēdas, kauli un dažāda laika senlietas ļauj interpretēt abus Mārtiņsalas galvu atveidus kā akmens elku tēlus. Kā papildu marķieris kalpo arī akmeņu orientācija attiecībā pret 13.–16. gs. kapsētu un mūra baznīcu (Mugurēvičs 2008, 74, 76). Akmens elks ar cilvēka galvas atveidu vērsts ar skatu uz R, kur atrodas kapsēta un baznīca. Arī akmens elks ar zirga galvas atveidu orientēts ar skatu uz R.

Apbedīšanas vietas un kultakmeņu saistība ievērota kristietībā, taču, iespējams, arī aizvēsturē kapulauki izmantoti ne tikai apbedīšanai, par ko varētu liecināt konstrukcijas paliekas kulta vietā Istras Vaidu kapos, kas

tiek datētas ar 5. gs. (Muižnieks 2015, 226). Bļodakmeni no DR puslokā ietvēra stabu vietas. Apmēram Ø 0,1 m stabi bijuši slīpi iedzīti pamatzemē. Viena versija, ka tās ir, iespējams, kāda slieteņa paliekas (Vasks 1973, 26), bet cita, ka mieti un akmeņi izmantoti saules rieta azimuta novērošanai pavasara un rudens saulstāvju dienās, lai noteiktu, piemēram, gada garāko dienu, šim nolūkam izmantojot stabu mestās ēnas uz akmens virsmas (Grāvitis, Vasks 1976, 72–74). Katra lielā akmens tuvumā atklāts viens no māliem veidots un ar akmeņiem izlikts pavards. Pavardos kalcinēti kauli, vismaz daļa no tiem cilvēku. Atradumi – bezripas trauku lauskas, bronzas sakusumi, kā arī kalcinēto kaulu fragmenti – liecina par ziedojumiem, tos dedzinot (Vasks 1973, 28).

Noteicošā nozīme Latvijas kulta vietu hronoloģijā līdz šim ir bijusi senlietām (Urtāns 1986a, 113–114), ja arheoloģiskās izpētes laikā tādas nav iegūtas un ja tuvumā nav senvietas, kas ļautu uzskatīt kultakmeni par viena arheoloģiska kompleksa sastāvdaļu, datēšana nav bijusi iespējama. Šie secinājumi visumā sakrīt ar pētījumiem Lietuvā, kur konstatēts, ka kopumā artefakti ir reti atradumi kulta vietās, turklāt tie pārstāv garu hronoloģisko periodu, sākot no vēlā neolīta līdz viduslaikiem (Vaitkevičius 2011, 48).

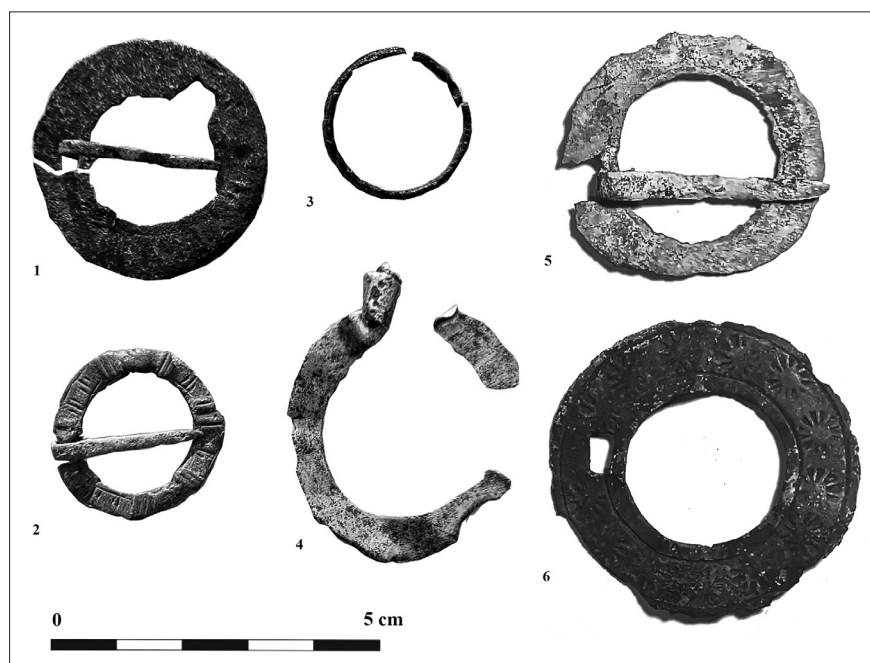
Tā, piemēram, pie Rukuļu Lielā akmens izrakumu laukumā atklātās divas nelielās ugunsgrūdu vietas, iespējams, ir saistāmas ar akmens izmantošanu sakrālām mērķiem (Urtāns 1979, 3), taču kultiskās darbības, ja vien tādas bijušas, nav iespējams datēt, jo pie akmens nav iegūtas senlietas. Līdzīgi rezultāti iegūti arī pēc izrakumiem pie Bākūžu Robežu akmens. Izrakumi parādīja, ka pie akmens cilvēku darbošanās pēdas ir jūtamas, bet tās neizdevās saistīt ar akmens kultisko vai kādu citu nozīmi (Urtāns 1987a, 2, 4), jo atradumi, kas ļautu akmeni datēt ar laiku, kas agrāks par 19./20. gs., netika iegūti.

Arī pie Trūpu Velna akmens – trijās daļās sašķelta iespējamā dobumakmens – arheoloģiskas liecības par akmens sakrālo nozīmi netika konstatētas (Urtāns 1981, 4). Visā izrakumu laukuma teritorijā, arī plaisās starp akmeņiem, atrasti pudeļu stikli, glazētu trauku lauskas u. tml., kas liecina, ka akmens bijusi populāra pulcēšanās vieta 19. gs. un vēlāk. Veicot aizsardzības izrakumus pie upurakmens Rušona ezera Upursalā, konstatēja divus pamatzemē iedziļinātus tumšākus zemes ieslēgumus, vienā no tiem atrada nesadegušas priedes mizas (Urtāns 1982, 134). Konstatēts arī, ka akmens ar plakano pamatni balstās uz māla klājuma, kura robežas iezīmējas visai neskaidri (Urtāns 1980, 3). Atrasta patronas čaula, tīklu māla atsvara puse, vesera fragments un stikli, pēc kuriem datēt upurakmens iespējamo izmantošanas laiku nav izdevies. Pie trim kultakmeņiem iegūtas tikai atsevišķas senlietas, pēc kurām objekts datēts, piemēram, pie Matkules Velna akmens skatrakumā konstatētās bronzas stīpiņveida aproces divas daļas ļāva akmeni datēt ar 2.–4. gs. (Urtāns 1976, 2; Urtāns 1986a, 114).

GRĪŽU VELNA BENĶA ARHEOLOĢISKĀ IZPĒTE

Grīžu Velna beņķis (Velna akmens, Velna krēsls, Velna sēdeklis, Līgavu akmens) Ventspils novada Tārgales pagastā ir aizsargājams dabas piemineklis. Par to zināmi divi nostāsti – viens vēsta, ka akmens bijis kuršu (ventiņu) un libiešu robežakmens, otrs – uz akmens atpūties Platenes purva velns, kad apciemojis Žagarkalna raganu Popē.

2004. gadā, apzinot Grīžu Velna beņķi kā iespējamu kulta vietu, 1,3 m attālumā no akmens konstatēta bronzas skārda riņķsakta ar rozetveida saulišu ornamentu, bet akmens pakājē deguma slāni līdzās pudeļu stikliem – bronzas skārda riņķsakta ar šauru loku (skat. 1.5., 1.6. attēlu), kas ļāva akmeni uztvert kā potenciālu arheoloģisku objektu (Ekere, Vijups 2004).

1. attēls. Grīžu Velna beņķa senlietas: 1. Bronzas riņķsakta ar dzelzs zoslu; 2. Bronzas riņķsakta ar sadoto roku motīvu; 3. Bronzas lentveida slēgts gredzens; 4. Bronzas skārda pakavsakta ar atrotītiem galiem (?); 5. Bronzas skārda riņķsakta ar šauru loku; 6. Bronzas skārda riņķsakta ar rozetveida saulišu ornamentu.

Foto: Armands Vijups

Fig. 1. Grīži Devil's Seat artefacts: 1. Bronze ring brooch with an iron pin; 2. Bronze ring brooch with a twisted hand theme; 3. Bronze ribbon-like closed ring; 4. Bronze tin horseshoe brooch with rolled-up ends (?); 5. Bronze tin ring brooch with a narrow bow; 6. Bronze tin ring brooch with rosette-shaped sun ornament.

Photo: Armands Vijups

2. attēls. Akmeņu sakrāvums pie Grīžu Velna beņķa no Z. Foto: Gundega Skagale
Fig. 2. Stone pile at Grīži Devil's Seat from N. Photo: Gundega Skagale

3. attēls. Akmeņu nostiprinājums pie kultakmens Vaidu kapos no D. Priekšplānā ar tumšāku kultūrslāni pildīta bedre pirms izsmelšanas.

Foto: Andrejs Vasks (105. att. no Vasks 1973)

Fig. 3. Stone fortification by the cult stone in Vaidu Cemetery from S.
In the foreground, a pit filled with a darker cultural layer before excavation.

Photo: Andrejs Vasks

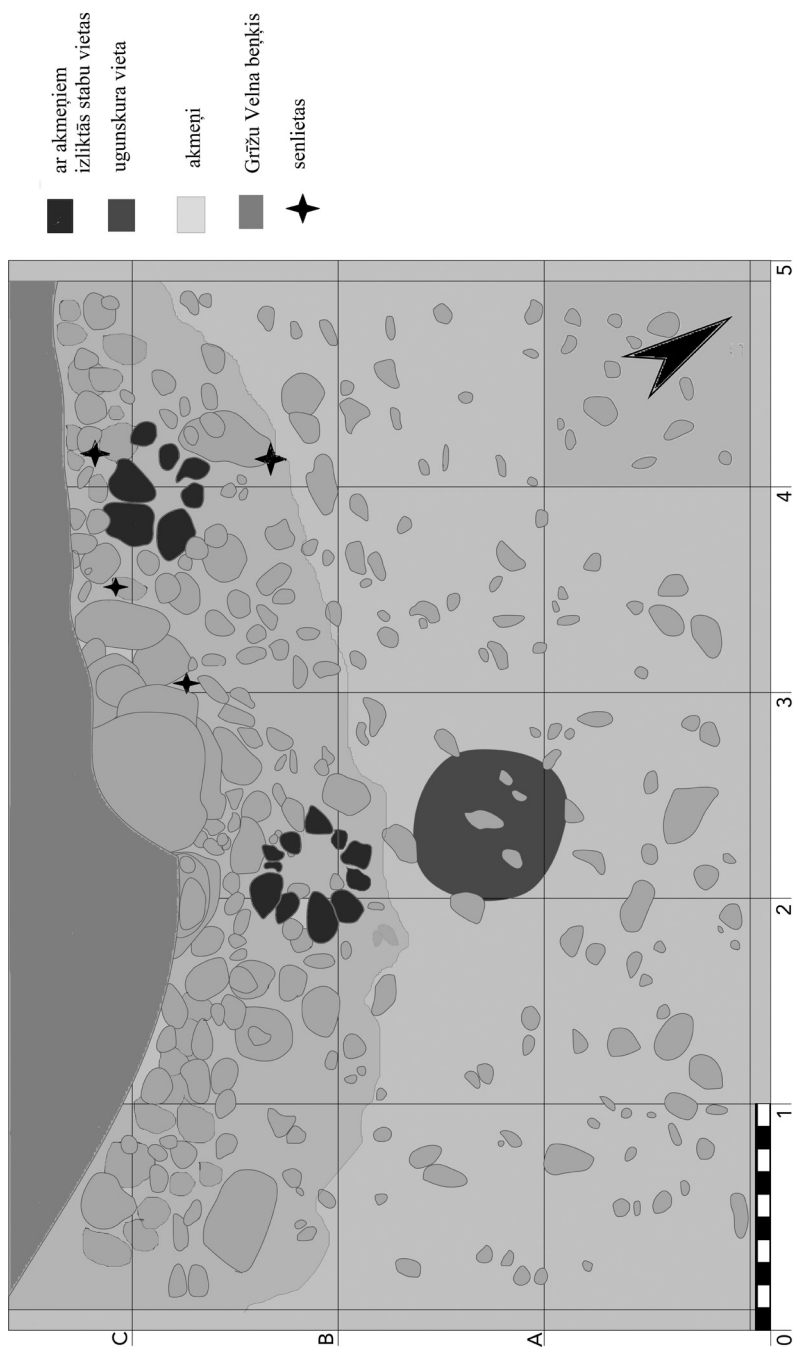
Lai iegūtu datus par Grīžu Velna beņķa saistību ar rituālām norisēm, 2019. gada jūlijā pie tā tika organizēta arheoloģiskā izpēte Armanda Vijupa un Gundegas Skagales vadībā. Arheoloģiskos izrakumus veica Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures bakalaura studiju programmas studenti, kuriem tā bija arheoloģijas lauka kursa prakse.⁴

Grīžu Velna beņķis ($6,2 \times 4,6 \times 3$ m) gandrīz pilnībā atrodas virs zemes, akmens virsējā daļā $1,5 \times 2$ m iedobe, kas, visticamāk, ir pašlaik izmantotā akmens nosaukuma pamatā. Izrakumu laukums (15 m^2) iemērīts akmens ZZA pusē. Pēc 0,15–0,40 m meža augsnes noņemšanas laukuma lielākajā daļā atsedzās pamatzeme – rupja, dzeltenīgi sarkanīga grants ar atsevišķiem akmeņiem ($0,15 \times 0,3$ m). Tumšpelēkais augsnes slānis, attālinoties no akmens, plānāks.

Izrakumu laukumā Grīžu Velna beņķa pakājē puslokā likts akmeņu sakrāvums (skat. 2. attēlu), kuru veido gan morēnas akmeņi ($\emptyset 0,07$ – $0,1$ m), gan no Grīžu Velna beņķa atdalījušās atšķilas, gan arī, spriežot pēc tumšākas meža augsnes un atradumiem starp tiem, cilvēku likti akmeņi ($\emptyset 0,1$ – $0,2$ m). Akmeņi krauti vairākās kārtās līdz $0,80$ – $1,20$ m attālumā no lielā akmens. Akmeņu sakrāvuma funkcionālā nozīme neskaidra, bet tas nevar tikt interpretēts kā kultakmens stiprinājums.

Līdzīgi akmeņu sakrāvumi kā pie Grīžu Velna beņķa vērojami arī pie dažiem citiem kultakmeņiem. Piemēram, Vaidu kulta vietā akmeņi – starp tiem viens bļodakmens – nostādīti uz asās šķautnes un pie pamatnes no DR nostiprināti ar nelieliem akmeņiem, noblietējot melnu zemi (Vasks 1973, 26) (skat. 3. attēlu). Pie Rušona ezera upurakmens tā Z, R, D pusē $0,5$ – 1 m platā joslā iezīmējas no kultakmens atlūzušas šķembas un arī citi nelieli akmeņi (daži šķelti). R pusē akmeņi sīkāki un upurakmenim vairāk pieguļoši, Z pusē akmeņi lielāki (Urtāns 1980, 3). Pie Pastmuižas Velnakmens laukuma Z pusē gar lielā akmens malu situēti akmeņi ($\emptyset 0,15$ m), starp kuriem “ļoti irdena” augsne (Urtāns 1975, 2). Arheoloģiski pētītajā laukumā ap Skrīveru Kraukļakmeni savukārt citi, mazāki, akmeņi nav konstatēti (Urtāns 2007, 80).⁵

Izrakumu laukumā $0,5$ m no Grīžu Velna beņķa iezīmējās divas ar akmeņiem izliktas iespējamās stabu vietas ($\emptyset 0,3$ m) (skat. 4. attēlu). Noņemot stiprinājuma akmeņus, zem tiem tumši pelēkbrūna augsne, kas piesātināta ar akmens šķembām. Bedres apakšā – akmens pamatzemē (skat. 5. attēlu). Ņemot vērā attālumu starp stabu vietām ($2,10$ m), meža augsnes plāno kārtu virs pamatzemes, kā arī ugunsкура vietu, kas iezīmējas izrakumu laukuma centrā $1,50$ m attālumā no Grīžu Velna beņķa, tur varētu būt ierīkots soliņš vai kāda cita koka konstrukcija. Atsegtā ugunsкура vieta izmantota 20. gs. otrajā pusē, par ko liecina tajā atrastie metāla konservu kārbas fragmenti un stikli, kā arī vietējo iedzīvotāju stāstītais. Kad ugunsкура vietu sāks izmantot, nav iespējams datēt.

4. attēls. Izrakumu plāns – akmeņu sakrāvums ar iespējamām stabu vietām. Zīm. Māris Suss, Gundega Skagale

Fig. 4. Excavation plan – stone pile with possible positions of post-holes. Drawing by Māris Suss, Gundega Skagale

5. attēls. Iespējamā stabu vieta no Z. Foto: Gundega Skagale

Fig. 5. Possible position of post-holes from N. Photo: Gundega Skagale

Uz pārējo arheoloģiski pētīto kultakmeņu fona pie Grīžu Velna beņķa iegūts daudzskaitlīgs artefaktu materiāls – izrakumu laukumā atsegta trīs 17.–18. gs. sākuma bronzas saktas un viens gredzens (skat. 1.1.–1.4. attēlu). Akmeņu sakrāvumā tiešā Grīžu Velna beņķa tuvumā atsegtās riņķsaktas ar sadoto roku motīvu jeb tā saucamo derību saktas senākais drošais datējums ir 16./17. gs., bet no 17. gs. tā ir jau raksturīga Kurzemes pazīme (Vaska 2017, 187). Vairākas šādas saktas atrastas arī netālajos Zlēku pagasta Gaisiņu senkapos ar 17. gs. vidu un otro pusi datētos apbedījumos (Vijups 2006, 20), kā arī Puzes Lejaskroga kapsētā (Muižnieks 2003, 104; Vaska 2017, 270–271). Līdz ar to riņķsakta ar sadoto roku motīvu ļauj datēt arī akmeņu sakrāvuma veidošanas laiku, proti, vismaz daļu akmeņu šeit cilvēki likuši pirms 17. gs. Šai hronoloģijai nerunā preti arī apzināšanas laikā iegūtā riņķsakta ar saulišu rotājumu, kas datējama ar 16. gs. otro pusi (Vaska 2017, 101). Grīžu Velna beņķim tuvākā šādu saktu atradumu vieta ir Puzes Lejaskroga kapsēta (Muižnieks 2003, 104).

SECINĀJUMI

Latvijas pētnieku uzmanības centrā kopš 20. gs. 60./70. gadiem ir akmeņu klasifikācija galvenokārt pēc vizuālām pazīmēm. Šī tradīcija tiek turpināta arī mūsdienās, joprojām ir tikai atsevišķi pētījumi, kas saistīti

ar cilvēka apstrādāto akmeņu hronoloģijas jautājumiem, novārtā atstājot akmeņu garīgās un materiālās kultūras nozīmes interpretācijas.

Arheoloģiskais konteksts ir noteicošais faktors, lai kādu akmeni iekļautu aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Taču kultakmeņu arheoloģiskajā izpētē iegūtais arheoloģiskais materiāls ir mazskaitlīgs un vienveidīgs un ne vienmēr ļāvis identificēt un datēt kultakmeņus. Tiek uzskatīts, ka oglītes un pelni kultūrslānī, kā arī dzīvnieku galvaskausi, kas tiek interpretēti kā ziedojuma vieta, ir kultakmens marķieris. Kultūrslānis pie kultakmens, ja tajā nav datējamu lietu, ne vienmēr izmantojams par kultakmens marķieri.

Galvenās liecības kultakmeņu datēšanā ir senlietas, kas iegūtas arheoloģiskajos izrakumos. Kopumā atradumu pie kultakmeņiem hronoloģija ir plaša, sākot no 2.–4. gs. un beidzot ar 18.–19. gs., tāpēc nevar identificēt kādu kultakmeņu ierīkošanas secību vai atsevišķus to izmantošanas laika posmus.

Visticamāk, cilvēku apmeklējumi pie Grižu Velna beņķa, sākot ar 16. gs. otro pusi un līdz 18. gs., kā arī vēlāk, saistāmi ar akmens iespējamo “nematēriālo” ietekmi uz cilvēku dzīvi. Iegūtās arheoloģiskās liecības tieši nepierāda Grižu Velna beņķa sakrālo nozīmi 17. un 18. gs., taču ir pamats turpmākiem pētījumiem. Grižu Velna beņķa arheoloģiskā izpēte ļauj secināt, ka iespējama arī tādu ar kultiem saistītu objektu pastāvēšana, pie kuriem nav veikti arheoloģiski konstatējami rituāli.

SAĪSINĀJUMI

AE – Arheoloģija un etnogrāfija

APL – Arheologu pētījumi Latvijā ... gadā

LU LVI AMK – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

NKMP PDC – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

ZASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu ... gada pētījumiem

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE ARHEOLOĢISKO LAUKA IZPĒTES DARBU PĀRSKATI

Mugurēvičs, Ē., 1970. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mārtiņsalas pili un ZR priekšpili 1970. gadā*. LU LVI AMK 925.

Mugurēvičs, Ē., 1971. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mārtiņsalas priekšpili 1971. gadā*. LU LVI AMK 242.

Muižnieks, V., 2004. *Pārskats par 2004. gada arheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīciju Kurzemē*. LU LVI AMK, 1172; NKMP PDC 86074 I.

Šnore, E., 1971, 1973. *Pārskats par sikākiem izrakumiem Doles salas augšgalā 1971. un 1973. g., 2. daļa*. LU LVI AMK 253.

- Šnore, E., 1976–1980. *Jēkabpils rajona arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1976.–1980.* LU LVI AMK 864.
- Urtāns, J., 1973. *Muldas akmens pie Meļķitārēm Stučkas raj. Izrakumi izdarīti 1973. g. 26.–28.06.* LU LVI AMK 278.
- Urtāns, J., 1974. *Kraukļu akmens Stučkas raj. Skrīveru c. p. Pārskats par izrakumiem 1974. g.* LU LVI AMK 308.
- Urtāns, J., 1974–1975. *Pārskats par izrakumiem pie Pastamuižas Velna akmens Stučkas raj. Kokneses c. 1974.–1975.* LU LVI AMK 309.
- Urtāns, J., 1976. *Pārskats par pārbaudes šurfējumiem pie Velna akmens Talsu raj. Aizdzīres c. p. Melderu mājas. 27.–30. maijā 1976. g.* LU LVI AMK 349.
- Urtāns, J., 1979. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem pie Lielā akmens Ruskuļu ciemā Preiļu raj. Aglonas c. p. 11., 12.07.1979.* LU LVI AMK 399.
- Urtāns, J., 1980. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem pie Upurakmens Rušona ezera Upuru (Lielajā) salā Preiļu raj. Rušonu c. p. 1980.* LU LVI AMK 446.
- Urtāns, J., 1981. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem pie Trīpu Velna akmens Rēzeknes raj. Radopoles c. p. 1981.* LU LVI AMK 464.
- Urtāns, J., 1984. *Pārskats par kulta un kultūrvēsturisko akmeņu apzināšanu 1982.–1983.* LU LVI AMK 504.
- Urtāns, J., 1987a. *Pārskats par aizsardzības izrakumiem pie Bākūžu Robežu akmens 16.–17.09.1986.* LU LVI AMK 583.
- Urtāns, J., 1987b. *Pārskats par arheoloģiskajiem aizsardzības izrakumiem pie Klūgu upurakmens Jēkabpils raj. Lones ciemā 1986. g. 23.–25. jūnijs, 1.–3. jūlijs.* LU LVI AMK 584.
- Urtāns, V., 1973. *Muldas akmens pie Aizkraukles Meļķitārēm. Pārskats par izrakumiem 1972. g.* LU LVI AMK 267.
- Vasks, A., 1973. *Pārskats par izrakumiem Rēzeknes raj. Landžu c. p. Sarkaņu ciema senkapos “Vaidu kapos” (l/a “Blāzma” teritorijā).* LU LVI AMK 294.
- Vijups, A., 2006. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Gaisiņu senkapos Zlēku pagastā Ventspils rajonā 2004. g. 1. sēj. Ventspils muzeja Zinātniskais arhīvs. VVM ZA 1566/1; NKMP PDC 76306 I.*

CITI NEPUBLICĒTIE AVOTI

- Ekere, B., Vijups, A., 2004. *Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas apsekošanas akts Nr. 8, 2004, 29. janvāri.* NKMP PDC 75918 I.

REFERĀTU TĒZES

- Apala, Z., 1992. Ģūģeru arheoloģiskā kompleksa izpēte. *ZASM 1990–1991.* Rīga: Latvijas vēstures institūts, 8–15.
- Atgāzis, M., 1998. Izrakumi Pokaiņu meža akmeņu kaudzēs un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Dobeles un Tukuma rajonā. *ZASM 1996.–1997.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 9–14.
- Celmiņš, A., 2002. Rīgas Doma pagalma izpēte. *APL 2000–2001.* Rīga: Latvijas vēstures institūts, 337–346.
- Loze, I., 2008. Arheoloģiskie izrakumi Zvidzes daudzslāņu apmetnē. *APL 2006–2007.* Rīga: Zinātne, 26–33.
- Mugurēvičs, Ē., 1972. Izrakumi Mārtiņsalā 1971. gadā. *ZASM 1971.* Rīga: Zinātne, 87–91.

- Ritums, R., 2002. Maznodupju akmeņu konstrukcijas izpēte. *APL 2000–2001*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 84–91.
- Stubavs, A., 1978. Izrakumi Stupeļu pilskalnā un senpilsētā 1977. gadā. *ZASM 1977*. Rīga: Zinātne, 62–68.
- Stubavs, A., 1980. Krīgānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. gadā. *ZASM 1979*. Rīga: Zinātne, 86–91.
- Urtāns, J., 1977. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Tukuma, Limbažu, Saldus un Ogres rajonā. Materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada ekspedīciju darba rezultātiem. Rīga: Zinātne, 68–73.
- Urtāns, J., 2014. Arheoloģisko un kultūrvēsturisko vietu jaunatklājumi un pārbaude. *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 257–261.
- Urtāns, J., 1982. Izrakumi Kausa pilskalnā, Grotēnu viduslaiku kapsētā un Rušona ezera Upursalā. *ZASM 1980–1981*. Rīga: Zinātne, 131–134.
- Urtāns, J., 1986a. Latvijas kultakmeņu arheoloģiskās izpētes rezultāti. *ZASM 1984–1985*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 112–115.
- Urtāns, J., 1986b. Pētījumi Valmieras rajonā un Sēlpils ciemā. *ZASM 1984–1985*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 115–119.
- Urtāns, V., 1973. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti. *ZASM 1972*. Rīga: Zinātne, 66–71.
- Urtāns, V., Briede, I., Urtāns, J., 1975. Aizkraukles ekspedīcijas darbs 1974. gadā. *ZASM 1974*. Rīga: Zinātne, 86–93.
- Vasks, A., 1974. Izrakumi Vaidu kapos. *ZASM 1973*. Rīga: Zinātne, 78–81.

LITERATŪRA

- Āboltiņš, O., 2010. *No leduslaikmeta līdz globālajai sasilšanai: Dabas vides pagātne un tagadne Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Caune, A., 1974. Dobumakmeņi Latvijā. *AE. Apcerējumi par Latvijas materiālās un garīgās kultūras pieminekļu tipoloģiju un hronoloģiju*, 11. Rīga: Zinātne, 89–98.
- Cepītis, J., Jakubenoka, L., 2010. Kultūrvēsturiskie akmeņi, to apzināšanas un aizsardzības problēmas. Karule, L., sast. *Cilvēks un vide. 9. starptautiski zinātniski metodiskās konferences “Cilvēks un vide” rakstu krājums*. Liepāja: LiePA, 13–27.
- Grāvētis, V., Vasks, A., 1976. Daži tautas astronomiskie novērojumi. *Dabas un vēstures kalendārs 1977*. Rīga: Zinātne, 72–74.
- Melbārde, D., 2016. Grozijums Kultūras ministrijas 1998. gada 29. oktobra rīkojumā Nr. 128 “Par Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstu”. Pieejams: www.vestnesis.lv/op/2016/190.20 (skatīts 10.03.2020.).
- Muižnieks, V., 2003. Arheoloģiskie pētījumi Puzes Lejaskroga kapsētā un viduslaiku apbedīšanas tradīcijas Ziemeļkurzemē. Jakovļeva, M., Vijups, A., sast. *Ventspils muzeja raksti*, 3. Rīga: LU žurnāla Latvijas vēsture fonds, 94–112.
- Muižnieks, V., 2015. *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Muižnieks, V., 2016. Ticējumi un tradīcijas. Muižnieks, V., sast. *Ceļā uz latviešu tautu*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 121–155.
- Muižnieks, V., Vasiļausks, E., 2018. Karls Bojs un viņa pētījumi Latvijas un Lietuvas arheoloģijā. *AE*, 30, 47–66.
- Mugurēvičs, Ē., 2008. *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

- Renfrew, C., Bahn, P., 2000. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, 3th ed. London: Thames & Hudson.
- Urtāns, J., 2007. *Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi*. Rīga: Nordik.
- Urtāns, J., 1990. *Pēdakmeņi. Robežakmeņi. Muldakmeņi*. Rīga: Avots.
- Urtāns, J., 1993. *Latvijas senās svētnīcas*. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Urtāns, V., 1964. Latvijas 5.–9. gs. depoziiti. *AE*, 6. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 39–74.
- Vaitkevičius, V., 2011. Ancient Sacred Places in Lithuania: Crossroads of Geography, Archaeology and Folklore. Vaitkevičiene, D., Vaitkevičius, V., eds. *Archeologia Baltica. Archaeology, Religion and Folklore in the Baltic Sea region*, 15. Klaipeda: Klaipeda University Press, 45–55.
- Vaska, B., 2017. *Rotas un ornamenti Latvijā no 13. gs. līdz 18. gs. vidum*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksta pamatā ir britu arheologa Kolina Renfjū (*Colin Renfrew*, dz. 1937) kulta vietu klasifikācija (Renfrew, Bahn 2000, 408-409), kur ar kultakmeņi tiek saprasts dabisks vai pārveidots akmens, kas izmantots kā pielūgšanas vai ziedošanas vieta, apbedīšanas rituālos vai kas pats simbolizē kādu pārdabisku būtni. Ņemot vērā mainīgās robežas starp kultakmeņiem un akmeņiem ar kultūrvēsturisku nozīmi, šajā rakstā apskatīti arī akmeņi, kurus nevar viennozīmīgi identificēt kā kultakmeņus, taču, tā kā tiem ir dažādi iekalumi un zīmes, nevar izslēgt iespēju, ka kāds no tiem izmantots kulta vajadzībām. Iespējams, ka daļa kultakmeņu vēlāk izmantoti kā robežakmeņi vai krustakmeņi, saglabājot iepriekšējo rituālo nozīmi.
- ² Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes pieminekļu reģistrs. Pieejams: <https://is.mantojums.lv/> (skatīts 10.03.2020.).
- ³ Historiogrāfijā krustakmeņi tiek uzlūkoti par ziedojumu vietu, tas saistāms ar mirušo kultu, jo līdz šim arheoloģiskajos izrakumos nav izdevies noteikt to piederību konkrētiem apbedījumiem (Muižnieks 2015, 242).
- ⁴ Izpēti finansēja Valsts kultūrkapitāla fonds, Ventspils muzejs un Ventspils novada pašvaldība.
- ⁵ Kultakmeņu nostiprinājumu interpretācijās jāņem vērā ģeoloģiskie aspekti. Laukakmeņu koncentrēšanās vietas atkarīgas no ledāja kustības virziena, proti, ledājam virzoties uz priekšu, lielie laukakmeņi stumj uz priekšu mazākos akmeņus. Lielākā daļa oju un laukakmeņu (īpaši iegarenie), vēl atrodas ledājā, paspēj sakārtoties galvenokārt paralēli ledāja kustības virzienam, šis sakārtojums saglabājas arī morēnās (vairāk sk. Āboltiņš 2010, 21). Līdz ar to – ja nelieli akmeņi ir tajā kulta objekta pusē, kas vērsta ledāja kustības virzienā, tad, visticamāk, tos būs novietojis ledājs un nevis cilvēks.

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION OF GRĪŽI DEVIL'S SEAT IN THE CONTEXT OF LATVIAN CULT STONES

GUNDEGA SKAGALE

BA in History, University of Latvia Faculty of History and Philosophy

E-mail: *gundega.skagale@inbox.lv*

ABSTRACT

In total, 24 archaeological excavations have been carried out at cult stones, gravestones and historical stones in Latvia up to 2019. The aim was to explore their possible relation to cult processes. The obtained archaeological material is scarce and uniform. It did not always permit to identify and date the cult stones. In 2019, at Grīži Devil's Seat (Ventspils region, Tārgale civil parish) a material consisting of several items was obtained and viewed against the backdrop of the other archaeologically researched cult stones. Three bronze brooches and one ring from the 17th–18th century were found in the 15 m² site of the research. A stone pile formed before the 18th century was also exposed on the excavation site. This archaeological evidence does not directly prove the sacred significance of Grīži Devil's Seat, but it is a basis for further research.

Keywords: cult stone, Devil's stone, stone pile, sacrifice site, ring brooches.

SUMMARY

In total, 24 archaeological excavations have been carried out at cult stones, gravestones and historical stones in Latvia up to 2019. The aim was to establish their possible relation to cult processes. The obtained archaeological material is seen as scarce and uniform. It did not always permit to identify and date the cult stones.

Charcoal and ashes in the cultural layer, as well as skulls of the animals, which are interpreted as a votive site, are believed to be markers of a cult stone. If the cultural layer in the vicinity of a cult stone does not contain datable items, it might not invariably be used as a marker of cult stone.

The main evidence for dating of cult stones are artefacts obtained in archaeological excavations. The order in which some cult stones were established, or individual periods of their use are not possible to

identify, because the goods found at these cult stones have extensive chronology. The chronology of discoveries at cult stones is in general extensive, beginning from the 2nd to the 4th century and ending at the 18th to the 19th century.

In 2019, at Grīži Devil's Seat (Ventspils district, Tārgale civil parish) a material consisting of several items was obtained and assessed against the backdrop of the other archaeologically researched cult stones. Three bronze brooches and one ring dating from the 17th to the 18th centuries were in the 15 m² site. A stone pile was also exposed on the excavation site. This archaeological evidence does not directly prove the sacred significance of Grīži Devil's Seat, however, it constitutes a basis for further research. A ring brooch with a twisted hand theme, exposed in the stone pile at the immediate proximity to Grīži Devil's Seat allows to date the stone pile as preceding the 17th century. The functional significance of the stone pile is unclear, but it is unlikely to be interpreted as an enforcement of a cult stone.

The results of archaeological research permit to state with certain confidence that neither a burial place nor a place of residence was located at the cult stone. Most likely, people visited it in the 17th and 18th centuries and later it was related to the potential "intangible" impact of the stone on human lives. This archaeological evidence does not directly prove the sacred significance of Grīži Devil's Seat in the 17th and 18th centuries, but it should serve as grounds for further research.

LEONA ADOMAIŠA¹ BANDAS DARBĪBAS REKONSTRUKCIJA LATVIJAS UN LIETUVAS TERITORIJĀ (1920. GADA JŪNIJS – 1922. GADA APRĪLIS)

KASPARS STRODS

Mg. archiv., Daugavpils Universitāte, Latgales Kultūrvēstures muzejs

E-pasts: kaspars.strods88@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Pēc Pirmā pasaules kara vairākas pasaules valstis saskārās ar noziedzības palielināšanos. Šādas tendences bija novērojamas arī jaundibinātajā Baltijas valstī – Latvijā, kuras tiesībsargājošās iestādes un civiliedzīvotāji pēc ilgajiem militāro konfliktu gadiem pieredzēja noziedzības līmeņa pieaugumu. Publikācijas mērķis ir, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LNA-LVVA) pieejamos materiālus, atspoguļot Leona Adomaiša (1897–1923) un viņa bandas locekļu darbību – pastādātos noziegumus laika posmā no 1920. gada jūnija līdz 1922. gada aprīlim, kā arī tās likvidāciju – un tiesībsargājošo iestāžu darbību (lietas izmeklēšanu, noziedznieku aizturēšanu u. c.).

Atslēgas vārdi: Leons Adomaitis, banda, noziedznieki, laupīšanas, slepkavības, Latvija, Lietuva.

IEVADS

Dažādos periodos noziedzība bijusi viena no neatņemamām sociālās vēstures sastāvdaļām. Aplūkojamajā laika posmā Latvijā noziedzības problemātika saasinājās Pirmā pasaules un Neatkarības kara iespaidā, ko apliecina kriminogēnās situācijas pasliktināšanās vairākos jaunās demokrātiskās valsts reģionos, tostarp Zemgalē. Viens no iemesliem – valsts teritorijā notiekošās karadarbības rezultātā būtiski bija pazeminājies iedzīvotāju sociāl-ekonomiskais stāvoklis (trūka pārtikas, apģērba, pirmās nepieciešamības

preču u. c.). Militārie konflikti tāpat ietekmēja arī tiesībsargājošo institūciju savlaicīgu izveidi un efektīvu darbību. Situācija sāka uzlaboties 1919. gada nogalē, kad Latvijas bruņotie spēki uzveica Pāveta Bermonta vadīto Rietumu brīvprātīgo armiju.

Lai gan oficiāli Latvijas Republikas tiesībsargājošās institūcijas (policija) nodibinātas jau 1918. gada 5. decembrī līdz ar Latvijas Tautas padomes pieņemto likumu "Pagaidu noteikumi par iekšējās apsardzības organizēšanu" (Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture 1918–1925, 37), tomēr karadarbības ietekmē pilnvērtīgs šo iestāžu darbs varēja tikt īstenots vien pēc valsts teritorijas atbrīvošanas no ienaidnieku militāro spēku klātbūtnes 1920. gada februārī. Turklāt pirmajos darbības gados policijai trūka atbilstoša inventāra (apgērba, ieroču), tāpat arī profesionāli apmācītu darbinieku. Šādi apstākļi radīja labvēlīgu augsni kriminālo elementu darbībai, tostarp vairākos Zemgales apriņķos. To apliecina arī policijas statistikas materiāli. Piemēram, 1921. gadā no 277 dažādos Latvijas apriņķos fiksētajām laupīšanām 62 jeb aptuveni 22% notika Jelgavas, Tukuma, Jaunjelgavas un Ilūkstes apriņķa teritorijās, turklāt atklāt izdevās mazāk par pusi – 24 gadījumus (Salīdzinājoša tabele par svarīgākiem noziegumiem Latvijā 1920. g. – 1923. g., 16, 1). Uzlabojoties policijas darbam, turpmākajos gados pastrādāto noziegumu skaits strauji samazinājās. Piemēram, 1923. gadā šādu likumpārkāpumu skaits iepriekš minētajos apriņķos samazinājās līdz 23 epizodēm (Salīdzinājoša tabele par svarīgākiem noziegumiem Latvijā 1920. g. – 1923. g., 16, 1), respektīvi, vairāk nekā uz pusi.

20. gs. 20. gadu sākumā Zemgalē prettiesiskas darbības veica gan atsevišķi individuāli noziedznieki (piem., Ansis Kaupēns u. c.), gan organizētas bandas². Šo likumpārkāpēju vidū bija arī t. s. Leona Adomaiša banda, kuras dalībnieki veica vairākus smagus noziedzīgus nodarījumus Jelgavas, Tukuma, Bauskas un citu apdzīvoto vietu, kā arī Latvijas–Lietuvas pierobežas tuvumā un Lietuvas teritorijā. Lietas izmeklēšanas un iztiesāšanas laikā noskaidrojās, ka vairāki bandas locekļi savu kriminālo darbību bija uzsākuši jau 1918. gada pavasarī. Līdz 1919. gada maijam Krišjānis un Roberts Meņģeļi, Jānis Ivanovskis, Jānis Labutis un citas personas veica vairākas bruņotas laupīšanas un slepkavības (piem., notika Kungadegunu un Kačurku māju aplaupīšana, Lavīzes Bērziņas un Annas Gutliepas slepkavība u. c.) (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 729., 732., 735. lp.).

Līdz šim Leona Adomaiša bandas darbība un ar to saistītie jautājumi Latvijas historiogrāfijā nav pētīti. Tās darbības izpēte ne tikai atklāj konkrētos noziedzīgos nodarījumus, bet arī ieskicē vispārējo kriminogēno situāciju Latvijas teritorijā 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē – konkrētajā gadījumā Zemgalē. Tāpat šīs tēmas izpēte ļauj labāk izprast pastāvošo drošības, kā arī sociālo situāciju un ar tām saistītās problēmas Latvijā Neatkarības kara un pirmajos pēckara gados. Turklāt jāņem vērā, ka noziedzība

pēc būtības ir nozīmīgs sabiedrības labklājības līmeņa un sociālo problēmu indikators.

Rakstā izmantoti LNA-LVVA 3404. fondā “Latvijas Armijas tiesa”³ iekļautie dokumenti, precīzāk – Latvijas Kara tiesas sastādītie krimināllietas materiāli (apsūdzības akts, tiesas procesa protokols, spriedums, apsūdzēto nopratināšanas protokoli u. c.). Ar šo avotu starpniecību tika rekonstruēta bandas darbība (paveiktie noziegumi) un lietas izmeklēšanas gaita (tiesībsargājošo iestāžu darbība).

BANDAS LOCEKĻI

Bandas nosaukums cēlies no viena tās locekļa – Leona Adomaiša – vārda un uzvārda. Šīs krimināllietas materiālos (apsūdzēto liecībās) nav atrodamas tiešas liecības par to, kādēļ tieši L. Adomaitis kļuvis par šīs laupītāju grupas vadoni. Iespējams, ka bandas nosaukums un Leonam Adomaitim piedēvētais bandas vadoņa statuss ir saistīts ar cietušo personu izmeklēšanā sniegtajām liecībām, kur viņš nereti figurē kā galvenais noziedznieks.

Pats Adomaitis izmeklēšanas gaitā atzina, ka bandas locekļus – Jāni Ivanovski, Krišjāni un Robertu Meņģeļus un Jāni Labuti – iepazīnis, kad kopā ar Napoleonu Kalveli nodarbojies ar citu noziedzīgu jomu – spekulācijām. Tobrīd visi iepriekš minētās personas bija iesaistītas lopu zādzībās un piedāvāja L. Adomaitim viņiem pievienoties un, kā liecina žurnāla “Ilustrēts Kriminālžurnāls” informācija, arī kļūt par bandas vadoni (Ilustrēts Kriminālžurnāls, 1925, 7, 3). Tāpat arī vairāki citi preses izdevumi akcentēja, ka tā ir tieši “L. Adomaitisa vadītā laupītāju banda”, lietojot tādus vārdus kā “Laupītāju bandas vadonis Adamaitis un viņa bandas locekļi (..)” (Adamaitisa prāvas beigu cēliens, 1923, 104, 3) vai “Adamaitisa laupītāju un slepkavu banda” (Adamaitisa bandas tiesāšana, 1923, 33, 3) u. c. Šāda viedokļa publiska tirāžēšana mediju patērētājiem radīja un nostiprināja priekšstatu, ka šīs laupītāju bandas līderis ir tieši Adomaitis.

Spriežot pēc izmeklēšanas materiāliem, šajā laupītāju grupējumā nebija izteiktas hierarhijas. Daudzi no tajā iesaistītajiem, t. sk. J. Ivanovskis, brāļi Meņģeļi, brāļi Vlads un Jānis Juhnēviči, Alberts Neilands u. c. (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 726.–730. lp.), bija savstarpēji labi pazīstami, un dažos gadījumos viņus vienoja radniecības saites. Tā Leons Adomaitis savā liecībā norādīja, ka viņš iepazīnis Krišjāni Meņģeļi ar viņa māsas Lizetes starpniecību, kura bija cita bandas locekļa – Jāņa Ivanovska – dzīvesbiedre. Savukārt Jāņa Labuta liecībā teikts, ka viņš pazinis J. Ivanovski kopš 1918. gada (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 6., 369. lp. o. p.). Arī Alberts Neilands liecināja, ka L. Adomaitis iepriekš pazinis un kopīgi veicis laupīšanu Jonišķu apkārtnē Lietuvā, savukārt J. Ivanovskis atzinās, ka kopā ar L. Adomaiti Lietuvā

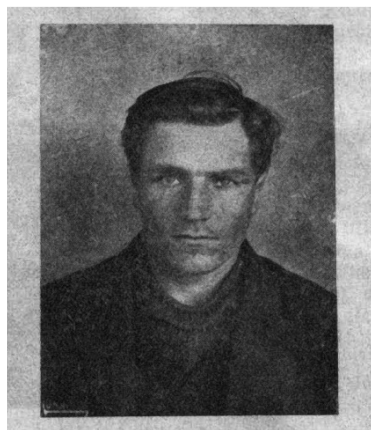
veikuši trīs zirgu zādzības (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 64., 365. lp.). Jāsecina, ka šāda iepriekšējā sadarbības pieredze sekmēja bandas izveidi un jaunu noziegumu plānošanu.

Svarīga nozīme bandā bija arī t. s. zagto mantu slēpējiem un uzpircējiem. Šīs funkcijas pildīja Teodors un Augusts Erenboti, Lizete Meņģele (Krišjāņa un Roberta Meņģeļu māsa) u. c. Vairāki noziegumi tika paveikti bez L. Adomaiša līdzdalības, t. sk. zemnieka Jāņa Kārklīņa aplaupīšana un nogalināšana (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 25. lp. o. p. – 26. lp.).

Laupīšanas vietas nereti izvēlējās pēc bandas dalībnieku vai viņu paziņu ieteikuma. Piemēram, L. Adomaitis liecināja, ka Silakrūšu un Kungadegunu māju aplaupīšanu iniciējis Krišjānis Meņģele, savukārt Baltiņu māju aplaupīšanu – Kārlis Blumbergs (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 33., 48. lp.).

LEONS ADOMAITIS UN BANDAS DARBĪBAS PIRMSĀKUMI

Informācija par bandas līdera Leona Adomaiša biogrāfiju ir visai fragmentāra. Viņš dzimis 1897. gada 16. jūnijā Šauļu apriņķa Žagares pagasta Pabaļu sādžā katoļticīga lietuviešu zemnieka Dominika Adomaiša ģimenē (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 866. lp.). L. Adomaitis izglītību ieguva vietējā krievu pagastskolā. Pēc tās absolvēšanas viņš uzsāka darba gaitas. 1917. un 1918. gadā strādāja par puisi (kalpu) Bukaišos (mūsdienu Bukaišu pagasta centrs). Šeit kopā ar Bukaišu muižas pārvaldnieku Štrīlu sāka nodarboties ar gaļas produktu spekulēšanu⁴. Pēc neveiksmīgā mēģinājuma atgriezies tēva saimniecībā Žagarē⁵ Leons iepazinās ar tirgotāju Napoleonu Kalveli, ar kuru kopā turpināja veikt dažādas spekulācijas (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 851. lp.; Saruna ar Leonu Adomaitisi, 7, 3). Pēc Žagares

Attēls. Leons Adomaitis.

Avots: Ilustrēts Kriminālžurnāls, 1925, 3., 4. lpp.

Figure. Leons Adomaitis.

Source: Journal “Ilustrēts Kriminālžurnāls”, 1925, pp. 3, 4

pašvaldības sniegtajām ziņām, L. Adomaitis 1919. gadā dezertēja no Lietuvas bruņotajiem spēkiem (LNA-LVVA, 3404-1-2652, 202. lp.). Tāpēc var pieņemt, ka iepriekšējā militārā pieredze tika izmantota L. Adomaiša noziedzīgo darbību plānošanā un īstenošanā.

Saskaņā ar Leona Adomaiša sniegto liecību izmeklēšanas gaitā, 1920. gadā viņš Bukaišu pagasta Šarlotes pusmuižā bija strādājis par puisi. Šeit viņš iepazinās ar Jāni Ivanovski⁶, ar kuru tā paša gada 29. jūnijā no ganībām nozaga savam radniekam – Žagares pagasta Daukšu sādžas (Lietuvas teritorija) iedzīvotājam Zovitam Jāzepam Adomaitim – piederošu ķēvi un kumeļu. Z. J. Adomaitis uzsāka pazudušo mājlopu meklēšanu, taču bez rezultātiem. L. Adomaitis nozagtos dzīvniekus pārveda pāri Latvijas–Lietuvas robežai un nogādāja tos pie Mežmaļu māju (Latvija teritorija) īpašnieka Kristapa Bagana. Kad K. Bagans atteicās turpināt izmitināt zirgus, L. Adomaitis tos par 10 000 rubļu pārdeva Jānim Kozlovskim. Gan izmitinātājs, gan pircējs bija informēti par mājlopu iegūšanu pretlikumīgā ceļā (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 22.–23. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 731. lp. o. p.).

Nākamais likumpārkāpums notika 1920. gada 8.–9. jūlija naktī, kad L. Adomaitis kopā ar citu bandas locekli – Kārli Blumbergu⁷ – sabojāja Jelgavas apriņķa Krona–Vircavas pagasta Daunastu māju īpašnieka Kārļa Debeša staļļa mūra sienu un nozaga viņam piederošo zirgu, bet no blakus esošajām saimniecības telpām – ratus un aizjūgu.

Tā paša gada jūlijā kriminālpolicijas darbinieks Vilis Virziņš devās uz Lietuvu, lai atrastu Jāni Ivanovski, kas par zirgu zādzībām bija izsludināts meklēšanā. Pamatojoties uz policijai sniegtajām ziņām par konkrētās personas iespējamo atrašanās vietu, V. Virziņš ieradās Latvijas–Lietuvas pierobežā esošajos Bukaišu pagasta Bērzaļos, kur veica kratīšanu, un saimniecības šķūnī atrada zirgu. Tā kā bija aizdomas, ka atrastais mājlops ir zagts, tas tika konfiscēts un nodots vietējam aizsargu nodaļas priekšniekam. 1920. gada 2. augustā Jelgavas apriņķa policijas priekšnieka palīgs Oļģerds Viļumsons zirgu uzrādīja K. Debesim, kurš to atzina par savu īpašumu. Juris Barkanskis, kas dzīvoja netālu no zirga atrašanās vietas, liecināja, ka J. Ivanovskis no viņa rentējis āboliņu lauku un kādā brīdī viņam esot uzradies zirgs, kurš ticis turēts šķūnī. Par aizdomīgo zirgu J. Barkanskis informēja atbraukušos policijas darbiniekus, kuri meklēja J. Ivanovski, taču minētajā dzīvesvietā viņu neatrada un kopā ar zagto zirgu devās prom (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 24. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 727. lp.).

1920. gada nogalē Bukaišu pagasta kārtībniekam Rūdfam Baltgalvim Bauskas apriņķī izdevās aizturēt Jāni Ivanovski. Pats aizdomās turamais bija atklājis, ka zirgu viņam piegādāja kāds Kletkins, kurš, kā izrādījās, bija Leons Adomaitis.⁸ Pēc savas aizturēšanas L. Adomaitis atzinās, ka viņš kopā ar Kārli Blumbergu zirgu nozadzis un to nogādājis savam paziņam Jānim Ivanovskim. Ierodoties policijas pārstāvjiem, viņš kopā ar Jāni Ivanovski

aizbrauca prom. J. Ivanovskim pārvešanas laikā no Dobeles uz Jelgavu izdevās izbēgt (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 24.–25. lp.).

1920. gada 9.–10. oktobrī Roberts Meņģele⁹ un J. Ivanovskis Jelgavas apriņķi uz Jonišķu šosejas veica bruņotu uzbrukumu zemniekam Jānim Kārkliņam. Laupīšanas laikā noziedznieki nogalināja pajūga vadītāju J. Kārkliņu un piesavinājās viņam piederošās mantas (zirgu, 16 pudus¹⁰ kviešu, 9 pudus rudzu, revolveri u. c.), kā arī naudas līdzekļus vairāk nekā 300 rubļu apmērā. Nogalinātā liķi 12. oktobrī atrada Platones pagasta iedzīvotāja Amalija Uzela, kura par notikušo ziņoja tiesībsargājošajām iestādēm. Ārsts Dāvids Bīskaps veica J. Kārkliņa liķa tiesu medicīnisko ekspertīzi un konstatēja, ka viņa nāve iestājusies no šautas brūces krūšu rajonā un galvaskausa bojājuma. Nelaiķa dzīvesbiedre Johanna liecināja, ka viņas vīrs ar zirga pajūgu izbraucis uz Jelgavu, kur vēlējies pārdot labību (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 25. lp. o. p. – 26. lp.; LNA-LVVA, 3404–1–2651, 726. lp.).

1922. gada 30. aprīlī vienā no veiktajām kratišanām aizdomās turamā Roberta Meņģeles dzīvokli Rīgā kriminālpolicists Konrāds Rulle atrada Mauzera sistēmas revolveri. Nopratināšanas laikā R. Meņģele atzinās, ka ar šo ieroci laupīšanas laikā nogalināts zemnieks J. Kārkliņš. Tāpat viņš liecināja, ka noziegumā piedalījās arī Jānis Ivanovskis, kurš vēlāk atzinās šīs slepkavības izdarīšanā. Pēc paveiktā nozieguma abi uzbrucēji devās pie R. Meņģeles māsas Lizetes, kurai nodeva daļu no piesavinātās labības, savukārt zirgu nogādāja uzpircējam Jānim Kozlovskim, kas to par 10 000–11 000 rubļu pārdeva rentniekam¹¹ Robertam Zutim, savukārt pajūga ratus iegādājās zemnieks Jānis Birznieks (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 26.–29. lp.). Abi uzpircēji bija informēti par iegādāto mantu pretlikumīgo izcelsmi.

BANDAS DARBĪBA

Laika gaitā bandā iesaistījās aizvien jauni dalībnieki, tas atspoguļojās arī nākamā nozieguma laikā. 1921. gada 7. maijā L. Adomaitis, Kārlis Blumbergs, Alberts Neilands un Jānis Križanovskis veica bruņotu laupīšanu Valmieras apriņķa Lielstraupes pagasta Baltiņos. No cietušajiem māju iemītniekiem Dāvja un Minnas Germaniem, kā arī no Emmas Brences uzbrucēji nolaupīja zirgu ar aizjūgu, ieročus (divas medību bises), zeltlietas, drēbes, naudu un citas mantas vairāk nekā 208 000¹² Latvijas rubļu vērtībā (LNA-LVVA, 3404–1–2651, 727. lp. – 727. lp. o. p.).

Uzbrukuma brīdī māju saimnieks – mežsargs D. Germans – atradās stallī, kad pie viņa pienāca nepazīstams vīrietis, piedraudot ar ieroci, un pavēlēja saimniekam iet uz kūti, kurā tobrīd atradās kalpone Emma Brence. Kad viņiem pievienojās vēl viens laupītājs, visi četri devās uz dzīvojamo ēku. Mājā viņus sagaidīja pārējie divi uzbrucēji, kuri bija piesavinājušies saimnieka

medību bisi. Bruņotie laupītāji saimniekam pieprasīja uzrādīt mājā esošo naudu, bet, nesaņēmuši vēlamo informāciju, uzsāka pārmeklēt telpas, tomēr bez panākumiem. Pēc brīža D. Germans tomēr atklāja, kur atrodas daļa viņa naudas līdzekļu (cara rubļi). Cenšoties uzzināt pārējās naudas atrašanās vietu, laupītāji māju saimniekam iesita pa seju un, draudēdami nošaut, aizveda viņu uz vāgūzi¹³, kur kopā ar dzīvesbiedri Minnu un kalponi Emmu piesēja pie ratiem. Savukārt paši uzbrucēji pameta notikuma vietu. Pāris dienu vēlāk cietušā zirgu atrada iestigušu kādā Krimuldas apkārtnes grāvī. Izmeklēšanas gaitā noskaidrojās, ka šo uzbrukumu bija ierosinājis K. Blumbergs, kuram kāds nenoskaidrots kokrūpnieks sniedza informāciju par Baltiņu mājās esošajām vērtslietām un ievērojamajiem naudas līdzekļiem. Daļu nolaupīto mantu L. Adomaitis nodeva glabāšanai paziņam Voldemāram Kalniņam, kas dzīvoja Rīgā (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 31.-33. lp.).

Pēc pāris nedēļām Lietuvā naktī no 29. uz 30. maiju Leons Adomaitis kopā ar vēl diviem nenoskaidrotiem uzbrucējiem uz Žagares-Jonišķu ceļa aplaupīja Juozu un Kleopātru Bičus. Uzbrucēji apturēja Biča vadīto zirga pajūgu un, draudēdami nošaut, pavēlēja izkāpt. Laupītāji no cietušajiem piesavinājās vairāk nekā 400 ostrubļu¹⁴, pulksteni, J. Bičam piederošo pasi un personas apliecību. Aplaupītajiem sasēja rokas, aizsedza seju un piesēja pie koka. Noziedznieki iekāpa zirga pajūgā un atstāja notikuma vietu (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 35.-36. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 732. lp. o. p.).

1921. gada 2. septembra pēcpusdienā L. Adomaitis uz Jelgavas-Jonišķu šosejas apturēja Antona Kublinša vadīto zirga pajūgu, kurā atradās arī Katrīna Spilvenieka. Pie katras personas laupītājs atrada 30 Latvijas rubļu, taču tos nenozaga, iesēdās ratos un pavēlēja A. Kublinšam braukt uz priekšu. Pēc neilga laika preti brauca Jāņa Lazdiņa vadītais pajūgs. Šajā brīdī L. Adomaitis izlēca no A. Kublinša zirga pajūga un pavēlēja tam turpināt ceļu. Gandrīz vienlaicīgi uzbrucējs apturēja J. Lazdiņa pajūgu un, draudēdam ar ieroci, no tā vadītāja naudas maka nolaupīja 5170 Latvijas rubļu. Drīz no Latvijas (Jonišķu) puses tuvojās A. Kaškālienes-Gaigalaites vadītais zirga pajūgs, kuru L. Adomaitis apturēja un no viņas piesavinājās 475 ostrubļus. Strādnieka Pētera Giļa pārmeklēšanas laikā bandītam uzbruka J. Lazdiņš, kurš tuvciņas rezultātā norāva uzbrucējam masku, taču ar šāvienu tika ievainots plecā, bet pats laupītājs iebēga mežā. Likumpārkāpēja uzsāktā meklēšana nekādus rezultātus nedevis (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 37.-38. lp., 664. lp. o. p.; LNA-LVVA, 3404-1-2649, 373. lp. o. p. – 374. lp.).

1921. gada 29. septembra vēlā vakarā L. Adomaitis ar vēl citu nenoskaidrotu personu, bruņojušies ar ieročiem, laupīšanas nolūkos ieradās Jelgavas apriņķa Svētes pagasta Kalveļu mājās. Uzbrucēji, uzdodamies par policijas darbiniekiem, ienāca dzīvojamajās telpās, kur, draudēdami ar ieročiem, lika nama saimniekam Napoleonam Kalvelim gulties uz grīdas, bet tad bez brīdinājuma viņa virzienā raidīja vairākus šāvienus, un rezultātā

iestājās saimnieka nāve. Turpinājumā laupītāji draudēja nošautā N. Kalveļa sievai Marijai ar ieroci un pieprasīja viņiem atdot mirušā naudas līdzekļus (10 000 ostrubļu un 5000 Latvijas rubļu). Māju saimniece atbildēja, ka nezina, kur glabājas pieprasītā nauda, tomēr viens no noziedzniekiem sāka pārmeklēt telpu, un viņam izdevās atrast 10 000 ostrubļu. Taču arī tad uzbrucēji turpināja draudēt, ka nogalinās namā esošās sievietes, ja viņas neatdos atlikušos 5000 Latvijas rubļu. Noslepkavotā N. Kalveļa meita Anna laupītājiem atdeva savus 1500, kā arī viņas tēva noglabātos 3000 Latvijas rubļu. Saņēmuši naudu, uzbrucēji paņēma N. Kalveļa vienkobra bisi un pameta notikumu vietu (LNA-LVVA, 3404-1-2651, 728. lp.). Vēlāk cietusi Anna Kalvele tiesas prāvas laikā liecināja, ka nozieguma laikā atpazinusi L. Adomaiti. Pēc A. Kalveles teiktā, Adomaitis esot pienācis viņai klāt un jautājis, vai viņa vēl zobošoties par viņa mīlestību, turklāt, pēc cietušās teiktā, L. Adomaitim kājās bijušas viņas adītās zeķes. Aizdomas pastiprināja fakts, ka L. Adomaitim ar nošauto N. Kalveli bija radušās nesaskaņas, pēc kurām potenciālais Annas ligavainis solīja atriebties (Bistamā bandita Leona Adamaitisa tiesas gaita, 4, 6).

Nākamās dienas rītā Svētes pagasta policijas kārtībnieks Teodors Banders, dodoties uz savu darbavietu, pamanīja no meža iznākam kādu personu, kura, ieraugot kārtībsargu, iebēga atpakaļ mežā. 1922. gada 13. jūlijā T. Banders atpazīšanas laikā L. Adomaiti sazīmēja to pašu cilvēku, kuru satīcis pie meža (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 39.-41. lp.).

Lai gan L. Adomaitis noliedza savu vainu iepriekš minētā nozieguma izdarīšanā, tomēr aizdomas pastiprināja viņa sacītais, ka ar nogalināto Kalveli viņam iepriekš bijušas darba attiecības. Abi esot nodarbojušies ar spekulāciju, turklāt Kalvelis viņam palicis parādā "vairākus tūkstošus", ko nav domājis atdot. Bandas dalībnieki Meņģele¹⁵ (?) un Ferfegs (?) aicinājuši viņam atriebties, un L. Adomaitis arī piekritis. Kā atzina pats L. Adomaitis: "Tā arī notika mūsu laupīšanas pirmais solis." (Saruna ar Leonu Adamaitisu, 7, 3)

1922. gada 15. februārī L. Adomaitis Jelgavas apriņķa Kroņu-Vircavas mežniecības tuvumā, bruņojies ar ieroci, piesavinājās mežsarga Jāņa Pfafradta bez uzraudzības atstāto zirgu un ziemas ragavas. J. Pfafradts pamanīja zirga pazušanu un uzsāka to meklēt. Viņš vērsās pēc palīdzības pie Svikaļu viensētas īpašnieka Žaņa Frikmaņa. Abi iejūdza Ž. Frikmaņa zirgu un devās pa nolaupītā pajūga pēdām. Panākot zagli, starp J. Pfafradtu un L. Adomaiti notika apšaušana. Tās laikā Ž. Frikmanis pameta notikuma vietu. Bēgot viņš izdzirdēja skaļu J. Pfafradta izsaucienu un šautenes šāvieni. Pēc slepkavības L. Adomaitis piesavinājās nogalinātā revolveri, naudas līdzekļus vairāk nekā 10 000 Latvijas rubļu apmērā, dažādus dokumentus un Ž. Frikmanim piederošo zirgu un ragavas. Tās pašas dienas vakarā policijas kārtībnieks Jānis Brežinskis, kriminālpolicijas uzraugi Roberts Jākobsons

un Dāvids Rozenbergs devās aizturēt noziedznieku. Tiesībsargājošo iestāžu pārstāvji netālu no Lielupes tilta sastapās ar nolaupīto zirga pajūgu, taču tā vadītājs uz policistu prasībām apstāties nereaģēja. Pēc brīža L. Adomaitis apstājās un pameta pajūgu. Bēgšanas laikā viņš uzsāka apšaudī ar saviem sekotājiem, šķērsoja grāvi un pazuda no likumsargu redzesloka (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 43.-45. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 734.-734. lp. o. p.).

1922. gada 2. marta vakarā L. Adomaitis, V. Juhnēvičs¹⁶ un Krišjānis Meņģele, bruņojušies ar šaujamočiem, veica uzbrukumu Jelgavas apriņķa Šķilbes pagasta Kungudegunu mājām. Īpašuma saimnieks Kristaps Neimanis izdzirdēja suņa rīšanu un izgāja pagalmā. K. Neimanis pamanīja, ka māju virzienā iet viņa sieva Trīne un meita Berta, kā arī kāds nepazīstams vīrietis. Noziedznieki sadzina visus māju iemītniekus (arī strādnieku Jāni Klasonu un kalponi Lavīzi Adamsoni) vienā istabā, tad B. Neimane pēc uzbrucēja pavēles istabā ielaida vēl vienu vīrieti. Laupītāji visiem māju iemītniekiem pavēlēja doties uz gaļas žāvētavu, kur tos arī ieslodzīja. Pēc tam laupītāji pārmeklēja saimniecību un piesavinājās dažādas mantas, naudas līdzekļus un citas lietas. Pirms došanās prom noziedznieki visiem ieslodzītajiem sasēja rokas un iedzina tos atpakaļ gaļas žāvētavā. Tās ieeju aiznagloja un aizbarikādēja ar trepēm un skapi. Pretlikumīgo darbību rezultātā no saimniecībā esošajām personām tika nolaupīta brūna ķēve un ragavas, zeltlietas, nauda, dažādas drēbes, pārtikas produkti vairāku desmitu tūkstošu rubļu vērtībā (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 45.-47. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2649, 376. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 731. lp.).

Bandas pretlikumīgā darbība turpinājās. 1922. gada 26.-27. marta naktī L. Adomaitis kopā ar V. Juhnēviču Tukuma apriņķa Annenieku pagasta Brūnu muižā uzlauza staļļa durvis un nolaupīja Žanim Rozem un Fricim Zilem piederošo zirgu un kumeļu, bet Otto Koppes īpašumā – zirglietas. Tajā pašā naktī no Dobeles pagasta Brenču māju saimnieka Kristapa Zuša pagalma tika nozagtas zirgu kamanas. Izmeklēšanas rezultātā policijas darbinieki visu iepriekš nolaupīto atrada pie cita bandas locekļa Teodora Erenbota (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 49.-50. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 731.-732. lp. o. p.).

BANDAS DARBĪBAS LIKVIDĀCIJA

Savu pēdējo noziegumu banda paveica 1922. gada 21. aprīlī, kad L. Adomaitis kopā ar K. Meņģeli ieradās Jelgavas apriņķa Kalnamuižas (kopš 1925. gada Tērvetes) pagasta Čureikos pie V. Juhnēviča, kur abi apmetās pa nakti. Nākamās dienas vakarā pēc iepriekšējas vienošanās visi trīs aizbrauca uz Jelgavas apriņķa Zaļenieku pagasta Silakrūšiem, lai veiktu bruņotu uzbrukumu saimniecības īpašniekam Jānim Hermanim. Uzlauzdami

priekšnama durvis, laupītāji iekļuva dzīvojamajā ēkā, kur L. Adomaitis ienāca kalpones Lizetas Rociņas istabā un pieprasīja iedegt gaismu. Ārpusē palikušie laupītāji raidīja vairākus šāvienus caur J. Hermaņa istabas logu, un viņš tika nāvējoši ievainots. Tad telpā ienāca L. Adomaitis kopā ar saimniecības kalponi L. Rociņu. Konstatējuši saimnieka nāvi, laupītāji pārmeklēja J. Hermaņa personīgās mantas un piesavinājās viņa revolveri, naudas līdzekļus 5000 rubļu apmērā, zirga pasi, sudraba pulksteni, apģērbu un citas lietas un pameta nozieguma vietu. Pēc nozieguma izdarīšanas L. Adomaitis (no 23. līdz 30. aprīlim) uzturējās pie Rīgas apriņķa Siguldas pagasta Tožu māju nomnieka Teodora Erenbota (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 2.-8. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 731., 735. lp. o. p.).

Lai izvairītos no aizturēšanas, L. Adomaitis regulāri dzīvoja pie dažādām personām, kā arī konspirācijas nolūkos izmantoja citu cilvēku personu apliecinošos dokumentus. Piemēram, 1921. gada maijā L. Adomaitis ieradās Jelgavā pie sava drauga Alberta Neilanda, kurš viņu nogādāja pie savas paziņas Malvīnes Gassinās. Šeit L. Adomaitis nelegāli uzturējās līdz 1921. gada 8. augustam, kad ar M. Gassinās starpniecību nomainīja dokumentus, kļūstot par Jāni Zviniņu¹⁷. Līdz tam L. Adomaitis izmantoja dokumentus uz Jāņa Smildziņa vārda, ko viņam 1920. gada 10. augustā bija izdevusi Jelgavas apriņķa Penkules pagasta valde (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 9.-12. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2653, 298. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2649, 377. lp.; LNA-LVVA, 3404-1-2651, 730. lp.).

Bandas darbība tika apturēta 1922. gada aprīļa beigās. Vispirms operatīvo darbību rezultātā tā paša gada 23. aprīli kārtībnieks Auseklis Šteinbergs ar aizsargu nodaļas vadītāju Eduardu Upenieku ieradās Kalnamuižas pagasta Čureiku mājās un aizturēja Vladu Juhnēviču, bet nedaudz vēlāk arī Jāni Juhnēviču. Nākamajā dienā Jelgavas apriņķa policijas priekšnieka palīgs Oļģerds Viļumsons Bauskas apriņķa Svitenes pagasta Bersteles muižā apcietināja K. Meņģeli. Noziedznieku aizturēšana turpinājās, un divas dienas vēlāk Rīgas 3. rajona kriminālpolicijas inspektors V. Virziņš¹⁸ Siguldas pagasta Tožu mājās apcietināja L. Adomaiti, kur viņš dzīvoja pie ģimenes nomnieka Teodora Erenbota (LNA-LVVA, 3404-1-2650, 4., 59. lp.).

(NE)ĪSTENOTIE NOZIEGUMI UN SPRIEDUMS

L. Adomaitim¹⁹ un citiem bandas dalībniekiem iepriekšējās izmeklēšanas un tiesas procesa laikā bez jau pieminētajiem noziegumiem tika inkriminēti vairāki citi likumpārkāpumi, kuros viņu vaina ir apšaubāma.

Pirmkārt, pats L. Adomaitis savu vainu neatzina, īpaši tas attiecas uz lielceļa laupīšanām, jo, spriežot pēc izmeklēšanas materiāliem, toreiz tie īsti neatbilda bandas pastrādāto noziegumu rokrakstam. Šajā sakarā viņš

intervijā periodiskā izdevuma “Ilustrēts Kriminālžurnāls” žurnālistam sacīja: “[..] nepatik tikai tas, ka caur viltus liecībām piešķir man tādus noziegumus, kādus es neesmu pastrādājis.” (Saruna ar Leonu Adamaitisu, 7, 3)

Otrkārt, vairāki cietušie sniedza visai neskaidru informāciju par uzbrucējiem (līdzīgs pēc balss, kustībām, ķermeņa uzbūves u. c.) vai atsevišķos gadījumos vispār nespēja viņus raksturot. Tas izskaidrojams ar to, ka vairāki uzbrukumi notika diennakts tumšajā laikā (piem., laupīšanas Kalveļu, Silakrūšu un citās viensētās). Tāpat daudzos gadījumos noziedznieki savas identitātes slēpšanai izmantoja maskas.

Visbeidzot, vairāku L. Adomaitim inkriminēto noziedzīgo nodarījumu kriminālais rokraksts bija līdzīgs pazīstamā laupītāja Anša Kaupēna likumpārkāpumiem, kurš attiecīgajā laika posmā arīdzan darbojās Zemgales apkārtnē, tostarp Latvijas–Lietuvas pierobežas tuvumā. A. Kaupēna lietas izmeklēšanas un iztiesāšanas laikā²⁰ noskaidrojās, ka L. Adomaitim inkriminētos noziegumus – 1921. gada 13. un 14. decembra bruņotu uzbrukumu Brambergas pagasta policijas kārtībniekam Paulam Boitmanim; Ernsta Zoltnera, Kristapa Ramana un citu personu aplaupīšanu uz Jelgavas–Krimunas ceļa; Jāņa Andersona un Voldemāra Ziles aplaupīšanu, kā arī 1921. gada 14. jūlijā notikušo Kristapa Vārnas, Voldemāra Bumbiera, Dāvja Zariņa un citu cilvēku aplaupīšanu (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 36.–37., 41.–43. lp.) – bija paveicis tieši A. Kaupēns (LNA-LVVA, 3404–1–3081, 301.–301. lp. o. p.; Grūtups 2002, 284). Turklāt pats L. Adomaitis liecināja, ka viņš šajā laikā uzturējies pie Augusta Brenbota viņa īpašumā Valmieras apriņķa Rozbeķu pagasta Vasariņos. Arī Brenbots kā Adomaiša bandas dalībnieks bija apsūdzēts noziegumos (LNA-LVVA, 3404–1–2650, 43. lp.).

Nemot vērā šajā laika posmā Latvijas Republikā pastāvošo krimināltiesisko regulējumu²¹ un to, ka noziegumi tika pastrādāti kara un pastiprinātā apsardzības stāvokļa periodā²², tas visdrīzāk neietekmētu Kara tiesas spriedumu par augstākā soda mēra – nāvessoda – piemērošanu.

L. Adomaiša bandas lietas iztiesāšana notika Jelgavā no 1923. gada 11. līdz 16. maijam. Latvijas Kara tiesas kolēģija 16. maijā paziņoja spriedumu. Bandas dalībnieki Leons Adomaitis, Vlads Juhnēvičs, Krišjānis un Roberts Meņģēļi, Jānis Ivanovskis saņēma augstāko soda mēru – nāvessodu pakarot. Spriedumu izpildīja 1923. gada 26.–27. maija naktī Jelgavas cietuma pagalmā (Izpildīts nāves sods pie slepkavām, 105, 1). Pārējiem notiesātajiem – Jānim Labutim, Jānim Juhnēvičam, Franciskai Juhnēvičai, Teodoram Erenbotam, Jānim Kozlovskim – dažāda termiņa spaidu darbi, kā arī ieslodzījums cietumā un pārmācības namā. Vairākus tiesājamos, tostarp policijas darbiniekus J. Lazdupu un N. Bergu, nepietiekamo pierādījumu dēļ attaisnoja (LNA-LVVA, 3404–1–2651, 737. lp. o. p. – 738. lp. o. p.). Tiesas process raisīja lielu sabiedrības uzmanību, jo kļuva par pirmo šāda mēroga prāvu starpkaru Latvijā.

SECINĀJUMI

Pirmajos pēckara gados Zemgale kļuva par vienu no kriminālākajiem Latvijas reģioniem. Nereti šajā teritorijā darbojās vairāki noziedznieki un krimināli grupējumi – bandas.

Kopš 1920. gada vasaras par vienu no Zemgales redzamākajiem noziedzīgajiem grupējumiem kļuva t. s. Leona Adomaiša banda, kura savas darbības laikā paveica vairāk nekā desmit dažādus likumpārkāpumus (brūnotas laupīšanas, zādzības, slepkavības u. c.).

Daudzās noziedzīgajās epizodēs novērojama vairāku ģimenes locekļu (piem., brāļu Meņģeļu un brāļu Juhnēviču) iesaiste likumpārkāpumu veikšanā. Tāpat vērojama tendence, ka vairāku bandas locekļu starpā pastāvēja iepriekšējā pazišanās vai draudzība, kas pozitīvi ietekmēja turpmāko noziegumu plānošanu un realizāciju.

Lietas materiālos atspoguļojas bandas izvēlētā darbības vide – pārsvarā lauku viensētas, tomēr atsevišķos gadījumos arī lieli transporta ceļi. No pieejamās informācijas izriet, ka par centrālo uzbrucēju mērķi pamatā kļuva apjomīgi naudas līdzekļi vai zirgi. Šie dzīvnieki vispārējos trūkuma un deficīta apstākļos bija kļuvuši par zināmas turības un labklājības rādītāju, kā arī izdevīgu spekulācijas objektu. Par noziedznieku upuriem periodiski kļuva bandas locekļiem iepriekš pazīstamas personas (tostarp bijušie darba devēji).

Jākonstatē, ka bandas darbības izvēlētās vietas apgrūtināja policijas darbu, jo nereti tās atradās tālu no lieliem apdzīvotiem centriem, līdz ar to kavēja likumsargu operatīvu ierašanos notikuma vietā. Vienlaikus problēmas radīja apstākļi, ka vairums noziegumu tika paveikti diennakts tumšajā laikā, tādējādi apgrūtinot izmeklētāju darbu konkrēto lietu izmeklēšanā.

Visbeidzot jāsecina, ka vairākos L. Adomaitim inkriminētajos noziegumos policija un citas tiesībsargājošās iestādes nespēja veikt pilnvērtīgu lietas apstākļu izmeklēšanu, tāpēc patiesie likumpārkāpēji netika atklāti vai, kā A. Kaupēna gadījumā, tas notika pēc ilgāka laika.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

(1919). Likums par agrako Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 13. Rīga: Valsts Kanclejas [sic!] likumu kārtrošanas nodaļa, 170. B/a, 1923. Adamaitisa laupītāju banda. *Latvis*, 488, 1.

- B/a, 1923. Adamaitisa prāvas beigu cēliens. *Brīvā Zeme*, 104, 3.
- B/a, 1924. Adamaitisa laupītāju bandas gals. *Latvijas Vēstnesis*, 83, 3.
- B/a, 1924. Iekšlietu ministrs par valsts iekšējo stāvokli. *Valdības Vēstnesis*, 29, 2.
- B/a, 1924. Salīdzinājoša tabele par svarīgākiem noziegumiem Latvijā 1920. g. – 1923. g. *Policijas Vēstnesis*, 16, 1.
- B/a, 1925. Bistamā bandita Leona Adamaitisa tiesas gaita. *Ilustrēts Kriminālžurnāls*, 3, 4–6.
- B/a, 1925. Saruna ar Leonu Adamaitisu. *Ilustrēts Kriminālžurnāls*, 7, 3.
- Ehlerss, H., Lauva, J. (sast.), 1930. *1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. 3. izdevums*. Rīga: Tieslietu ministrijas sevišķā komisija.
- Is, 1923. Izpildīts nāves sods pie slepkavām. *Latvijas Sargs*, 105, 1.
- Jelgavas apgabaltiesas Jelgavas apriņķa Izmeklēšanas tiesneša iepriekšējais izmeklējums lietā par Brambergas pagasta policijas kārtībnieka Boitmaņa nogalināšanas mēģinājumu, Romana un citu ceļa braucēju aplaupīšanu 1921. gada 13. un 14. dec. LNA-LVVA, 3404–1–2651.
- Kara Tiesas lieta par Leonu Dominika d. Adamaitisu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–2650.
- Leona Adamaitisa lieta Nr. 107. I. sējums. LNA-LVVA, 3404–1–2649.
- Lieta par laupītāja Anša Kaupēna u. c. paveiktajiem noziegumiem. LNA-LVVA, 3404–1–3081.
- VII, IX, X, XI, XII un XIII pielikumi Leona Adamaitisa un citu lietai Nr. 107. LNA-LVVA, 3404–1–2653.

LITERATŪRA

- B/a (1925). *Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture 1918–1925*. Rīga: Valters un Rapa.
- Ducmane, K., 2000. Un arī latviešiem radās sava nauda. *Latvijas Vēstnesis*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/2973> (skatīts 19.02.2020.).
- Grūtups, A., 2002. *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiski tiesu procesi Latvijā un citās valstīs*. Otrā daļa. Rīga: apgāds “Jaunā Daugava”.
- Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V., 2017. *Latvijas tiesneši. Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās 1918–1940*. Rīga: Tiesu administrācija.
- Mazure-Vučāne, M., 2019. *Pagasttiesa Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Pud 2009. Pieejams: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/es/46818/%D0%BF%D1%83%D0%B4> (skatīts 19.02.2020.).
- Spekuliācija 2000. Pieejams: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1100986> (skatīts 19.02.2020.).

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vairākos izmeklēšanas materiālos un preses publikācijās dēvēts par Leonu Adamaiti, kaut viņa tēvs Dominiks savā liecībā atzīmējis, ka uzvārdu pareizi raksta “Adomaitis”. Šāda tendence atspoguļojas arī Žagares pašvaldības piesūtītajos materiālos. LNA-LVVA, 3404–1–2652, 202. lpp.; LNA-LVVA, 3404–1–2654, 273. lpp.
- ² Latvijas Republikas Sodū likumā tā definēta kā savienība, kura izveidojusies smagu noziegumu vai nozieguma izdarīšanai. Ehlerss, H., Lauva, J. (sast.), 1930. *1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas*

valdības laikā izdotiem grozījumiem. 3. izdevums. Rīga: Tieslietu ministrijas sevišķā komisija, 22.

- ³ Iekšlietu ministram, sadarbojoties ar kara un tieslietu ministriem un balstoties uz kara un pastiprinātā apsardzības stāvokļa likuma pamata, bija tiesības smagāko lietu izskatīšanu nodot Kara tiesai (tostarp politiska rakstura likumpārkāpumus). Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V., 2017. *Latvijas tiesneši. Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās 1918–1940*. Rīga: Tiesu administrācija, 15.
- ⁴ Ekonomiska rakstura nodarbošanās, lai globālu izmaiņu iespēdā uz dažādu preču, valūtas, vērtspapīru cenām iegūtu pēc iespējas lielāku peļņu. Skat.: Spekulācija 2000. Pieejams: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1100986> (skatīts 19.02.2020.). Nereti šādu gadījumu skaits pieaug dažādu preču, finanšu līdzekļu u. c. deficīta apstākļos, ko izraisīja dažādi militārie konflikti un ekonomiskās problēmas (Pirmais un Otrais pasaules karš, pasaules ekonomiskā krīze u. c.).
- ⁵ L. Adomaiša tēvs Dominiks norādīja, ka abu starpā valdījis naidis. LNA-LVVA, 3404–1–2654, 273. lp.
- ⁶ Saskaņā ar J. Ivanovska liecību abi bija pazīstami jau kopš ķeizariskās Vācijas okupācijas laikiem Žagarē. LNA-LVVA, 3404–1–2649, 365. lp.
- ⁷ Viņu kopā ar citiem bandas locekļiem (Albertu Neilandu un Jāni Križanovski) aizturēja vēlāk un tiesāja atsevišķā tiesas procesā Cēsis 1924. gada 9. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*, 1924, 83, 3.
- ⁸ Viņš kādu laiku dzīvoja ar Žaņa-Žaneļa Kletkina vārdu.
- ⁹ L. Adomaitis liecināja, ka ar R. Meņģeli viņi iepazinušies 1920. gada rudenī, kad viņš no Lietuvas pārgāja dzīvot uz Annaišiem. Savukārt ar Roberta brāli Krišjāni iepazinās tā paša gada vasarā Bukaišu pagasta Annaišu krogā, kurā strādāja abu brāļu māsa Lizete. Viņa tolaik dzīvoja kopā ar citu bandas dalībnieku – J. Ivanovski. LNA-LVVA, 3404–1–2649, 366. lp. o. p. Pats K. Meņģele apgalvoja, ka ar L. Adomaiti viņš iepazinies agrāk – 1920. gada sākumā. LNA-LVVA, 3404–1–2650, 7. lp.
- ¹⁰ Viens puds ekvivalents 16,38 kilogramiem. Pieejams: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/es/46818/%D0%BF%D1%83%D0%B4>.
- ¹¹ Nomnieks (aut. piezīme).
- ¹² 1921. gadā viens puds (apmēram 16,38 kilogrami) sāls maksāja apmēram 112 Latvijas rubļu, puds kviešu miltu 800 Latvijas rubļu, savukārt vienkāršā strādnieka mēnešalga Rīgā sasniedza ap 2700 Latvijas rubļu.
- ¹³ Saimniecības ēka, ratnīca (aut. piezīme).
- ¹⁴ Naudas vienība vācu karaspēka okupētajās Latvijas un Lietuvas teritorijās, Latvijā Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara laikā. No 1920. gada 18. marta par oficiālo maksāšanas līdzekli visā Latvijas teritorijā kļuva Latvijas rublis. Skat.: Ducmane, K., 2000. Un arī latviešiem radās sava nauda. *Latvijas Vēstnesis*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/2973> (skatīts 19.02.2020.). Savukārt Lietuvas teritorijā ostrubli izmantoja līdz pat 1922. gada 1. oktobrim, kad Lietuvas valdība ieviesa jaunu nacionālo valūtu – litu.
- ¹⁵ Iespējams, ka domāts Krišjānis Meņģele (aut. piezīme).
- ¹⁶ L. Adomaitis apgalvoja, ka ar viņu iepazinies 1921. gada rudenī – ar savas topošās ligavas Ances Juhnēvičas starpniecību. LNA-LVVA, 3404–1–2649, 367. lp.
- ¹⁷ Viņš savu pasi pazaudēja tā paša gada jūlijā un par radušos situāciju informēja Jelgavas 3. policijas iecirkņa darbiniekus. Šo personu apliecinošo dokumentu 1921. gada jūlijā ar Jelgavas policijas 3. iecirkņa darbinieku Mārtiņa Lazdupa un Nikolaja Berga starpniecību nodeva L. Adomaitim. LNA-LVVA, 3404–1–2650, 11. lp.; LNA-LVVA, 3404–1–2651, 734. lp. o. p.

- ¹⁸ 1927. gadā, būdams Jelgavas Kriminālpārvaldes priekšnieka amatā, viņš izmeklēja Anša Kaupēna lietu. Grūtups, A., 2002. *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiski tiesu procesi Latvijā un citās valstīs*. Otrā daļa. Rīga: apgāds “Jaunā Daugava”, 246.
- ¹⁹ Lietas izmeklēšanas laikā viņam inkriminēja arī 1920. gada 23. janvārī notikušo Līnas Bechmanes un Kristapa Neilanda aplaupīšanu uz Jelgavas apriņķa Jelgavas–Mūrumuižas ceļa, taču Latvijas armijas Kara tiesa pierādījumu trūkuma dēļ viņu attaisnoja. LNA-LVVA, 3404–1–2650, 20.–21. lp.; LNA-LVVA, 3404–1–2650, 669. lp. o. p.; LNA-LVVA, 3404–1–2651, 724. lp.
- ²⁰ A. Kaupēna tiesas process notika Jelgavā no 1927. gada 21. marta līdz 6. aprīlim. Grūtups, A., 2002. *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiski tiesu procesi Latvijā un citās valstīs*. Otrā daļa. Rīga: apgāds “Jaunā Daugava”, 243; LNA-LVVA, 3404–1–3081, 364. lp.
- ²¹ Ar 1919. gada 5. decembra Latvijas Republikas Tautas padomes lēmumu Latvijas teritorijā turpināja darboties Krievijas impērijas laikā pieņemtie likumdošanas akti, tostarp Krievijas 1903. gada Sodu likums (Likums par agrako Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā 1919, 13).
- ²² Latvijas Republikas Pagaidu valdība kara stāvokli izsludināja 1919. gada 12. februārī, un tas bija spēkā līdz 1924. gada 15. februārim. Mazure-Vucāne, M., 2019. *Pagasttiesa Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 146; *Valdības Vēstnesis*, 1924, 29, 2.

ACTIVITIES OF LEONS ADOMAITIS GANG IN THE TERRITORY OF LATVIA AND LITHUANIA (JUNE, 1920 – APRIL, 1922)

KASPARS STRODS

MA in Archival Science, doctoral student at Daugavpils University,

historian at Latgale Culture and History Museum

E-mail: *kaspars.strods88@inbox.lv*

ABSTRACT

The aim of the publication is to reflect Leons Adomaitis (1897–1923) and his gang members' actions – crimes committed from June of 1920 to April of 1922, and the liquidation of the gang by law enforcement authorities (investigation of the case, detention of criminals etc.). The study is based on the materials available at the State History Archives of Latvia.

Keywords: Leons Adomaitis, gang, criminals, robbery, murders, Latvia, Lithuania.

SUMMARY

During different periods of history, criminality has been an inescapable part of social history. The problem of criminality in Latvia escalated under the influence of World War I and War of Independence, when in several regions of the new democratic state the criminality was on the rise. One of the most unsafe regions in the 1920s was Zemgale. In this region, unlawful acts were committed by separate criminals (Ansis Kaupēns and others), as well as by organized gangs. Leons Adomaitis gang counted among those; its members committed several serious and particularly serious criminal offenses in Jelgava, Tukums, Bauska, and other regions, in the Latvian–Lithuanian border area, and isolated illegal deeds also took place in the territory of Lithuania.

The criminal file reflects the gang's operating environment – mostly farmsteads, but in some cases also major transport routes. From the information available it appears that the criminals' main targets were huge financial resources or horses. Under general conditions of deprivation and shortage, those domestic animals had become an indicator of a certain wealth and well-being, as well as a profitable object of speculation. From

time to time, the criminals attacked people who were previously known to them (including their former employers).

It should be noted that the gang's chosen places of residence and attack hindered the police work, because they often were located far from large settlements, thus delaying the law enforcement officers' arrival at the crime scene. Furthermore, most of the crimes were committed during the dark hours, thus frustrating the investigators' efforts to resolve particular cases.

Finally, it is to be concluded that the crimes of which L. Adomaitis had been accused were subjected to poor-quality investigation by the police and other law enforcement institutions, which resulted in true criminals not being found or, as in the case of Ansis Kaupēns, that happened only after a considerable period of time.

LATVIEŠU PARTIZĀNU UN PAŠAIZSARDZĪBAS VIENĪBAS 1941. GADA VASARĀ: VALMIERAS APRIŅĶA PILSĒTU PIEMĒRS

JĀNIS TOMAŠEVSKIS

Mg. hist., Latvijas Universitātes

Vēstures un filozofijas fakultātes doktors,

Latvijas Kara muzeja vēsturnieks

E-pasts: janis.tomasevskis@karamuzejs.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkota Valmieras apriņķa pilsētu – Valmieras un Limbažu – nacionālo partizānu un pašaizsardzības spēku darbība Vācijas–PSRS kara sākumā 1941. gada jūlijā un augustā. Balstoties uz Latvijas atmiņu institūcijās pieejamiem avotiem un historiogrāfiju, rakstā apskatīta kopējā situācija Valmieras apriņķī, kas noteica partizānu un pašaizsardzības vienību darbības īpatnības; atsevišķi pētīta Valmieras un Limbažu partizānu vienību darbība un personālsastāva īpatnības, kā arī pašaizsardzības komandantūru izveides īpatnības un to darbība līdz izformēšanai 1941. gada augusta beigās. Raksta mērķis ir apskatīt Valmieras apriņķa pilsētu partizānu un pašaizsardzības vienību darbību, personālsastāvu, kā arī veikt Valmieras un Limbažu piemēru salīdzinošo analīzi.

Atslēgas vārdi: nacionālie partizāni, pašaizsardzības komandantūras, pretošanās kustība, kolaboracionisms, padomju okupācija, vācu okupācija, bezvaras periods, Vācijas–PSRS karš.

IEVADS

Nacionālo partizānu darbība līdz ar Otrā pasaules kara ietvaros notikušā Vācijas–Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (turpmāk – PSRS) kara sākšanos 1941. gada 22. jūnijā demonstrēja latviešu nācijas aktīvākās daļas attieksmi pret padomju okupācijas režīmu, tās veiktajām represijām. Saskaņā ar vēsturnieka Henriha Stroda aplēsēm kopumā partizānu vienībās

cīnijās 6000–8500 Latvijas iedzīvotāju un šai kustībai bija tautas sacelšanās raksturs (Strods 2002, 91). Aktīvo partizānu skaits būtiski neatšķirās no šādu partizānu skaita Lietuvā un Igaunijā, kur bija vērojami līdzīgi procesi.

Vācu okupācijas režīms, kas visā Latvijas teritorijā nodibinājās 1941. gada 8. jūlijā, tobrīd nebija ieinteresēts latviešu militāro vienību attīstībā, tomēr centās vietējos iedzīvotājus izmantot savu militāro un politisko mērķu sasniegšanai. Partizānu vienības pakāpeniski tika izformētas vai pārveidotas par paš aizsardzības (vācu val. *Selbstschutz*) vienībām (komandantūrām) un pakļautas vācu militārajai pārvaldei (ši transformācija bija atkarīga no vācu varas nodibināšanas Latvijas teritorijā). Paš aizsardzības vienības, kuru darbības veidi un personālsastāvs varēja daļēji vai pilnībā sakrist ar partizānu vienībām, tika izformētas 1941. gada augusta otrajā pusē. Tomēr, atšķirībā no partizāniem, paš aizsardzības vienību (komandantūru) dalībnieki piedalījās represijās pret civiliedzīvotājiem.

Nacionālo partizānu un paš aizsardzības vienību darbība Vācijas–PSRS kara sākumā ir temats, kam līdz šim nav pievērsta pastiprināta vēsturnieku uzmanība. Ir pētīti nacionālo partizānu darbības dažādi aspekti (Biezais 1991), partizānu darbība Latvijas pilsētās un pagastos (Pelkaus 2004), bezvaras perioda teorētiskie un praktiskie aspekti dažādos Latvijas reģionos, tostarp Valmieras apriņķī (Pavlovičs 2003), paš aizsardzības komandantūru iesaiste holokausta noziegumos (Ezergailis 1999; Urtāns 2003), šī raksta autors pētījis latviešu paš aizsardzības spēku (ārpus Rīgas) koordinēšanas centra darbību (Tomaševskis 2015). Tomēr līdz šim partizānu un paš aizsardzības vienību darbība pētīta kā divi dažādi fenomeni, novelkot starp tiem diezgan stingru robežliniju un zināmā mērā izvairoties no kopēju elementu meklēšanas. Autors izvirza hipotēzi, ka partizānu un paš aizsardzības kustība ir vienas kustības divas formas, tādēļ tās būtu jāpēta kompleksi un pēc vienotiem principiem. Lielā mērā sakrita abu kustības formu aktīvās darbības laiks, sastāvs, darbības izpausmes. Bija arī būtiskas atšķirības, kas īpaši izpaudās partizānu un paš aizsardzības vienību darbības koordinēšanā un vadībā, kā arī to noziedzīgā sadarbībā (kolaboracionismā) ar vācu okupācijas varu un represijām pret civiliedzīvotājiem. Turpmākā pētniecība sniegs atbildi, vai šāda hipotēze ir pamatota.

Līdz šim nav veikti atsevišķi pētījumi par partizānu un paš aizsardzības vienībām Valmieras apriņķī un tās pilsētās, bet ir pētīti atsevišķi šīs problēmas aspekti dažu Latvijas vēsturnieku darbos (Pelkaus 2004; Pavlovičs 2003; Urtāns 2003). Valmieras apriņķis kā izpētes ģeogrāfiskais ierobežojums noteikts, balstoties uz partizānu un paš aizsardzības vienību salīdzinoši lielo aktivitāti reģionā un dažādām šī procesa īpatnībām, kas ar konkrētiem piemēriem ļauj ilustrēt atšķirības apriņķa pilsētu partizānu un paš aizsardzības vienību personālsastāvā un darbībā. Tēmas izpēte var palīdzēt izprast ne vien Valmieras apriņķa, bet arī plašāka reģiona

(iespējams, pat visas Latvijas) partizānu un paš aizsardzības kustības norises un cēloņsakarības. Raksta mērķis ir apskatīt Valmieras apriņķa pilsētu partizānu un paš aizsardzības vienību darbību, personālsastāvu, kā arī veikt Valmieras un Limbažu piemēru salīdzinošo analīzi. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiks raksturota situācija apriņķī apskatāmajā laika posmā, turpinājumā sniedzot Limbažu un Valmieras partizānu un paš aizsardzības vienību raksturojumu. Raksta ierobežotā apjoma un daļēji arī avotu trūkuma dēļ salīdzinātas tikai divas minētās apriņķa pilsētas.

Raksta pamatā izmantoti dažādi ar tēmu saistīti avoti no vairākām Latvijas atmiņu institūcijām. Starp būtiskākajām avotu grupām jāmin oficiālo iestāžu dokumenti (Valmieras apriņķa policijas iestāžu rīkojumi, vācu komandantūru izdotie rīkojumi), partizānu un paš aizsardzības vienību darbības ziņojumi, Latviešu paš aizsardzības spēku štāba pavēles, Valmieras un Limbažu partizānu NKVD (KGB) krimināllietu materiāli u. c. Ne visiem minētajiem, protams, ir vienlīdz augsta uzticamība. Īpaši krimināllietu materiāli jāvērtē kritiski, jo tapuši ieslodzījuma/pratināšanas apstākļos, turklāt vairākus gadus pēc 1941. gada notikumiem. Pietiekami svarīgs avots bijuši atmiņu izdevumi, kā arī laikraksti, kas Latvijā iznākuši 1941. gada vasarā. Tomēr gan vieni, gan otri avoti izmantoti piesardzīgi, jo vienā gadījumā tie tapuši vairākus gadus vai pat gadu desmitus pēc notikušā, bet otrā gadījumā tie radīti vācu okupācijas režīma cenzūras un sakāpināta antisemitisma apstākļos. Pētījuma tapšanā lietoti arī Latvijas historiogrāfijā tapušie autoru darbi, uzziņu literatūra u. c.

SITUĀCIJA VALMIERAS APRIŅĶĪ 1941. GADA VASARĀ

1941. gada 22. jūnijā nacistiskās Vācijas karaspēks sāka operāciju “Barbarosa”, iebrūkot Padomju Savienībā, tostarp tās okupētajā Latvijas teritorijā. Jūlija pirmajās dienās vērmahta mehanizētās vienības jau brauca cauri Vidzemei, tikai atsevišķās vietās sastopot kādu pretestību. Latvijā dislocētās Sarkanās armijas vienības strauji atkāpās, pat bēga Narvas un Pleskavas virzienā. Valmieras apriņķī nekādas nopietnas sadursmes starp vācu un padomju spēkiem nenotika. Atkāpjošās padomju karaspēka daļas, mehanizētās vienības un atsevišķu karavīru grupas šķērsoja apriņķa teritoriju 2. un 3. jūlijā (Pavlovičs 2003, 307). Tiesa, apdzīvotās vietās un pagasta centros vēl palika bruņotas padomju aktīvistu vienības – strādnieku gvardi, miliči un citi, kam vajadzēja nodrošināt kārtību, kamēr evakuējas vietējās padomju iestādes. Apdzīvoto vietu tuvumā atsevišķos gadījumos atpūtas vai pārtikas sagādes nolūkā aizkavējās lielākas vai mazākas padomju karavīru grupas, kuras dažkārt bija spiestas iesaistīties sadursmēs ne vien ar vācu

armijas daļām, bet arī no vietējiem iedzīvotājiem saformētām bruņotām vienībām – nacionālajiem partizāniem.

Nacionālo partizānu vienības spontāni formējās pēc 14. jūnija deportācijām un represijām pret bijušās Latvijas armijas virsniekiem Litenē, bet to aktīvā darbība sākās līdz ar kara sākumu. Vidzemē partizānu aktivitāte bija salīdzinoši lielāka. To noteica lielais latviešu militārpersonu īpatsvars, kas bija dezertējuši no Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa (kas dislocējās Vidzemē) un apvienojās, lai justos drošāk un palīdzētu pasargāt vietējos iedzīvotājus, kā arī tas, ka šo reģionu vācu armija sasniedza vairāk nekā nedēļu pēc karadarbības sākuma, tāpēc bija laiks sagatavoties. Partizāni Vidzemē atbrīvoja trīs apriņķa pilsētas, tostarp Valmieru, un astoņas mazpilsētas, tostarp Valmieras apriņķī esošos Limbažus, Salacgrīvu un Ainažus (Pelkaus 2004, 152). Tiesa, ar to cīņa pret sarkanarmiešiem un padomju aktivistiem nebeidzās, jo bija jāķemmē meži, jāapsargā stratēģiski objekti (pasts, telefona centrāle u. tml.), jāaizsargā vietējie iedzīvotāji pret marodierismu un slepkavošanu utt. Pakāpeniski partizānu vienības tika vai nu izformētas, vai pārveidotas par paš aizsardzības vienībām, kas ne vien cīnījās pret padomju režīma atliekām, bet arī realizēja vācu varas rīkojumus, tostarp piedaloties padomju režīma varasvīru un ebreju tautības līdzpilsoņu fiziskā iznīcināšanā.

Ja runājam par statistikas datiem, informācija par apriņķa iedzīvotāju skaitu un nacionālo sastāvu uz 1941. gadā jūniju nav pieejama (iedzīvotāju reģistrācija vācu okupācijas laikā notikusi tikai 1941. gada otrajā pusē jau pēc partizānu un paš aizsardzības vienību izformēšanas), tomēr situāciju var izprast, ieskatoties 1935. gada tautas skaitīšanas datos. Saskaņā ar pēdējo Valmieras apriņķī dzīvoja 84 744 iedzīvotāji, no kuriem tikai nedaudz vairāk par piekto daļu mīta pilsētās. Apriņķī bija sešas pilsētas, no kurām iedzīvotāju skaita ziņā lielākās bija apriņķa centrs Valmiera (8482 iedzīvotāji), Rūjiena (4337) un Limbaži (2870). Mazsalaca, Ainaži un Salacgrīva sekoja pēc tam. Apriņķa nacionālais sastāvs raksturīgi Vidzemei bija ļoti latvisks, pamatnācija veidoja 96,4%. Mazākumtautību ziņā lielākās bija igauņi, vācieši, poļi, krievi un ebreji, pēdējiem veidojot tikai 0,34% jeb 292 iedzīvotājus. Vairāk nekā 89% apriņķa ebreju dzīvoja pilsētās, no kuriem absolūtais vairums mīta Limbažos (100 ebreji), Valmierā (93) un Rūjienā (62) (Ceturrtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 95, 109, 350).

Padomju režīma 1941. gada 13.–14. jūnija deportācijās no Valmieras apriņķa deportēja 420 cilvēkus. Šajā uzskaitījumā balanss starp pilsētām un laukiem gan bija krietni atšķirīgs, proti, no pilsētām deportēto skaits pārsniedza pusi (222) no visiem deportētajiem (Latvijas iedzīvotāju 1941. gada 14. jūnija deportācija). Deportācijās neskarto Valmieras apriņķa iedzīvotāju tūlītējā reakcija bija līdzīga kā citur Latvijā, proti, daudzi iedzīvotāji, baidoties no līdzīgu represiju atkātošanās, izvēlējās slēpties mežā vai lauku

apvidos. Daļa no viņiem pievienojās lauku apvidos izveidotajām nacionālo partizānu grupām, kas gaidīja izdevīgu brīdi darbības uzsākšanai. Vismaz līdz 5. jūlijam apriņķī izveidotās partizānu grupas darbojās atsevišķi, katra savā pagastā, tikai izņēmuma gadījumos pārsniedzot pagasta vai pilsētas robežas. Taču daļa partizānu grupu, kas darbojās apriņķī, piemēram, iesaisītījās Limbažu atbrīvošanā, bija izveidotas Rīgā vai tās apriņķī un norādījumus saņēma no tur esošajām latviešu paš aizsardzības spēku komandantūrām. Rīgā vismaz kopš 4. jūlija darbojās Latviešu paš aizsardzības spēku štābs (ārpus Rīgas), kas savu iespēju robežās koordinēja partizānu vienību darbību, sūtīja papildspēkus un bruņojumu. Domājams, ka minētajā štābā 4.–5. jūlijā bija ieradies arī pulkvedis-leitnants Jūlijs Kristaps Jaunsniķeris (1895–1965), saņemot pilnvaru nodibināt paš aizsardzības spēku komandantūru Valmieras un Valkas apriņķos. Latviešu paš aizsardzības spēku priekšnieka pulkveža Aleksandra Plensnera (1892–1984) 2. pavēlē, kas tapusi ap 7.–10. jūliju, atzīmēts, ka “drošības un kārtības uzturēšanai, kā arī lielinieku bandu iztīrīšanai” katrā apriņķī nodibināts paš aizsardzības priekšnieka amats (Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM), 5-49312/2342-DK).

J. Jaunsniķeris apriņķa centrā ieradās 5. jūlija pēcpusdienā un pilsētas pasta ēkā esošo nacionālo partizānu grupai uzrādīja minēto pilnvaru, pasludinot sevi par apriņķa paš aizsardzības spēku komandieri. 7. jūlijā J. Jaunsniķeris, vēl parakstoties kā “Valmieras nodaļas latviešu karaspēku grupas komandieris”, rakstīja Latviešu paš aizsardzības spēku štābam (ārpus Rīgas), lūdzot atsūtīt vismaz 200 šautenes un 10 patšautenes ar attiecīgu daudzumu municijas, jo Valmieras apkārtnē atrodies “ļoti daudz komunistu-teroristu bandas, kuras bez ieročiem nav iespējams likvidēt” (LKM, 5-49328/2358-DK). Domājams, ka līdz 10. jūlijam, kad J. Jaunsniķeris izdeva savu pirmo pavēli kā Valmieras, Valkas pilsētu un apriņķu paš aizsardzības spēku priekšnieks, viņš bija nodrošinājis faktisko varu pār Valmieras apriņķa partizānu grupām un paš aizsardzības komandantūrām. Kopš 10. jūlija apriņķa partizānu (paš aizsardzības) grupas bija pakļautas vienotam pavēļu regulējumam, noslēdzot jebkādu turpmāku paš darbību. Minētajā pavēlē bija atzīmēts, ka Valmieras pilsētā un apriņķī nodibinātas 10 komandantūras: Ainažu, Limbažu, Alojās, Matīšu, Mazsalacas, Rūjienas, Rencēnu, Mazbrenguļu, Valmieras pagasta un Valmieras pilsētas (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA-LVVA), 1423–1–9, 1. lp.). Vēsturnieka J. Pavloviča ieskatā zināms izņēmums bija Limbažu latviešu iestādes, kas apmēram līdz jūlija vidum pastāvējušas “neatkarīgi no visiem” (Pavlovičs 2009, 91). Raksta autors atļautos iebilst šim viedoklim, jo maz ticams, ka Limbažu latviešu komandantūra varēja rīkoties neatkarīgi no pilsētā esošajiem vācu karavīriem.

Jādomā, ka vairumā gadījumu komandantūras tika dibinātas vai nu nelieli pirms, vai īsi pēc J. Jaunsniķera 10. jūlija pavēles. Papildinstrukcijā

pilsētas un apriņķa iecirkņu komandantiem atzīmēts, ka komandantūras jādbina no 10 līdz 20 (bijušajiem) Latvijas armijas virsniekiem, instruktoriem un kareivjiem, bet to nepietiekamības gadījumā – jāpapildina ar aizsargiem. Tika noteikti katras komandantūras galvenie uzdevumi: likumu un rīkojumu ievērošana, komunistu aģentu un “valsts un armijas interesēm” kaitīgu personu aizturēšana, sarkanarmiešu un komunistu grupu likvidēšana, svarīgu objektu apsargāšana, kā arī iespējamu jūras vai gaisa desantu apkarošana (LNA-LVVA, 1423–1–9, 22. lp). Šos uzdevumus komandantūras veica visu savas pastāvēšanas laiku, ja vien netika saņemts speciāls rīkojums no apriņķa/pagasta komandantūras vai represīvajām iestādēm (Einzacgrupas A apakšvienībām), kuras bija atbildīgas par latviešu paš aizsardzības komandantūru iesaistīšanu ebreju tautības iedzīvotāju slepkavošanā.

Valmieras apriņķa paš aizsardzības komandantūra līdz ar tai pakļautajām komandantūrām beidza pastāvēt 28. augustā, kad J. Jaunsnīķeris izdeva savu pēdējo pavēli, kurā deklarēja, ka turpmāk paš aizsardzības pulciņiem pagastos un pilsētās jādēvējas par palīgpolīcijas grupām, kuras pagastos pakļautas pagasta polīcijas kārtībniekam, pilsētās – polīcijas iecirkņu priekšniekiem (LNA-LVVA, 1423–1–32, 25. lp.). Minētās pavēles pamats bija Valmieras pilsētas vācu komandanta 21. augusta rīkojums, ar kuru J. Jaunsnīķeris tika iecelts par Valmieras apriņķa un polīcijas priekšnieku (Paziņojums, 1941, 1). Ar to noslēdzās latviešu partizānu vienību un paš aizsardzības komandantūru darbība Valmieras pilsētā un apriņķī.

SITUĀCIJA LIMBAŽOS

Stratēģiskā nozīmē Limbažu mazpilsētā ievērojama bija tikai Rīgas–Rūjienas dzelzceļa līnija, kas gāja tai cauri un kas varēja būt noderīga karjošo valstu loģistikai. Vācu armiju grupas “Ziemeļi” 1941. gada darbības atskaitēs redzams, ka minēto dzelzceļa līniju, sākot no 7. jūlija, izmantojusi 217. kājnieku divīzija (Der Feldzug gegen die Sowjet-Union 1941, 45).

Sākoties padomju-vācu karam, Limbažos dislocētās Sarkanās armijas vienības pameta pilsētu un tās aizsardzību uzņēmas Limbažu strādnieku gvardu vienība, ko veidoja ap 50 vietējo padomju aktivistu lielākoties bez iepriekšējas militāras sagatavotības. Viņiem palīgā bija atsūtīti ap 30 miliču no Valmieras. Ciņā pret partizāniem tiem negribīgi pievienojās arī vairāki simti padomju jūrnieku, kuri bija izgājuši cauri Limbažiem un novietojās atpūtā pilsētas tuvumā (Pelkaus 2004, 122–123). Jūrnieki pēc atpūtas plānoja atkāpties un nevēlējās iesaistīties nekādās militārās akcijās. Domājams, ka arī strādnieku gvardi un miliči būtu pilsētu atstājuši pirms sadursmes, ja vien tos nebūtu pārsteiguši nacionālie partizāni, kuri 3. jūlija pievakarē bija pietuvojušies pilsētai.

Limbažu atbrīvošanā iesaistīto personu pamatsastāvu veidoja profesionālas militārpersonas, lielākoties no latviešu korpusa dezertējušie vai demobilizētie karavīri, kā arī aizsargi. Atšķirībā no citām partizānu kaujām Latvijā, tikai neliela daļa Limbažu atbrīvotāju bija vietējie vai tuvākās apkārtnes iedzīvotāji. Saskaņā ar trimdas izdevuma "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" informāciju Limbažu atbrīvošanu plānojis Ādažu pagasta komandants pulkvedis-leitnants Voldemārs Bišentrops (1895–1988), kurš organizējis vietējos aizsargus (Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, 1970, 271). Tomēr citos avotos un pētījumos var konstatēt, ka pilsētu atbrīvojušas vismaz trīs iepriekš savstarpēji nesaistītas karavīru grupas, kuru vairumu veidoja bijušie latviešu korpusa karavīri. Pirmkārt, pulkveža-leitnanta Arvida Rekes (1895–1962) grupa 54 karavīru sastāvā, kas veidota 3. jūlijā no korpusa dezertieriem (Ko stāsta ciņu dalībnieki, 1941, 2). Otrkārt, kapteiņa Jāņa Lūša (1901–?) grupa (44 karavīri), kas sastāvēja no latviešu korpusa 181. strēlnieku divīzijas atsevišķā sakaru bataljona bijušajiem karavīriem (Ko stāsta ciņu dalībnieki, 1941, 1). Treškārt, kapteiņa Ernesta Ķeseļa (1895–1962) grupa (55 karavīri), kurā ietilpa Rīgas rūpnīcas "Vairogs" strādnieki, latviešu korpusa karavīri u. c. (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA), 1986–1–840–1, 23.–24. lp.). Nosacīti ceturto grupu veido civilpersonas un citas pie minētām grupām tieši nepiederošas personas, bet to skaits, visticamāk, nepārsniedza dažus desmitus. Tātad kopumā latviešu partizānu vienības sastāvu veidoja ne vairāk kā 170–180 karavīru (no tiem tikai daži limbažnieki), kam vajadzēja stāties pretī skaitliski un, domājams, arī tehniski pārākiem pilsētas aizstāvjiem.

Limbažu kauja sākās 4. jūlija agrā pēcpusdienā. Partizāni iebruka pilsētā un ieņēma lielu tās daļu, tomēr padomju jūrnieku un robežsargu prettriecienu municijas un ieroču trūkuma dēļ neizdevās izturēt, tāpēc partizāni bija spiesti no pilsētas atkāpties. Tās pašas dienas vakarā un naktī partizāni dažādos ceļos papildināja bruņojuma rezerves, kas deva pārlicību nākamajā rītā atkal doties triecienā uz pilsētu (LKM, 5-49314/2344-DK). Kā izrādījās, padomju spēki naktī bija devušies prom, un partizāni ieņēma pilsētu bez kaujas. Limbažu kaujā krita septiņi nacionālie partizāni – divi virsnieki, pieci instruktori un kareivji. Vēl seši tika ievainoti. Kaujās krita 26 padomju jūrnieki un vairāki miliči, kurus apglabāja pie pilsētas kapiem (Pelkaus 2004, 125–126).

Limbažu atbrīvotāju kodols A. Rekes vadībā turpināja atbrīvot teritoriju, virzoties gar Rīgas jūras līča piekrasti Igaunijas virzienā. Ap 8. jūliju šī grupa sasniedza Pērnavu Igaunijā, kad tur izsēdās vācu jūras desants, un A. Rekes vadīto spēku turpmākā darbība tajā virzienā vairs nebija nepieciešama (Plūme 2003, 119). Arī citi pilsētas atbrīvotāji bija to atstājuši, un Limbažos pa to laiku priekšgalā bija izvirzījušies jau pavisam citi cilvēki.

Limbažos tika izveidota paš aizsardzības spēku komandantūra ar bijušo Latvijas armijas virsleitnantu Fridrihu Robertu Švēdi (1903–1943)

priekšgalā (pirms viņa īsu brīdi komandanta pienākumus pildīja A. Rekes adjutants virsleitnants Oskars Rēķis (1914–1947)). Pilsētā sākās atbēdzības akti pret tur palikušajiem padomju varas pārstāvjiem, karavīriem un citām nevēlamām personām. Smagi ievainotos sešus jūrniekus un četrus miličus izņēma no slimnīcas un nošāva. Saskaņā ar aculiecinieku atmiņām un citām liecībām, ko apkopojis Vilis Plūme un Limbažu novadpētnieks Uldis Bērziņš, vairākas dienas pilsētā valdīja savdabīga “lauka kara tiesa”, kurā ietilpa F. Švēde, bijušais Limbažu policijas priekšnieks Arnolds Lubavs (1904–1949) un evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītājs Edmunds Mačs (1904–1991). Neviens no šī triumvirāta un tam pakļautajiem paš aizsardzības dalībniekiem nepiedalījās pilsētas atbrīvošanā, bet parādījās uzreiz pēc tam. Limbažu latviešu komandantūras paš darbība tika pārtraukta ap 10. jūliju, kad pilsēta nonāca vācu kontrolē. Tas gan diemžēl nepārtrauca represijas pret vietējiem iedzīvotājiem, nu jau vācu varas uzraudzībā.

Sekojošai antisemitiskai propagandai laikrakstos, arī Limbažos sākās ebreju aresti. Sākumā tas tika darīts ebreju pazemošanas un viņu dzīvokļu izlaupišanas nolūkā. Saskaņā ar vēsturnieka A. Urtāna savāktajiem datiem dažas dienas pēc paš aizsardzības spēku komandantūras dibināšanas arestēja ap 60–70 ebreju, ievietojot pilsētas pasta ēkā Pilsmuižā un vairākas dienas viņus izmantojot kā darbaspēku pilsētā (Urtāns 2003, 259–260). Apmēram nedēļu vēlāk, kad pilsētā jau bija nodibināta vācu militārā komandantūra, sākās viņu fiziska iznīcināšana, kas tika organizēta trīs akcijās, un visās piedalījās vietējie limbažnieki. Kā izpētījis A. Urtāns, pirmās divas akcijas notika ap 20. jūliju Nabes un Umurgas pagastā. Trešā akcija risinājās jau pēc Limbažu komandantūras likvidēšanas, proti, septembrī, kad apmēram 10–20 ebrejus noslepkavoja pilsētas policisti (Urtāns 2003, 263–264).

SITUĀCIJA VALMIERĀ

Valmiera kā apriņķa centrs, dzelzceļa mezgls un dažādu stratēģisku objektu atrašanās vieta bija pietiekami nozīmīga, lai atejošā Sarkanā armija un uzbrūkošā vācu armija to nenovērtētu par zemu. Atkāpjoties no pilsētas, padomju spēki nodedzināja tiltu pār Gauju, sabojāja sakaru līnijas, izlaupija veikalus, kā arī mēģināja uzspidzināt “Bekona eksporta” ražotni. Tomēr kopumā pilsētā lieli postījumi netika konstatēti (Atbrīvotā Valmiera, 1941, 1). Pirmās vācu armijas vienības cauri pilsētai izgāja 6. jūlijā, un armijas komandantūras iestāde tika nodibināta tikai dažas dienas vēlāk.

Valmierā partizānu vienība sāka veidoties pēc padomju varas iestāžu evakuēšanās naktī uz 5. jūliju. Pilsētas pasta ēkā sapulcējās nacionāli noskaņotu valmieriešu grupa un pulkveža-leitnanta Osvalda Skudruļa (1895–1944) vadībā izveidoja štābu, kas izdeva caurlaides, deva rīkojumus

pārmeklēt pilsētas iestādes un ēkas, lai iegūtu ieročus, kā arī aizturēja padomju aktīvistus un nomaldījušos sarkanarmiešus, ko ieslodzīja pasta ēkas pagrabā. 5. jūlija rītā pa Cēsu–Valmieras šoseju pilsētā ienāca seržanta M. Ozola vadītā Kauguru un citu pagastu partizānu vienība, kas ieņēma ugunsdzēsēju depo un pie pasta nama sastapa jau tur esošos O. Skudruļa vīrus (Pelkaus 2004, 121). Pasta ēkā esošā štāba darbinieki nekavējoties deva pavēli partizāniem un pilsētas iedzīvotājiem sākt pilsētas elektrības un telefona līniju labošanu, sarkanarmiešu nodedzinātā Gaujas tilta vietā uzbūvēt plostu tiltu un veikt citus nepieciešamos infrastruktūras atjaunošanas darbus (Atbrīvotā Valmiera, 1941, 1). 5. jūlija pēcpusdienā pilsētā ieradās jau iepriekš pieminētais J. Jaunsnīķeris, kas pārņēma pilsētas vadību un sāka veidot apriņķa paš aizsardzības komandantūru.

Kā noprotams, J. Jaunsnīķeris respektēja jau izveidotās partizānu grupas konjunktūru un lielu daļu no tās dalībniekiem iesaistīja jaundibinātās pilsētas un apriņķa komandantūras darbā. Par Valmieras latviešu komandantu tika iecelts kapteinis Ludvigs Knospiņš (1890–1969), kurš turpmāk līdzās J. Jaunsnīķerim pārraudzīja pilsētas paš aizsardzības spēku komandantūras darbību. Ap 12. jūliju pilsētas komandanta rīcībā bija 37 karavīri (no tiem – četri virsnieki), un darba viņiem netrūka. Bija jāpārmeklē pilsētas teritorija, jānodrošina stratēģisku objektu apsardze, kārtība pilsētā. L. Knospiņš bija spiests konstatēt, ka viņam trūkst rezervju, tāpēc dažādos gadījuma darbos un norīkojumos vajadzēja izmantot gan aizsargus, kuri ieradās komandanta rīcībā vakaros pēc darba, gan tādus cilvēkus, kas jau bija bijuši norīkojumos (LNA-LVVA, 1423–1–9, 19. lp.). Kadru trūkums būtiskas sekas nebija atstājis, jo komandantūras darbības laikā nopietni apdraudējumi pilsētas drošībai netika konstatēti.

Vācu militārā komandantūra pilnībā pārņēma kontroli pār Valmieru ap 10. jūliju, bet jau divas dienas pirms tam latviešu paš aizsardzības komandantūras pārstāvji bija arestējuši pirmos ebreju tautības iedzīvotājus un pārmeklējuši vairāku ebreju dzīvokļus. Te gan jāpiebilst, ka skaidri nav zināms, vai ebreji arestēti to nacionalitātes vai saistības ar padomju varu dēļ (Urtāns 2003, 260). Turpmākie notikumi ir visai pretrunīgi, jo nav zināms ne precīzs nogalināto Valmieras ebreju skaits, ne arī to nogalināšanas datējumi. Tomēr, kā liecina A. Urtāna pētījumi, ir zināms, ka šo netiro darbu paveica Viktora Arāja (1910–1988) latviešu drošības palīgpolicijas komandas dalībnieki un Valmiermuižas cietuma uzraugi, no kuriem daļa varēja būt vietējie iedzīvotāji (Urtāns 2003, 266–267). Šobrīd ir zināms, ka paš aizsardzības komandantūras locekļi piedalījās tikai ebreju arestos un nodarbināšanā lauku darbos, bet tos iznīcināja citi.

Neraugoties uz to, šajās akcijās cieta daudzi nevainīgi cilvēki, ne tikai tie, kas aktīvi sadarbojās ar padomju varu. Valmieras slimnīcas ārsts Arvīds Alksnis (1910–1991) ar nožēlu konstatēja, ka “diemžēl sarkanais terors bija

radījis tieksmi necienīt cilvēka dzīvību arī daudziem citiem nenobriedušiem tautiešiem, kuriem neviens ģimenes loceklis nebija nonāvēts, ne aizvests. Bija sāpīgi vērot, ka daži no viņiem noslidēja uz NKVD līmeņa, daži, kurus es pazinu kā jaukus un gaišus jaunus latviešus. Latviešu tautai sarkanais gads bija ne tikai laupījis daudz krietnu cilvēku, tas bija arī saindējis daudz atlikušo dvēseli.” (Alksnis 1980, 129–130) Ja arī vairums neslepkavoja, tomēr liela daļa uz to noskatījās pārāk vienaldzīgi.

SECINĀJUMI

1. Valmieras apriņķa nacionālo partizānu un paš aizsardzības vienību darbība ilustrē procesus, kas notika arī citās Latvijas vietās. Proti, nacionālie partizāni uzreiz pēc tam, kad lielākas Sarkanās armijas vienības pameta apdzīvotās vietas, aktīvi iesaistījās to atbrīvošanā vai kontroles nodrošināšanā. Vidzemei un tajā esošajā Valmieras apriņķī bija liels Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa bijušo demobilizēto un/vai dezertējušo karavīru īpatsvars, kas aktīvi iesaistījās nacionālo partizānu vienību darbībā un vadībā. Šāda situācija bija raksturīga arī Valmieras apriņķa pilsētās, konkrēti, arī rakstā apskatītajā Valmierā un Limbažos.
2. Gan Limbažus, gan Valmieru pirms vācu armijas ienākšanas atbrīvoja nacionālo partizānu vienības. Limbažu atbrīvotāju vairums nāca no bijušajiem Sarkanās armijas latviešu korpusa karavīriem, kas nebija pilsētai pietuvināto pagastu iedzīvotāji, tomēr bija apvienojušies salīdzinoši lielā militārā vienībā, lai atbrīvotu pilsētu no tur esošajām sarkanarmiešu un padomju aktivistu vienībām. Par spīti sākotnējai neveiksmei, partizāni spēja panākt savu un piespieda padomju vienības pilsētu atstāt. Atšķirībā no Limbažiem, Valmieras partizānu grupu veidoja vietējie vai apkārtnes pagastu iedzīvotāji, arī aizsargi. Valmierieši nemēģināja apdraudēt padomju varas nesējus, bet pārņēma varu tikai pēc tam, kad pēdējie pilsētu jau bija atstājuši. Ja Valmieras tuvumā būtu atradusies kāda lielāka latviešu militārpersonu grupa ar vērā ņemamu apbruņojumu, tad, iespējams, arī viņi būtu centušies padzīt pilsētā palikušos miliešus un padomju aktivistus, nevis gaidītu to aiziešanu.
3. Limbažu un Valmieras latviešu komandantūras tika nodibinātas aptuveni vienā un tajā pašā laikā – 5.–6. jūlijā. Partizānu grupas, kas bija atbrīvojušas Limbažus, nebija ieinteresētas uzkavēties pilsētā ilgāk, tādēļ kārtību pilsētā līdz vācu armijas vienību ienākšanai nodrošināja latviešu paš aizsardzības komandantūra F. Švēdes vadībā. Komandantūras sastāvā, iespējams, nebija neviena tāda partizāna, kas bija atbrīvojis pilsētu. Valmieras gadījumā pilsētas latviešu komandantūras sastāvu veidoja

pamatā no tiem, kas bija sākuši rūpēties par pilsētas drošību un kārtību uzreiz pēc padomju varas aiziešanas. Ja O. Skudruļa vadītās grupas vīri pēc pulkveža-leitnanta Jūlija Jaunsnīķera ierašanās atteiktos sadarboties vai būtu aizņemti ar citām lietām, pēdējam paš aizsardzības komandantūras veidošana būtu jāveido faktiski no nulles.

4. Valmieras apriņķa un pilsētas komandanta J. Jaunsnīķera rokās (ar vācu militāro iestāžu akceptu) bija vara, kas vismaz kopš jūlija vidus līdz augusta beigām kontrolēja visu apriņķa komandantūru darbību. Minēto komandantūru galvenie uzdevumi bija apriņķī palikušo sarkanarmiešu un padomju aktivistu sagūstīšana, komunistu un Vācijas interesēm kaitīgu personu arestēšana, stratēģisko objektu apsargāšana, kā arī iespējamo militāro draudu novēršana. Papildus šiem darbības virzieniem klāt nāca arī ebreju tautības iedzīvotāju arestēšana, piespiedu nodarbināšana un atsevišķos gadījumos – arī to fiziska iznīcināšana.
5. Limbažu un Valmieras latviešu komandantūras vācu varas uzraudzībā arestēja ebrejus, taču tikai Limbažu komandantūras locekļi piedalījās arī to nošaušanā. Iespējams, to var skaidrot ar personību faktoru pilsētas komandantūras vadībā, kas Limbažu gadījumā bija tendēta uz ebreju tautības iedzīvotāju pēc iespējas ātrāku pakļaušanu vācu rasu politikai. Nevar izslēgt arī personīgas atriebības, mantiskas ieinteresētības un citus faktorus, kas būtu sīkāk jāpēta turpmāk.

SAĪSINĀJUMI

KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti*)

LKM – Latvijas Kara muzejs

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts (*Narodnyi komissariat vnutrennih del*)

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

AVOTI

Alksnis, A., 1980. *Hipokrāta spīlēs: jauna ārsta dzīves posms*. Toronto: Daugavas Vanags.

B/a, 1941. Atbrīvota Valmiera. *Tēvija*, 7, 6.

B/a, 1941. Ko stāsta ciņu dalībnieki. *Tēvija*, 12, 1–2.

B/a. 1941. Paziņojums. *Tālavietis*, 19, 1.

Der Feldzug gegen die Sowjet-Union: Kriegsjahr 1941, 1942.

Ernesta Ķeseļa krimināllieta. LNA-LVA, 1986–1–840.

Kapteiņa Ernesta Ķeseļa ziņojums pulkvedim Kārlim Dzenit-Zeniņam. LKM, 5-49314/2344-DK.

- Latviešu paš aizsardzības spēku priekšnieka pavēle Nr. 2. LKM, 5-49312/2342-DK.
- Latvijas iedzīvotāju 1941. gada 14. jūnija deportācija. Pieejams: <http://www.archiv.org.lv/LVA/dep1941/meklesana41.php> (skatīts 15.11.2019.).
- Pulkveža-leitnanta Jūlija Jaunsnīķera ziņojums pulkvedim Kārlim Dzenit-Zeniņam. LKM, 5-49328/2358-DK.
- Valmieras aprīņa policijas iestādes. LNA-LVVA, 1423–1–9.
- Vietējās vācu komandantūras, Valmieras un Valkas aprīņa priekšnieku, Darba pārvaldes Valmieras nodaļas un citu iestāžu rīkojumi par kara gūstekņu nodarbināšanas un apsardzības kārtību, palīgpolicijas grupu veidošanu u. c. LNA-LVVA, 1423–1–32.

LITERATŪRA

- Biezais, H., 1992. Nacionālie partizāni. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 132–144.
- Ceturtnā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā*, 1936. Sast. V. Salnītis. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Ezergailis, A., 1999. Paš aizsardzības komandantūru loma holokaustā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1999, 7, 107–118.
- Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā*, 1970. 1. sēj. Ministere: Daugavas Vanagu Centrālā Valde.
- Pavlovičs, J., 2003. Okupācijas varu maiņa Valmieras aprīņķī 1941. gada vasarā. *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 8. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299–323.
- Pavlovičs, J., 2009. Vidzemes latviešu komandantūru sistēma vācu militār pārvaldes darbības perioda sākumposmā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 80–94.
- Pelkaus, E., 2004. *Cīņa un cerība: Latviešu partizāni 1941. gada vasarā*. Rīga.
- Plūme, B., 2003. *Limbažu stāsti*. Limbaži: Bruno Plūme.
- Strods, H., 2002. Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs). *Nācija gūstā: Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata 2001*, 31–93.
- Tomaševskis, J., 2015. Latviešu paš aizsardzības spēku štāba (ārpus Rīgas) koordinēto latviešu paš aizsardzības vienību darbības ziņojumu (1941. gada 3.–15. jūlijs) analīze. *Latvijas vēstures un historiogrāfijas problēmas 1918–1990. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 28. sēj. Rīga.
- Urtāns, A., 2003. Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras aprīņķī. *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 8. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 253–278.

LATVIAN PARTISAN AND SELF-DEFENCE UNITS IN THE SUMMER OF 1941: A CASE STUDY OF TOWNS IN VALMIERA DISTRICT

JĀNIS TOMAŠEVSKIS

MA in History, doctoral student at the University of Latvia,

historian at the Latvian War Museum

E-mail: janis.tomasevskis@karamuzejs.lv

ABSTRACT

The paper reviews the action of Latvian national partisan and self-defence units in two of the largest towns in Valmiera district – Valmiera and Limbaži – at the beginning of the German-Soviet war in the summer of 1941. The paper is based on the documental sources of Latvian institutions of memory and historiography and reviews the following problems: overall situation in the Valmiera district that defined particular characteristics of Latvian partisan and self-defence units in the region; action and characteristic of personnel of partisan units of Valmiera and Limbaži; formation and action of self-defence commandant's offices until their disbandment in the end of August 1941. The aim of the current paper is to study operations, particular characteristics of personnel of Latvian partisan and self-defence units of Valmiera and Limbaži, and conduct a comparative analysis thereof.

Keywords: national partisans, self-defence (*Selbstschutz*), resistance movement, collaboration, Soviet occupation, Nazi occupation, interregnum, German-Soviet war.

SUMMARY

The action of Latvian national partisans in the beginning of the German-Soviet war displayed an attitude of the most active part of the nation against the Soviet power and its repressions during the Soviet occupation of Latvia in 1940–1941. There were around 6000 to 8500 Latvians who fought against the Soviets, and the movement could be considered as a national uprising. The German power, which occupied the territory of Latvia in July 8, 1941 were not interested in development of strong Latvian military units, although they tried to use locals to fulfil their military and political aims. Partisan units that operated in all the regions of Latvia were either disbanded or transformed into self-defence units (commandant's offices) that soon were placed under the German command. The author holds a view

that partisan and self-defence forces are two forms of the same movement and therefore should be studied in accordance with the same principles. The following research would show if such a hypothesis was well-founded.

The paper concludes that national partisans in Valmiera district very actively participated in the liberation of populated places in the region or secured the control of the places. Partisan units consisted of many former soldiers of the Latvian Army that were either demobilized or had deserted from the 24th Territorial Army Corps of the Red Army (“Latvian Corps”). These military representatives joined partisans far away from the place of their origin and often held commanding positions within the units. Such a situation was also characteristic to those units which liberated towns of Valmiera and Limbaži.

National partisan unit that liberated Limbaži continued its operation along the Latvian coastline towards Estonia. Self-defence commandant’s office in the town was formed by the citizens of Limbaži that were keen to fight the leftovers of former Soviet authorities and military. The commandant’s office also intently engaged in the rounding up and elimination of local Jews. National partisans gathered in Valmiera on July 5, 1941, and this gathering was transformed into the commandant’s office on the very same day. The personnel remained almost the same. Self-defence forces looked after the security in town as well as obeyed the instructions of the self-defence commander of the Valmiera district to round up the Jews. Members of the self-defence forces were not among those who killed the Jews.

On the one hand, the case studies of Valmiera and Limbaži characterize the situation in the Valmiera district and Vidzeme region during the first couple of months of the German attack on the Soviet Union forces. On the other, it also shows the differences in the formation, personnel and operation of Latvian national partisan and self-defence units within a single district.

STARPKARU POSMA SPORTA VĒSTURE VALMIERĀ (20. GADSIMTA 20.–30. GADI): DAŽI ASPEKTI ĀRPUS SACENSĪBU REZULTĀTIEM

GUNTIS VĀVERIS

Mg. hist., Mg. oec., Latvijas Universitātes

Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants,

LNA-LVVA Fondu analītikas un uzziņu sistēmas nodaļas

galvenais arhivists

E-pasts: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

ANOTĀCIJA

Starpkaru posmā, 20. gadsimta 20.–30. gados, Latvijas sporta dzīve piedzīvoja interesantus pavērsienus, kas sporta attīstības kontekstā izpaudās kā sporta lomas un nozīmes pārvērtēšana. Sports vairs nebija vien fiziskās kultūras nodarbe, bet, pieaugot sabiedrības interesei un atsaucībai, tas kļuva arī par disciplīnas instrumentu, kā arī kopienas identitātes sastāvdaļu. Valmieras sporta dzīves norises piemērs starpkaru posmā labi ilustrē sporta nozīmes un prakses transformācijas, atklājot sportu kā pilsētas kultūras dzīves fenomenu. Raksta mērķis ir piedāvāt skatījumu uz sporta dzīves norisēm starpkaru posmā Valmierā plašākā kontekstā.

Atslēgas vārdi: Valmiera, sports, sporta organizācijas, starpkaru sabiedrība, kultūra un ideoloģija.

IEVADS

Kopš 20. gadsimta sākuma Valmiera ir bijusi viens no galvenajiem Latvijas reģionu sporta centriem. Pilsētai ir senas sporta tradīcijas, kas mūsdienās nenoliedzami veido būtisku Valmieras identitātes sastāvdaļu. Tradīciju un pagātnes panākumu iespaids atbalsojas arī pilsētas mūsdienu dzīvē, ko iemieso starpkaru posmā ārkārtīgi populārā soļotāja Jāņa Daliņa¹ vārdā nosauktais sporta stadions, kurš tieši 2020. gadā piedzīvo modernas pārmaiņas.

Jāatzīst, ka Latvijas lokāla mēroga, reģiona vai mazpilsētu sporta vēstures un tradīciju izpētei pētnieku uzmanība akadēmiskā līmenī praktiski nav pievērsta. Līdz šim kopumā izpratne par sporta vēstures izpētes iespējām galvenokārt aprobežojas vien ar sporta sacensību statistiku un faktoloģiju bez skatījuma uz sportu kā daļu no sabiedrības kultūras norises plašākā kontekstā. Kaut gan priecē, ka pēdējie pienesumi Latvijas sporta historiogrāfijai ir gana iespaidīgi un kvalitatīvi, atbilstoši akadēmiskas izpētes līmenim.² Sporta statistikai un sacensību rezultātiem ir nozīme, bet sporta vēsture nenotiek vien stadionu ovāla ielokā un nebeidzas līdz ar mirkli, kad sportists pamet stadiona teritoriju vai šķērso sacensību finiša līniju. Sports kā kultūras parādība ir laikmeta un sabiedrības norišu iederīga sastāvdaļa, ko ietekmē aktuālie sociālie, politiskie un ekonomiskie procesi. Rietumvalstu izpētes tradīcijās sporta socioloģija kā sistemātisks process, sistēmu, vērtību un uzvedības studiju kopums jau aptuveni pēdējās četrās desmitgades pēta sportu kā sociālu institūciju (Delaney, Madigan 2015, 8).

Šis raksts ir autora mēģinājums palūkoties uz organizētā sporta vēsturi no cita skatpunkta, pievēršot uzmanību nevis sacensību statistikai, bet citiem būtiskiem sociāliem aspektiem, kas veidoja un ietekmēja Valmieras sporta dzīvi.

Raksts balstīts uz Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību – Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA) un Latvijas Kinofotofonodokumentu arhīvā (LVKFFDA) esošajiem dokumentiem par Valmieras sporta dzīvi. No LVVA esošajiem fondiem rakstā izmantoti 1799. fonda (Latvijas Sporta un tūrisma biedrības un klubi), 2012. fonda (biedrība “Strādnieku sports un sargs”) un 3693. fonda (8. Valmieras aizsargu pulks) dokumenti. Atsevišķas LVKFFDA fotogrāfijas ilustrē Valmieras sporta dzīves norisi, izpausmes, apmērus un popularitāti. Abu dokumenta krātuvju sastāvs (valdes sēžu protokoli, dažāda sarakste starp sporta organizācijām, biedru un sacensību rezultātu reģistri, finanšu dokumenti, vizuālie dokumenti – fotogrāfijas, logotipu skices u. c.) ļauj rekonstruēt Valmieras sporta dzīvi, sporta organizāciju savstarpējās attiecības un darbības principus, kā arī identificēt darbības problēmas.

ORGANIZĒTAIS SPORTS STARP KULTŪRU UN IDEOLOĢIJU

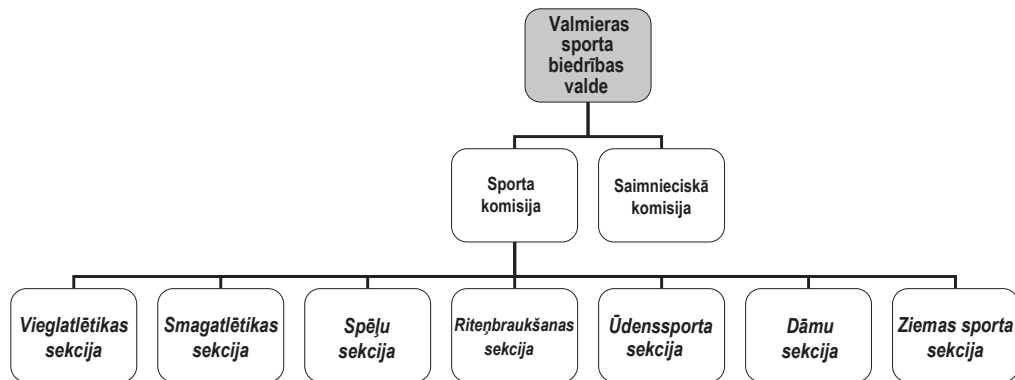
Organizētais sports kā modernajam laikmetam jauna un popularitātē augoša kultūras izpausme kopš 19. gadsimta beigām kļuva par raksturīgu praksi, aptverot ne tikai sabiedrības augstāko slāņu aprindas un vidusslāni, bet arī strādniecību. Līdz pat Pirmajam pasaules karam sports Latvijas teritorijā bija izteikts pilsētvides fenomens un Valmiera bija viena no tām pilsētām, kur eksistēja lokāla sporta dzīve.

Starpkaru Valmieras sporta dzīvē būtu jāizceļ trīs galvenās sporta organizācijas – Valmieras Sporta biedrība (turpmāk – VSB), biedrības “Strādnieku

sports un sargs” Valmieras nodaļa (SSSVN) un 8. Valmieras aizsargu pulka sporta klubs (8. VAPSK). To darbība lieliski ilustrē, pēc autora domām, trīs īsus, bet būtiskus posmus starpkaru Latvijas sporta vēsturē:

- 1) 1920.–1925. gads – laiks, ka VSB atjauno darbību un tradīcijas;
- 2) 1925.–1934. gads – brīvas ideju un sporta prakses konkurences posms jeb laiks, kad pilsētas sporta dzīves norisēs piedalās dažādas organizācijas (VSB un SSSVN), tiesa, savstarpēji norobežojoties citai no citas;
- 3) 1934.–1940. gads – posms, kad K. Ulmaņa autoritārās diktatūras apstākļos, ierobežojot dažādu ideju koeksistenci, izteiktāki kļūst sporta politizācijas procesi, kaut vai organizāciju unifikācijas diskursā (8. VAPSK dominance).

Tradīcijas. Latvijas sporta organizācijas 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē zināmā mērā turpināja to sporta kultūras un tradīciju praksi, kas sporta organizācijām bija pazīstama jau pirms Pirmā pasaules kara. Spilgts piemērs ir VSB³, kuras darbības struktūra (skat. pielikumu), biedru sastāvs un sporta dzīves pasākumi sevišķi daudz neatšķīrās no citu saviesīgi kulturālu biedrību prakses – tematiskās balles ar dejām, izglītojoši priekšlasījumi, loterijas, sporta paraugdemonstrējumi, dažādu ceļojošo kausu izcīņa, dzērienu un uzskodu bufete. To apliecina arī VSB statūtos ierakstītais darbības mērķis “veicināt fiziskas attīstības un sporta ideju, lai cilvēki harmoniski izkoptu sava ķermeņa spēku, veiklību un skaistumu, kā arī dot saviem biedriem iespēju ērti, patīkami un lietderīgi pavadīt brīvo laiku”⁴.

Pielikums. Valmieras Sporta biedrības struktūra (1923).

Sagatavots pēc Valmieras Sporta biedrības komisiju un sekciju kopdarbības instrukcijas, kas pievienota biedrības valdes sēdes protokolam Nr. 6, 1923. gads. LNA-LVVA, 1799–1–559, 9.–11. lp.

Annex. Structure of Valmiera Sports Association (1923).

Prepared following the instruction of the Valmiera Sports Association committees and sections attached to the minutes No. 6 of the association board meeting, 1923. LNA-LVVA, 1799–1–559, pp. 9–11

1. attēls. Valmieras Sporta biedrības saviesīga sarīkojuma afiša 1926. gada 23. novembrī. LNA-LVVA, 3693-1-738, 367. lp.

Fig. 1. Poster of social event organised by Valmiera Sports Association, November 23, 1926. LNA-LVVA, 3693-1-738, p. 367

VSB darbības gads dalījās divās sezonās: pavasara-rudens un rudens-pavasara, aptverot dažādus sporta veidus, bet galvenokārt vieglatlētiku un riteņbraukšanu, kur VSB bija vislielākie panākumi Latvijas mērogā, it īpaši vieglatlētikā 20. gs. 20.-30. gadu mijā.

Ieskatoties VSB biedru reģistru grāmatā, redzams, ka no apmēram vidēji 260 biedriem 20. gs. 20. gados labākajā gadījumā vien 1/10 daļa biedru nodarbojās ar sportu, bet pārējie dalībnieki līdzdarbojās citās jomās. Jau nācis 1923. gadā pieņemtais liberālais biedrību likums pavēra iespējas veidot visdažādākās darbības biedrības, tādējādi saruka vēl pirms Pirmā pasaules kara izveidoto organizāciju, tostarp arī VSB biedru, skaits no 315 biedriem (1922) līdz 205 biedriem (1927).

Konkurence. 1925. gada 2. jūnijā darbību uzsāka organizācijas SSS Valmieras nodaļa⁵. SSS ir savdabīga parādība uz Latvijas sporta vēstures

arēnas, jo organizācija kreisu ideoloģisku apsvērumu dēļ pašizolējās no sporta dzīves norisēm, kritizējot t. s. pilsonisko sporta organizāciju darbības motivāciju un sportošanas praksi (Gavars 2017, 56). Tādējādi arī SSSVN jau saknē, sekojot organizācijas priekšrakstiem, tika liegta jebkāda komunikācija (galvenokārt, dalība sacensībās) ar idejiskajiem pretiniekiem VSB. Pārķāpumu gadījumā (tādu, kā redzams avotos, netrūka⁶) draudēja sankcijas. Tomēr pašas SSSVN dokumentos 1926. gada vasaras beigās atrodamas ziņas par nepieciešamību vest sarunas ar VSB par iespējām izmantot tās sporta laukumu⁷. VSB valdes sēdes protokolos norādīts, ka SSSVN “pieprasa dārzu interno sacensību rīkošanai”, ko valde noraidījusi, pamatojoties uz to, ka biedrība “nevar stāties sakaros ar biedrībām, kuras neietilpst Latvijas Sporta Organizāciju apvienībā”⁸. Papildus minētajam ieganstam VSB interesēs nebija ļaut pilsētas sporta dzīvē ielaist konkurentus, kuri turklāt noraidoši izturējās pret VSB tradīcijām. Turpmākajos gados gan redzams, ka SSSVN rīkotie pasākumi, pulcējot citu Ziemeļvidzemē esošu SSS nodaļu sportistus, Valmierā notika katru gadu, it īpaši 20. gadu beigās. 1928. gada aprīļa sākumā SSSVN valdes sēdē uzsvēra, ka “jāpiegriež sportam nopietnāku vērību”⁹, ko ļāva arī salīdzinoši liels nodaļas biedru skaits (1927. gadā rudenī 184 biedri¹⁰). Laika posmā no 1925. gada līdz 1930. gadam SSSNV sarīkoja 22 sacīkstes (ieskaitot 8 novada un 14 nodaļas rīkotās)¹¹.

Nodaļu dibinot, SSS izsūtītajā apkārtrakstā visām nodaļām norādīts veicināt biedru fizisku audzināšanu, attīstot vingrošanas, vieglatlētikas, peldēšanas un boksa prasmes¹², obligāti trenēties starptautiskajā sargu piecīņā (individuālā ciņa, 100 m skrējiens ar kavēkļiem, vāļītes mešana no viena ceļa, 1500 m skrējiens, 4 × 100 m stafetes skrējiens).¹³ SSSVN biedriem cieņā bija arī futbols, šahs, šaušana, kā arī tolaik jaunie komandu sporta veidi basketbols un volejbols. Jauno sporta veidu izvēli noteica praktiski apsvērumi – piemērotos apstākļos ar tiem varēja nodarboties slēgtās telpās arī rudens–pavasara sezonā, turklāt šo “spēļu izvešana neprasa lielus izdevumus”¹⁴. Sporta nodarbību mērķis bija veicināt biedru fizisko attīstību, taču vienlaikus tam bija arī ideoloģisks zemteksts. Piemēram, biedru riteņbraukšanas prasmes varēja kalpot ātrākai un teritoriāli plašākai aģitācijas materiālu izdālei¹⁵, savukārt minētā sargu piecīņa sagatavoja sportistus sociāldemokrātu aģitācijas sapulču apsardzei Saeimas priekšvēlēšanu laikā¹⁶.

Unifikācija. Pēc Kārļa Ulmaņa īstenotā valsts apvērsuma arvien lielāku nozīmi Latvijas sporta dzīvē ieņēma Latvijas Aizsargu organizācija (turpmāk – LAO). Par LAO vēsturi rakstījis vēsturnieks Ilgvars Butulis, norādot uz militarizēta sporta vai to sporta disciplīnu nozīmi, kas sekmē militāro sagatavotību (Butulis 2011, 123). Nenoliedzami – LAO bija nopelni sporta masveida popularizēšanā ārpus pilsētvides (Butulis 2011, 125), tomēr, aizliedzot kreiso organizāciju darbību, antidemokrātiskais režīms tiecās sporta dzīvi un kultūru pakļaut nacionālisma diskursam, uzsverot nepieciešamību

pēc vienības un vienprātības¹⁷, veicinot organizāciju apvienošanu. Tādējādi 1935. gada 6. februārī ārkārtas pilnsapulcē VSB lēma par apvienošanu ar 8. Valmieras aizsargu pulka sporta klubu¹⁸, bet faktiski tas nozīmēja biedrības darbības un teju 45 gadus senās unikālās identitātes saraušanu¹⁹, kas gan, taisnības labad jāpiemin, notika ar VSB valdes un biedru akceptu. Turpmāk 20. gs. 30. gadu otrajā pusē jebkura pulcēšanās sporta kontekstā, kas noritēja ārpus 8. VAPSK ietvariem, tika atzīta par nevēlamu Valmierā²⁰.

Nenoliedzami darbības apmērs, organizatoriskās priekšrocības un no VSB mantojumā nākusi darba pieredze padarīja 8. VAPSK par nozīmīgāko sporta organizāciju Valmierā. Piemēram, kaut vai 1937. gadā 8. VAPSK kopā pulcēja 43 sporta pulciņus ar 901 darbinieku, piedaloties 841 sacensībā, 101 sacīkstē un 58 sporta izbraukumos, kā arī uzstādot 10 LAO un trīs Latvijas rekordus (Butulis 2011, 142), turklāt 8. VAPSK rindās vairāki sportisti²¹ bija starp labākajiem valsts mērogā.

INFRASTRUKTŪRA KĀ IDENTITĀTI VEIDOJOŠS INSTRUMENTS

Sporta nodarbībām un sacensībām nepieciešamā infrastruktūra un inventārs ne tikai kalpoja primārām funkcijām, bet arī vienlaikus veidoja sporta organizācijas identitāti. Sacensību un treniņu norisei atbilstošs savs sporta laukums vai pat stadions sniedza iespējas sasniegt augstvērtīgākus sportiskos rezultātus. Kvalitatīvs sporta laukums vai pat stadions cēla organizācijas prestižu ne vien sporta, bet arī kopējo biedrību hierarhijā. Tomēr jaunu sporta objektu izbūve starpkaru Latvijā kopumā noritēja lēni ne vien pilsētās, bet arī provincē²². VSB, pretēji citām līdzīgām biedrībām, bija priekšrocības, jo tai bija savs sporta laukums.

Neatkarības karam noslēdzoties, VSB vispirms uzmanību pievērsa sava sporta laukuma tehniskā stāvokļa uzlabošanai, kur būtisks pirmais solis bija jaunas sētas būve 1921. gadā²³. Tālāk sekoja laukuma (skrejceļu, disciplīnu sektoru un futbola laukuma) iekārtošana atbilstoši noteiktajām prasībām²⁴. Tomēr līdz pat 20. gadu otrajai pusei ievērojami laukuma labiekārtošanas darbi nav notikuši, jo VSB valdes plānos ietilpa jauna sporta bāzes izveide. Jau 1923. gada oktobrī, pēc sporta sezonas noslēguma, VSB valde atzina, ka nepieciešams domāt par jauna velotreka izbūvi, par paraugu ņemot sporta biedrības "Marss" Rīgā esošo velotreku²⁵, kā arī lūgt konsultācijas²⁶. Kopējās būvdarbu izmaksas jau iepriekš vasarā tika prognozētas ap 10 000 LVL²⁷, kas krietni pārspēja VSB finanšu iespējas, tāpēc treka izbūve tika atlikta. 1928. gada vasarā VSB atzina to, ka "līdzšinējais treks gandrīz vairs nav lietojams", bet jauna izbūvei līdzekļu nebija²⁸. Iespēju robežās VSB centās uzturēt sporta laukumu lietošanas kārtībā²⁹. Iecerī par jaunu

sporta bāzi piepildīt aizkavēja valsts ekonomiskā stāvokļa lejupslīde pasaules ekonomiskās krīzes ietekmē, un vien 1932. gada rudenī VSB valdes sēdēs no jauna aktīvāk sprieda par veicamajiem darbiem, sākot ar zemes iegūšanu³⁰. Decembrī valde ziņoja, ka noskatīts piemērots “zemes gabals netālu no Gaujas”³¹.

Līdzās VSB par sava sporta laukuma iekārtošanu domāja arī SSSVN, vairākkārt atkārtoti – 1927.³² un 1929. gadā³³ – lūdzot pilsētas domei piešķirt piemērotu zemes gabalu, tomēr līdz pat 30. gadu sākumam biedrībai panākumu nebija. Par galveno SSSVN rīkoto sporta pasākumu norises vietu 20. gs. 30. gadu sākumā kļuva Jāņa parks, kur gan pēc valdes atzinuma “izveidot laukumu nav iespējams, jo daļa laukuma jau apstrādāta”³⁴, tomēr arī bija pietiekoši daudz vietas, lai “ierīkotu skrejceļu sargiem”³⁵. Taču pēc 1932. gada jūlija vairs nav ziņu par aktīvu SSVN darbību sporta jomā³⁶ un biedrība vairs nebija aktīva Valmieras sporta dzīves dalībniece.

1933. gada 9. novembrī VSB biedru pilnsapulcē valde ziņoja, ka zemes gabals “stāvo krastu rajonā” piešķirts biedrībai. Šai sakarā valde īpaši izcēla atsevišķu biedru, it īpaši jau Jāņa Daliņa, nopelnus labvēlīgam pilsētas domes lēmumam³⁷. Moderna stadiona izbūve kļuva par galveno notikumu Valmieras sporta dzīvē 20. gs. 30. gadu otrajā pusē. VSB plānoja “ierīkot skrejceļu, treku ritenbraucējiem, ceļu zirgu skriešanas sacīkstēm, futbola un tenisa laukumus, kā arī stendu šaušanai pa māla baložiem”³⁸.

Kā jau minēts iepriekšējā apakšnodaļā, politiska rakstura pārmaiņas valstī ietekmēja sporta kultūru un attīstības virzienu, kā arī uz brīdi aizkavēja jaunā stadiona būvniecības sākšanu Valmierā līdz 1936. gada vasarai³⁹. Stadiona atklāšana 1938. gada 31. jūlijā izpelnījās lielāko laikrakstu uzmanību, norādot, ka tas ir “jauns 1934. gada 15. maija iezvanītā laikmeta piemineklis”⁴⁰, taču par tā tehnisko izpildījumu un kvalitāti drīz vien radās zināmas iebildes⁴¹.

Lokālā kontekstā jaunais stadions iekļāvās K. Ulmaņa diktatūras idejiskajā celtniecībā ne tikai tieši, bet arī ideoloģiski. Sporta sacensības stadionā visspilgtāk atgādināja par pašreizējo kārtību un vērtībām sabiedrībā, jo sacensības nav iespējamas bez noteikumiem, to ievērošanas un disciplīnas, savukārt kopības sajūta tribīnēs vienoja un saliedēja skatītājus, tādējādi radot priekšstatu par vienību un kopējiem ideāliem arī valstiskā līmenī. Savukārt sportistu labotie rekordi kalpoja kā progresa mērītāji, kas attiecināmi ne tikai uz konkrētām sporta disciplīnām, bet arī sabiedrības kopējo potenciālu veidoties par pilnvērtīgu (patriotisku un nacionāli noskaņotu) sabiedrību.

Pašu Valmieras sportistu pārceļšanās uz jauno mājvietu simboliskā kārtā noritēja svinīgā gājienā cauri pilsētai, uzsākot to no Vecpuišu parka, kur savulaik aizsākās sporta dzīves tradīcijas Valmierā⁴², līdz objektam, kas, iepreti pagātnei, dalībniekiem laikmeta ideoloģijas kontekstā signalizē par norādēm uz labākiem apstākļiem un kārtību šodienā.

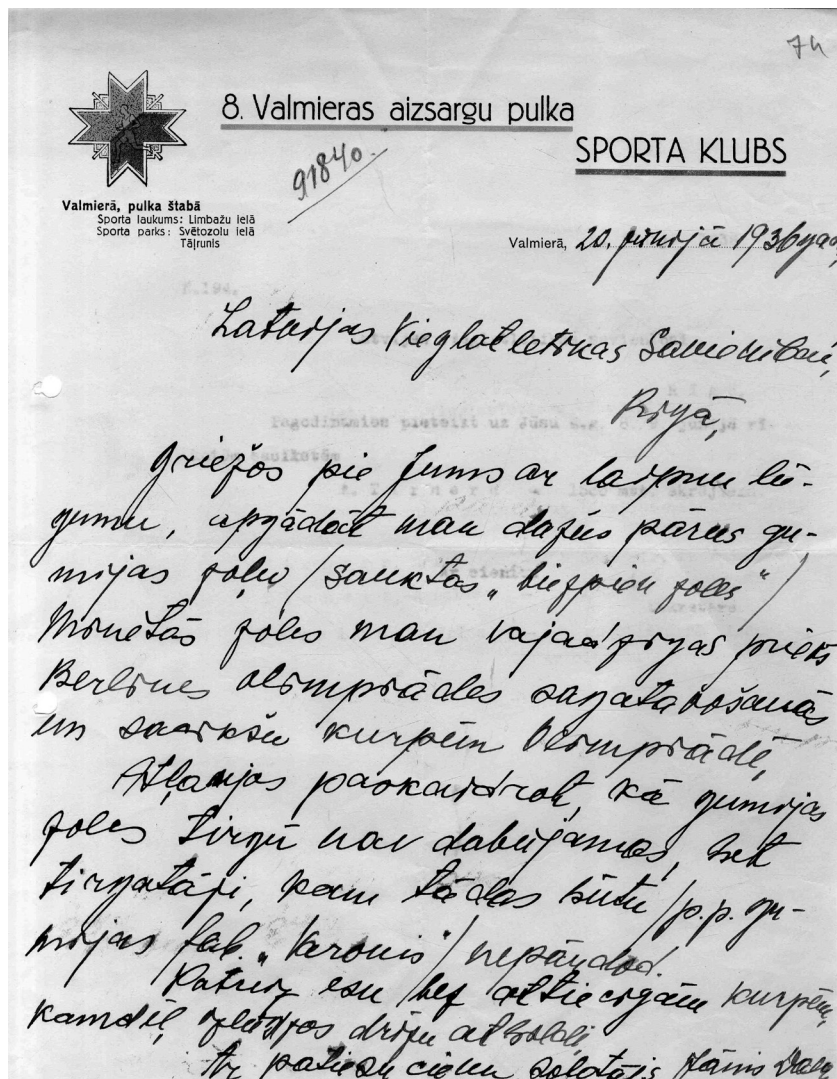
SPORTISTS SLAVENĪBA: VALMIERAS PIEMĒRS

Sporta sacensību uzmanības centrā allaž ir sporta disciplīnu dalībnieki, kuru panākumi vai neveiksmes veido kolektīvu reakciju un atstāj dažādu ietekmi uz sabiedrību. It īpaši spilgti tas izpaužas tajos gadījumos, kad lokālās kopienās un sporta dzīvē ir spilgtas sporta personības. Valmieras vēsturei šajā ziņā ir paveicies, jo VSB un vēlākos gados arī 8. VAK vēsturē soļotājs Jānis Daliņš atstājis nedzēšamas pēdas. J. Daliņa popularitātes fenomens būtu atsevišķas izpētes vērts – kā sportists no provinces, brīvajā laikā nodarbojoties ar ne tuvu ne to populārāko sporta veidu, kļuva par slavenību un latviešu sporta kultūras ikonu, taču tas nav šī raksta uzdevums. Noteikti šis popularitātes iemesli rodami ne tikai sportiskajos panākumos starptautiskā mērogā un paša J. Daliņa rakstura īpašībās⁴³, tam bija pateicīgs arī laikmeta fons, it īpaši jau pēc 1934. gada. Soļotāja panākumu ēnā palikuši citi Valmieras sportisti, kuri pirms J. Daliņa ēras 20. gs. 20. gados uzstādīja augstvērtīgus rezultātus un baudīja valmieriešu atzinību, – vieglatlēts, pēc nodarbošanās kurpnieks Eduards Enne⁴⁴, vieglatlēte, veikala darbiniece Alma Vanags⁴⁵ un slidošanas disciplīnās – veikalnieks Alfrēds Zatlers⁴⁶, kā arī citi Valmieras sporta disciplīnu rekordu īpašnieki un sporta dzīves organizatori (piem., ievērojamais Valmieras sabiedriskais darbinieks, VSB valdes loceklis Alberts Ziediņš), kuru panākumu un līdzdarbības izpēte būtu nākotnes pētījumu uzdevums.

Sportists slavenība Latvijas sporta dzīvē kā jauna kultūras šķautne ienāca jau 20. gadsimta sākumā⁴⁷, bet J. Daliņa popularitātes fenomens to pacēla jaunā līmenī. Visspilgtāk to apliecina 1931. gadā 7. jūnijā Valmierā notikušās pirmās starptautiska līmeņa sacensības vieglatlētikā, kur sacensību nagla bija J. Daliņa ciņa ar pasaules līmeņa soļotājiem – itāli Armando Valenti⁴⁸ un šveicieti Arturu Tellu Švābu⁴⁹. Sacensību rezonansi un atmosfēru pilsētā⁵⁰ lieliski ilustrē publikācijas presē:

“7. jūnijā Jāņa Daliņa dzimtenes pilsēta Valmiera bija kļuvusi nepazīstama. Tādu ļaužu pieplūdumu, kāds bija radies sakarā ar Daliņa, Valentis un Švāba soļošanas sacīkstēm, klusās Valmieras ielas vēl nebija piedzīvojušas. Ap pusdienas laiku, kad vajadzēja sākties paredzētam sacīkšu dalībnieku gājienam cauri pilsētai uz Valmieras sporta biedrības laukumu, Rīgas iela bija viena ļaužu straume, kas plūda laukuma virzienā. Pati sacīkšu vieta, kur darīts viss iespējamais, lai novietotu jo vairāk skatītāju, jau stundu pirms sacīkšu sākuma bija piepildīta līdz pēdējai vietai. Apmeklētāju kopskaitu rēķina uz 7000, t. i., taisni tik daudz, cik visā Valmierā iedzīvotāju.”⁵¹

VSB priekšnieks Ernests Spilbergs⁵², vērtējot 1931. gada sacensību panākumus, augsti izcēla soļotāja nopelnus⁵³. Prese un pagaidām apzinātie avoti klusē par šo sacensību ekonomisko ieguvumu, taču viennozīmīgi J. Daliņa faktors Valmieras atpazīstamībai, pilsētas iedzīvotāju pašapziņai un, visbeidzot, Valmieras sporta dzīves tālākai attīstībai bija ļoti nozīmīgs.

2. attēls. Jāņa Daliņa vēstule Latvijas Vieglatlētikas savienībai 1936. gada 20. jūnijā, kur sportists lūdz sagādāt piemērotus soļošanas apavus. LNA-LVVA, 1799-2-247, 74. lp.

Fig. 2. Letter from Jānis Daliņš to the Latvian Track and Field Athletics Union written on June 20, 1936, whereby the athlete asks to provide suitable racewalking shoes. LNA-LVVA, 1799-2-247, p. 74

Turpmākajos gados sporta dzīves vadītāji Valmierā centās aizstāvēt savu slavenāko valmierieti un viņa popularitātes neadekvātu izmantošanu. 20. gs. 30. gadu sākumā teju katra sporta biedrība Latvijā alka redzēt J. Daliņa soļojam rikoto sacensību programmā. 1932. gada 7. jūnijā – nepilnus divus mēnešus pirms olimpisko spēļu sākuma Losandželosā, VSB pauda

bažas par LOK lēmumiem ļaut sportistam startēt lokāla mēroga sacensībās⁵⁴, aizrādot, ka “šis daudzās sacikstes ar nosoļoto kilometru skaitu traucē Daliņa sagatavošanās darbu priekšā esošām sacikstēm Losandželosā”⁵⁵. Nākamo olimpisko spēļu priekšvakarā, kamēr tauta jau piecus gadus dungoja dziedātāja Jāņa Āres izpildīto fokstrotu “Ak, kaut man Daliņa kājas būtu”, atklājās, ka paša sportista kājas ir basas. Proti, 1936. gada 20. jūnijā, nedaudz vairāk nekā mēnesi pirms spēļu sākuma, viņš rakstīja 8. VAPSK valdei, lai tā palīdz “priekš starta Berlinē sagādāt dažus pārus gumijas zoļu (sauktas “biezpiena zoles”), [...] jo pašlaik esmu bez attiecīgajām korpēm, kamdēļ izlūdzos drīzu atbildi”⁵⁶.

Līdzīgi kā olimpiskās lāpas iedegšanas rituāls, arī jaunā stadiona atklāšana 1938. gadā Valmierā nebija iedomājama bez galvenā aktora, kam sabiedrība klātienē un presē izteica atzinību, uzsverot J. Daliņa panākumu izšķirošu nozīmi stadiona izbūvē, kas izmaksāja 27 000 LVL. Viens no lielākajiem valsts laikrakstiem “Rīts” pat savās slejās izcēla Valmieru kā “Daliņa pilsētu”⁵⁷. Var tikai spekulēt, kā tālāk veidotos J. Daliņa attiecības un savstarpējā mijiedarbība ar Valmieru pēc sportisko gaitu noslēguma, ja vien nebūtu padomju okupācijas un Otrā pasaules kara.

3. attēls. Pirmās starptautiskās vieglatlētikas soļošanas sacensības Valmierā 1931. gada 7. jūnijā. Priekšplānā pirmais no kreisās – itāļu vieglatlēts, soļotājs Armando Valente, otrais – vieglatlēts, soļotājs Jānis Daliņš, trešais – šveiciešu vieglatlēts, soļotājs Arturs Tells Švābs. LNA-LVKFFDA, Nr. 104183

Fig. 3. The first international track and field racewalking competition in Valmiera on June 7, 1931 In the foreground, the first from the left – an Italian athlete, a racewalker Armando Valente, the second – track and field athlete, racewalker Jānis Daliņš, the third – Swiss athlete, racewalker Arthur Tell Schwab. LNA-LVKFFDA, No. 104183

SECINĀJUMI

Starpkaru posmā paplašinājās sporta popularitāte un sabiedrības izpratne, kā arī līdzdarbība sporta kultūras procesos. Sports no saviesīgā kultūras veida arvien noteiktāk kļuva par sociālās kārtības un vērtību atgādinātāju. Sportu kā potenciāli efektīvu disciplīnas instrumentu noteiktā kopienā vai ideoloģijā Latvijā apzinājās dažādi politiskie strāvojumi. Nodarbošanās ar sportu ne vien norūdīja cīņai ar ideoloģiskajiem pretiniekiem, bet arī ļāva sabiedrībā uzsvērt, kā arī atgādināt tai noteiktas vērtības un nepieciešamību pēc kārtības. Šim nolūkam bija nepieciešami konkrēti simboli, kas šīs vērtības – vienprātību, disciplīnu, darba mīlestību un kopību – stiprinātu. Valmieras sporta dzīves piemērs 20. gs. 20. un 30. gados ilustrē šo praksi. Pilsētas sporta dzīve ietvēra spēcīgus simbolus, kas veidoja pilsētas identitāti.

SAĪSINĀJUMI

- LAO – Latvijas Aizsargu organizācija
- LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs
- LOK – Latvijas Olimpiskā komiteja
- LVKFFDA – Latvijas Valsts Kinofotofonodokumentu arhīvs
- LVS – Latvijas Vieglatlētikas savienība
- SSSVN – “Strādnieku sports un sargs” Valmieras nodaļa
- VSB – Valmieras sporta biedrība
- 8. VAPSK – 8. Valmieras aizsargu pulka sporta klubs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

- Dažādi 8. Valmieras Aizsargu pulka dokumenti par sporta kluba darbību u. c.: LNA-LVVA, 3693–1–738.
- Dažādi 8. Valmieras Aizsargu pulka dokumenti par sporta kluba darbību u. c.: LNA-LVVA, 3693–1–1538.
- Dažādi organizācijas SSS dokumenti par sporta jautājumiem: LNA-LVVA, 2012–2–48.
- Dokumenti par Valmieras sporta biedrību: LNA-LVVA, 1799–1–560.
- Latvijas Vieglatlētikas savienības sarakste ar sporta organizācijām Valmierā: LNA-LVVA, 1799–2–247.
- Organizācijas SSS sarakste ar nodaļām sporta jautājumos: LNA-LVVA, 2012–2–4.
- Organizācijas SSS sarakste ar nodaļām sporta jautājumos: LNA-LVVA, 2012–2–6.
- SSS Valmieras nodaļas valdes sēžu protokoli: LNA-LVVA, 2012–1–400.
- SSS Valmieras nodaļas valdes sēžu protokoli: LNA-LVVA, 2012–1–401.
- Valmieras sporta biedrības valdes un biedru pilnsapulču protokoli: LNA-LVVA, 1799–1–599.

PRESE UN PUBLICISTIKA

[b. a.]. Daliņa pilsētas svētku diena. *Rīts*, 01.08.1938., 210.

[b. a.]. Daliņa uzvara Valmierā. *Jūrnieks*, 01.07.1931., 7.

[b. a.]. Valmieras stadions – Vidzemes lepnums. *Sporta Pasaule*, 04.08.1938., 521.

Liepiņš, R. Valmieras jaunais stadions – valmieriešu uzņēmības un centības paudējs. *Sporta Pasaule*, 30.07.1938., 519.

Tūbelis, E., 1931. *Kā Jānis Daliņš kļuva par pasaules slavens soļotājs*. Rīga.

LITERATŪRA

Butulis, I., 2017. Ideoloģija un propaganda. Feldmanis, I., red. *15. maija Latvija*. Rīga: Latvijas Mediji, 153–188.

Butulis, I., 2011. *Sveiki, Aizsargi!* Rīga: Jumava.

Delaney, T., Madigan, T., 2015. *The Sociology of Sports: An Introduction*. 2nd. ed. Macfarland, 468.

Gavars, P., 2017. Sociāldemokrātu vadīto sporta biedrību politiskās cīņas pret pilsonību (1921–1934). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, 3 (71), 53–69.

Griškēna, L., 2017. *Latvijas Sporta organizāciju apvienības darbība un nozīme Latvijā (1922–1936)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte.

Vāveris, G., 2016. Organizētā sporta kustības vēsture Rīgā: Baltijas Olimpiskās komitejas darbība un Otrās Viskrievijas olimpiādes norise (1911–1915). *Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture*, 2, 13–28.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Jānis Daliņš (1904–1978) – valmierietis, soļotājs, 1932. gada olimpiskais vicečempions (Losandželosa, ASV), 1934. gada Eiropas meistarsacikšu uzvarētājs (Turīna, Itālija) 50 km distancē, vairāku pasaules rekordu īpašnieks, populārākais sportists Latvijā 20. gs. 30. gados. Pēc Otrā pasaules kara dzīvoja Austrālijā.

² Piemēram, skat. vēsturnieka Andra Zeļenkova monogrāfiju par Latvijas hokeja izlases vēsturi. Zeļenkovs, A., 2017. *Latvijas hokeja izlase. Sākums. 1932–1940*. Salaspils: 27 Media, 813 lpp.

³ *Wolmarscher Radfahrer Verein* (Valmieras Riteņbraucēju biedrības) statūti tika apstiprināti 1891. gada 25. oktobrī. 1913. gadā biedrība pārreģistrēja statūtus, mainot nosaukumu uz Valmieras sporta biedrība.

⁴ Valmieras sporta biedrības statūti. 1920. gads [latv. val.]. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk LNA-LVVA), 1799–2–247, 382. lp.; Valmieras biedrības statūti [latv. val.], 18.07.1919. LNA-LVVA, 3693–1–738, 12.–16. lp.

⁵ Strādnieku sports un sargs Valmieras nodaļas (turpmāk – SSSVN) 5 gadu darbības pārskats [latv. val.]. LNA-LVVA, 2012–2–48, 1. lp.

⁶ Piemēram, 1927. gada augustā “uz [SSSVN valdes] locekļa Jurgensona noteikto ziņojuma pamata par SSS sportistu piedalīšanos pilsoņu sporta sacīkstēs, izteici [Valmieras] biedrības biedriem Trēziņam un Alekam stingru rājienu”. SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 26.08.1927. LNA-LVVA, 2012–1–400, 19. lp.

⁷ Sarunu veikšanai SSSVN izvirzīja nodaļas priekšnieku Jāni Bīriņu un valdes locekli Eduardu Trēziņu. SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 16.08.1926. LNA-LVVA, 2012–1–400, 4. lp.

⁸ Valmieras sporta biedrības (turpmāk – VSB) valdes sēde [latv. val.], 05.05.1926. LNA-LVVA, 1799–1–560, 132. lp. o. p.

- ⁹ SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 02.04.1928. LNA-LVVA, 2012–1–400, 35. lp. o. p.
- ¹⁰ SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 10.09.1927. LNA-LVVA, 2012–1–400, 20. lp. o. p.
- ¹¹ SSSVN 5 gadu darbības pārskats [latv. val.]. LNA-LVVA, 2012–2–48, 2. lp.
- ¹² SSS Galvenās valdes apkārtraksts par fizisko audzināšanu [latv. val.], bez datuma. LNA-LVVA, 2012–2–4, 22. lp.
- ¹³ Turpat, 23. lp.
- ¹⁴ SSS Galvenās valdes sporta spēļu komisijas apkārtraksts nodaļām [latv. val.], bez datuma. LNA-LVVA, 2012–2–6, 4. lp.
- ¹⁵ SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 13.09.1928. LNA-LVVA, 2012–1–400, 50. lp.
- ¹⁶ SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 25.08.1928. LNA-LVVA, 2012–1–400, 47. lp. o. p.
- ¹⁷ Plašāk skat.: Butulis, I., 2017. Ideoloģija un propaganda. Feldmanis, I., red. *15. maija Latvija*. Rīga: Latvijas Mediji, 162–163.
- ¹⁸ VSB biedru ārkārtas pilnsapulces protokols [latv. val.], 06.02.1935. LNA-LVVA, 1799–1–559, 62. lp.
- ¹⁹ Vairāk nekā gadu pēc apvienošanās 8. Valmieras Aizsargu Pulka Sporta kluba (turpmāk – 8. VAPSK) valdes sēdes protokolā atzīmēts, ka aizsargi, “apvienodamies ar Valmieras sporta biedrību uzņems sporta organizācijas darbu Valmieras aprīņķi [...]”. 8. VAPSK raksts Latvijas Vieglatlētikas savienībai [latv. val.], 24.09.1936. LNA-LVVA, 1799–2–247, 69. lp.
- ²⁰ Piemēram, 8. VAPSK 1938. gada 23. oktobra valdes sēdē šādi reaģēja uz Valmierā nodibināto Dzelzceļa sporta biedrības nodaļu. 8. VAPSK biedru pilnsapulce [latv. val.], 23.10.1938. LNA-LVVA, 3693–1–1538, 6. lp.
- ²¹ Piemēram, vidējo distanču skrējēji. Šajā disciplīnā augstvērtīgus rezultātus valsts mērogā uzrādīja brāļi Arnolds un Ēriks Tirneri; lodes grūšanā Jānis Cināts; riteņbraukšanā – A. Bunte un V. Grinberga, bet soļošanā bez Jāņa Daliņa arī Rūdolfš Zirdziņš (Butulis 2011, 138, 140).
- ²² Plašāk skatīt LU VFF studentes Laimas Griškeņas maģistra darbā (Griškēna 2017).
- ²³ Līgums par VSB sporta laukumā veicamajiem remontdarbiem [latv. val.], bez datējuma. LNA-LVVA, 3693–1–738, 17. lp.
- ²⁴ VSB raksts Latvijas sporta organizācijas savienībai [latv. val.], 11.04.1921. LNA-LVVA, 1799–2–247, 411. lp.
- ²⁵ VSB valdes sēdes protokols [latv. val.], 17.10.1923. LNA-LVVA, 1799–1–560, 52. lp., o. p.
- ²⁶ Jauna koka treka izbūvei VSB pieaicināja vietējo būvmeistars Baltiņu, kurš izstrādāja veicamo darbu plānu, tomēr valde lēma konsultēties ar sporta biedrības “Marss” Rīgā valdi. VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 06.11.1923. LNA-LVVA, 1799–1–559, 5. lp.
- ²⁷ Valdes kopsapulces protokolā minēts, ka jaunā treka projektu izstrādājis arhitekts Eižens Laube. VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 19.07.1927. LNA-LVVA, 1799–1–559, 38. lp. o. p.
- ²⁸ VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 14.06.1928. LNA-LVVA, 1799–1–559, 42. lp. o. p.
- ²⁹ 1929. gada VSB biedru pilnsapulcē valde ziņoja par sporta dārzā ierīkotiem diviem laukumiem, veiktajiem drenāžas darbiem un izbūvētām jaunām ģērbtuvēm. VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 25.02.1929. LNA-LVVA, 1799–1–559, 43. lp.
- ³⁰ VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 23.10.1932. LNA-LVVA, 1799–1–559, 51. lp.

- ³¹ VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 15.12.1932. LNA-LVVA, 1799–1–559, 53. lp.
- ³² 1927. gada 28. februārī SSSVN lūdza pilsētas vadībai piešķirt zemi sporta laukuma vajadzībām, kā piemērotākos gruntsgabalus norādot zemi starp [nesalasāms vārds] māju un I. pilsētas pamatskolu, kā arī Jāņa parku. SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 28.02.1927. LNA-LVVA, 2012–1–400, 11. lp. o. p.
- ³³ 1929. gada 4. augustā SSSVN valde lēma no jauna lūgt piešķirt zemi sporta laukuma izbūvei, izveidojot īpašu laukuma izbūves komisiju biedra Viļa Dreimaņa vadībā. SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 08.09.1929. LNA-LVVA, 2012–1–400, 76. lp. o. p., 77. lp.
- ³⁴ SSSVN valdes sēdes protokols [latv. val.], 03.07.1931. LNA-LVVA, 2012–1–401, 57. lp. o. p.
- ³⁵ Turpat, 58. lp.
- ³⁶ 1932. gada 14. jūlija valdes sēdes protokols ir beidzamais ieraksts SSSVN protokolu grāmatā.
- ³⁷ VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 09.11.1933. LNA-LVVA, 1799–1–559, 58. lp.
- ³⁸ Turpat, 58. lp. o. p.
- ³⁹ 8. VAPSK raksts Latvijas Vieglatlētikas savienībai [latv. val.], 24.09.1936. LNA-LVVA, 1799–2–247, 69. lp.
- ⁴⁰ [b. a.]. Valmieras stadions – Vidzemes lepnums. *Sporta Pasaule*, 04.08.1938., 4.
- ⁴¹ 8. VAK. vēstule Latvijas Vieglatlētikas savienībai (turpmāk LVS) rakstīja, ka “[...] pagājušā rudenī novērots, ka virsējā kārtā saplakusi un dažās vietās jau virspusē parādījās būvgruži. Visumā virsējā kārtā nebija apmierinoša, jo bija irdena [...]”. 8. VAPSK raksts LVS [latv. val.], 18.03.1940. LNA-LVVA, 1799–2–247, 23. lp.
- ⁴² Liepiņš, R. Valmieras jaunais stadions – valmieriešu uzņēmības un centības paudējs. *Sporta Pasaule*, 30.07.1938., 2.
- ⁴³ Tādas īpašības kā pieticība, darba mīlestība, darbs savā saimniecībā, pacietība, dzīve bez kaitīgiem ieradumiem un citas iezīmes, kas ļāva starpkaru posma nacionālajiem ideologiem vai daļai par sportu rakstošajiem žurnālistiem (piem., skat.: Tūbelis, E., 1931. *Kā Jānis Daliņš kļuva par pasaules slavens soļotājs*. Rīga, 64 lpp.). J. Daliņu pretstatīt tiem, kam bija pretējas īpašības.
- ⁴⁴ Eduards Enne (1906 – pēc 1942) – VSB biedrs, vieglatlēts, sprinta disciplīnu un daudzciņas sportists. 20. gs. 20. gadu vidū, spriežot pēc ierakstiem biedrības sacensību reģistros, bija labākais vieglatlēts Valmierā.
- ⁴⁵ Alma Vanags (1906–?) – VSB labākā vieglatlēte, viena no labākajām jaunajām vieglatlētēm Latvijā 20. gs. 20. gados.
- ⁴⁶ Alfrēds Zatlērs (kopš 1940. gada – Ziemelis, 1904 – pēc 1940) – VSB biedrs, 20. gs. 20. gados labākais Valmieras sprinta un vidējo distanču slidotājs.
- ⁴⁷ Plašāk skat.: Vāveris, G., 2016. Organizētā sporta kustības vēsture Rīgā: Baltijas Olimpiskās komitejas darbība un Otrās Viskrievijas olimpiādes norise (1911–1915). *Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture*, 2, 13–28.
- ⁴⁸ Armando Valente (*Valente*, 1903–1997) – itāļu vieglatlēts, soļotājs, viens no labākajiem soļotājiem pasaulē 20. gs. 20. gados.
- ⁴⁹ Arturs Tells Švābs (*Schawb*, 1896–1945) – šveiciešu soļotājs, viens no labākajiem soļotājiem pasaulē, ilggadējs J. Daliņa konkurents kopš 20. gs. 20. gadu otrās puses līdz 30. gadu beigām.
- ⁵⁰ Laikraksta “Sporta pasaule” slejās rakstīts, ka no Rīgas uz Valmieru kursēja pat speciāli vilciens, kā arī uz Valmieru brauca vairāki pārpildīti autobusi un neskaitāmi daudz automobiļu un motociklistu. Pārpildīti bijuši uz Valmieru kursējošie rīta vilcieni plkst. 7.00 un 11.00. Uz Valmieru norikoti arī speciāli autobusi no visiem

lielākajiem Ziemeļvidzemes centriem. Savukārt, iebraucot Valmierā, tūlīt bijis manāms, ka tajā dienā kaut kam pilsētā ir jānotiek – ļoti liela dzīvība uz ielām, tāpat uz sporta laukuma. Skat.: [b. a.]. Daliņš uzvarētājs. *Sporta Pasaule*, 01.06.1931., 1.

⁵¹ [b. a.]. Daliņa uzvara Valmierā. *Jūrnieks*, 01.07.1931., 7.

⁵² Ernests Spilbergs (1875 – pēc 1935) – tirgotājs, ilggadējs VSB valdes priekšsēdētājs un biedrības biedrs.

⁵³ VSB biedru pilnsapulces protokols [latv. val.], 18.02.1932. LNA-LVVA, 1799–1–559, 48. lp. o. p.

⁵⁴ VSB rakstīja: “[..] Daliņš ir mūsu biedrības biedrs un daļa no tiešas uzraudzības par Daliņu piekrit mums. Mums par nožēlu jāatzīst, ka olimpiskā komisija neattaisnojami bieži devusi atļauju daudzām biedrībām viņu sarīkojumos, apmeklētāju pievilksanai, startēt arī Daliņam. Mēneša laikā Daliņš ar olimpiskās komitejas dotām atļaujām ir piedalījies šādās sacīkstēs: 8. maijā Berlīnē (25 km), 22. maijā Rīgā (10 km), 23. maijā Rīgā (30 km), 29. maijā Valmierā (20 km), 1. jūnijā Liepājā (4 km), 4. jūnijā Rīgā (5 km), 5. jūnijā Cēsis (12 km 274 m).” VSB raksts Latvijas Sporta organizāciju apvienībai un Latvijas Olimpiskajai komitejai [latv. val.], 07.06.1932. LNA-LVVA, 1799–2–247, 207. lp.

⁵⁵ Valmieras Sporta biedrības raksts Latvijas sporta organizāciju apvienībai un olimpiskajai komitejai, 1932. gada 7. jūnijs. LNA-LVVA, 1799–2–247, 207. lp.

⁵⁶ Jāņa Daliņa vēstule LVS [latv. val.], 20.06.1936. LNA-LVVA, 1799–2–247, 74. lp.

⁵⁷ [b. a.]. Daliņa pilsētas svētku diena. *Rīts*, 01.08.1938., 1.

SPORT HISTORY OF VALMIERA IN INTERWAR PERIOD (1920S–30S): A FEW ASPECTS BEYOND SPORT STATISTICS

GUNTIS VĀVERIS

MA in History, MA in Economics, doctoral student

at the University of Latvia,

archivist at the Division of Fund Analysis and Information Systems,

Latvian National Archives, Latvian State History Archives

E-mail: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

ABSTRACT

During the interwar period, between 1920s and 1930s, sport in Latvia experienced an interesting development. Its role and importance in society grew, and it became a part of cultural expression. Sport was no longer merely an organized physical activity, but with the increase in public level of understanding and responsiveness, sport became an instrument of discipline and a part of community identity. The example of Valmiera's sporting events and sporting culture during the interwar period illustrates these transformations and the increased level of awareness regarding the importance of organized sport in urban cultural life. Through the example of Valmiera, the aim of the article is to offer a different perspective on how to view and study the history of sport in Latvia.

Keywords: Valmiera, sport, sport organisations, interwar society, culture and ideology.

SUMMARY

The author of the article offers an insight into some aspects of sport history of Latvia, focusing on exploring specific symbols related to sport. It has not been common in sport historiography of Latvia to examine sport as a cultural phenomenon, the studies are most frequently focused on sport statistics and competition. Sport history of the city of Valmiera provides a valuable view on sporting events and actors in interwar period, and serves as a local example of the mixture between culture and ideology in a wider context.

The article focuses on three major sports associations in Valmiera, which operated throughout the interwar period, and illustrates three phases of progress. The first phase (1920–1925) can be described as restoration

of sport traditions and practice after World War I and War of Independence, were the main body was the Sport Association of Valmiera (*Valmieras Sporta biedrība* – VSB).

The second phase (1925–1934) refers to the time of free competition in democratic society between sport actors in Valmiera, where the nationwide Social Democrats organization “Workers’ Sports and Guardian” branch in Valmiera (*Strādnieku Sports un Sargs Valmieras nodaļa* – SSSVN) offered aspects of motivation (sport as a tool of physical and moral discipline to restore strong Labour Movement) and for sporting events that differed from those proposed by its nationally-oriented ideological opponent VSB.

Finally, the third phase (1934–1940) related to the higher level of politicization and militarization of sporting events involved the rapidly growing paramilitary organization’s Latvian Guard Organization (*Latvijas Aizsargu organizācija*) branch the 8th Valmiera Regiment of Guards Sports Club (*8. Valmieras Aizsargu pulka sporta klubs* – 8. VAPSK), which gained dominance in local sport community, excluding all the competitors (also on the ideological front).

These phases have involved several important actors or symbols that can be analysed in the context of the question as to how sport served as tool to form local identity of community. The article highlights the importance of sports infrastructure, mainly, the building of a new stadium in Valmiera and the cultural phenomenon of athlete Jānis Daliņš, who became the most popular athlete in the interwar Latvia. Stadium as a sports venue had a much wider meaning and through the competition on the track, the viewers were reintroduced to necessity of the order, rules and fair principles. This might explain the celebrity status of Jānis Daliņš, whose personal qualities (high adherence to work ethics, modesty, patriotism, abstemious lifestyle, etc.) along with international and local success on the track formed an almost ideal citizen and role model.

Pielikums / Appendix

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS

ZINĀTNISKĀ KONFERENCE
“JAUNO VĒSTURNIEKU
ZINĀTNISKIE LASĪJUMI V”

PROGRAMME OF THE CONFERENCE
“THE SCHOLARLY READINGS
OF YOUNG HISTORIANS V”

2019. gada 29. novembris

Valmieras muzejs

Valmiera, Bruņinieku iela 3

- 9.00–9.30 Reģistrācija
- 9.30–9.40 Konferences atklāšana. Valmieras muzeja direktore **Iveta Blūma** un Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta direktors **Guntis Zemītis**
- 9.40–10.00 Vēstures nodaļas vadītāja **Ingrīda Ziriņa**. *Valmieras muzejam 60: ieskats muzeja vēsturē*
- 10.00–10.20 Valmieras muzeja direktore **Iveta Blūma**. *Valmieras muzejam 60: muzejs šodien un rīt*
- 10.20–10.30 Pārtraukums

1. DARBA GRUPA

1. sesija

Vada *Dr. hist. Ilgvars Butulis* un *Kristīne Beķere*

- 10.30–10.50 **Agita Gritāne**. *Mākslinieka darbības apstākļi Latvijā 20. gs. pirmajā pusē. Jēkaba Bīnes (1895–1955) piemērs*
- 10.50–11.10 **Ginta Ieva Bikše**. *Žanis Folmanis (Grīva) – Latvijas nelegālās Komunistiskās partijas biedrs un Spānijas pilsoņu kara dalībnieks*

- 11.10–11.30 **Diāna Grinvalde.** *Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa Gustava Tūra darbība 1946.–1954. g.*
- 11.30–11.45 Diskusija. Vada Dr. hist. **Viktorija Bebre** un Dr. hist. **Rūdolfs Brūzis**
- 11.45–12.05 **Vanda Visocka.** *Keramika bronzas laikmeta apbedījumos Latvijas teritorijā*
- 12.05–12.25 **Gundega Skagale.** *Kultakmeņu arheoloģiskā izpēte: Grīžu Velna beņķa piemērs*
- 12.25–12.45 **Guna Lipska.** *No nocietinātas muižas uz mūra pili: Indrica 15.–18. gadsimtā*
- 12.45–13.00 Diskusija
- 13.00–14.00 Pusdienu pārtraukums

2. sesija

Vada Dr. hist. **Anita Čerpinska** un Dr. hist. **Eva Eihmane**

- 14.00–14.20 **Edgars Plētiens.** *Vai miestiem Livonijā bija brīvības un privilēģijas? Mazo apdzīvoto vietu juridiskais ietvars viduslaiku Livonijā*
- 14.20–14.40 **Ilona Teplouhova.** *Fon Rozenu dzimtas sfragistika 13.–16. gadsimtā*
- 14.40–15.00 **Justīne Fišere.** *Svētā Eligija kulta Rīgas Mazās gildes metālapstrādes amatnieku tradīcijās 16. gadsimtā*
- 15.00–15.10 Diskusija
- 15.10–15.30 **Imants Cīrulis.** *“Dauderu” nama vēsture kā Latvijas mainīgās kultūrvēstures spoguļis 19.–21. gadsimtā*
- 15.30–15.50 **Margarita Novikova.** *Pēctecība un izmaiņas Rīgas arhibīskapijas zemes kārtu politiskās ietekmes atspoguļojumos 20.–21. gs. historiogrāfijā*
- 15.50–16.00 Diskusija

2. DARBA GRUPA

1. sesija

Vada Dr. hist. **Edvīns Evarts** un **Andrejs Gusačenko**

- 10.30–10.50 **Aiga Bērziņa.** *Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa Valmieras nozare*
- 10.50–11.10 **Natālija Selma.** *Biržu izglītības biedrība kā izglītības un kultūras attīstības veicinātāja*
- 11.10–11.30 **Guntis Vāveris.** *Valmieras nozīmīgākās sporta organizācijas starpkaru posmā (20. gadsimta 20.–30. gadi: ieskats Latvijas Nacionālā arhīva dokumentos)*

- 11.30–11.45 Diskusija. Vada *Dr. hist. Uldis Neiburgs* un *Dr. hist. Edvins Evarts*
- 11.45–12.05 **Elina Rasnace.** *Pašvaldību vēlēšanas Latvijas Republikā: vēlēšanu process Rīgas un Valmieras apriņķu pierobežas pagastos (1918–1934)*
- 12.05–12.25 **Jānis Tomaševskis.** *Latviešu partizānu un paš aizsardzības vienības 1941. gada vasarā: Valmieras apriņķa pilsētu piemērs*
- 12.25–12.45 **Viesturs Rasnācis.** *Latvijas Republikas Robežsardzes personālsastāvs un tā problēmas: 1. Valmieras robežsargu bataljona piemērs (1991.–1997. g.)*
- 12.45–13.00 Diskusija
- 13.00–14.00 Pusdienu pārtraukums

2. sesija

Vada *Dr. hist. Ilgvars Butulis* un *Dr. hist. Guntis Zemītis*

- 14.00–14.20 **Kaspars Strods.** *Leona Adomaiša bandas darbība Latvijas un Lietuvas teritorijā (1920. gada maijs – 1922. gada aprīlis)*
- 14.20–14.40 **Inga Pāpārde.** *Dzemdībpalīdzība Latvijā 1920–1940: Rīgas 1. slimnīcas piemērs*
- 14.40–15.00 **Zane Krūmiņa.** *Priekšvēlēšanu cīņu aģitācija Rīgas pilsētas pašvaldību vēlēšanās 1920.–1928. gadā*
- 15.00–15.10 Diskusija
- 15.10–15.30 **Anastasija Smirnova.** *Sociālās atbildības un palīdzības izpratne: nespējnieka tēls Latvijas presē (19. gs. beigas – 1945. g.)*
- 15.30–15.50 **Alberts Rokpelnis.** *Mūzikas preču tirdzniecība Latvijā (1920.–1940. g.)*
- 15.40–16.00 Diskusija
- 16.00 **Rakstu krājuma “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV” atvēršana**

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi V, 2019
The Scholarly Readings of Young Historians V, 2019

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv